

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 1 (23), 2021

Маҷалла 24 июли соли 2019 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Абдучаббор Раҳмонзода,
Талбак Назаров, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев,
Пӯлод Бобочонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

МАФКУРАИ МИЛЛӢ, ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА СИЁСАТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Ятимов С. <i>Идеологические аспекты формирования национальной внешней политики в условиях глобализации (проблемы теории).....</i>	5
Қаҳҳоров Ғаюр. <i>Ҷомеаи шаҳрвандӣ аз назари мутафаккирони Ғарб.....</i>	19
Шарифзода Исомиддин. <i>Хирадгарой - шеваи асосии хурофазудой...</i>	42
Собириён Меҳр. <i>Ҳувиёти миллӣ ҳамчун унсури аслии неруи рақобатпазирӣ ва муқовимати миллӣ алайҳи хатарҳои ҷаҳони муосир.....</i>	54
Нурзода Нозим. <i>Ҷазои маҷозӣ ва воқеиятҳои имрӯзӣ.....</i>	60
Саидова Ҷазилатмо. <i>Принсип ва хусусиятҳои асосии риторикаи сиёсӣ дар нутқи Пешвои миллат.....</i>	66

БУЗУРГОНИ АНДЕША АЗ НИГОҲЕ ДИГАР

Мағриб зи ту бегона, Машриқ ҳама афсона (<i>Мусоҳибаи ихтисосии Фирдавс Ниёзӣ бо Комил Бекзода дар ҳошияи мақолаи Назри Яздонӣ “Девонае дар корғаҳи шишагар”. // Садои Шарқ, №11. - С.124-149.</i>).....	73
---	----

ОӢИНҲОИ МАРДУМӢ, ҲУНАР ВА АДАБИЁТИ МИЛЛӢ

Рахимов Садулло. <i>Таджикское кино и новое мышление.....</i>	109
Қодиров Ғиёсиддин. <i>Муқовимат ва шеърӣ муосири дарӣ.....</i>	130
Хуросони Алии Муҳаммадӣ, Нурова Кубриё. <i>Муруре ба ашъори гиноии Файзии Даканӣ.....</i>	139
Нуров Нодир. <i>Ҷашни Сада ба унвони таҷрибаи офаринандагӣю ҳамбастагӣ.....</i>	156
Исмоилов Фаридун. <i>Бозтоби муҳочират дар фолклори замони Истиқлолият.....</i>	162

ҶАВОНОН ВА РАВАНДИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ

Шоисматуллоев Шоназар. <i>Сабабҳои ҷинояткорӣ байни ҷавонон...</i>	171
Нуров Пирмаҳмад. <i>Масъалаҳои стратегии рушди илмию</i>	

технологӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон..... 187

ЧЕҲРАҲО

Қурбоншоев Илҳом. *Шинохти ҳикмати Носири Хусрав аз назари устод Мӯсо Диноршоев*..... 198

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

Маҳмадаминов Абдулҳай, Эмомалӣ Сирочиддин, Солеҳов Мирзо. *Ишқро оғоз ҳаст, анҷом нест (Чанд андеша дар ҳошияи повести ёддошти Дориюши Раҳимзода «Ишқи нотамом»*)..... 210

Ҳакимова Сурайё. *Ҳунар ва тахайюли эҷод дар «Боғи шафтолу» (андешае чанд перомуни китоби Шоҳмансури Шоҳмирзо «Боғи шафтолу». – Душанбе: “Адиб”, 2020. – 164 саҳ.)*..... 218

**МАФКУРАИ МИЛЛӢ, ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА
СИЁСАТИ ҶАҲОНИШАВӢ**

С. ЯТИМОВ

*доктор политических наук,
член-корреспондент Национальной
академии наук Таджикистан*

**ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

(проблемы теории)

Введение

Одной из главных задач основного политического института – государства является обеспечение безопасности общества. В сущности, под этим понятием подразумевается устойчивость функционирования политической, экономической, социальной системы, естественно, в его диалектическом измерении.

На наш взгляд, некоторые заявления относительно недостаточной изученности природы самого государства, в известной степени, скромны, как в теоретическом, так и в практическом смысле таких заключений.

За период существования на протяжении более трёх тысяч лет, государство в принципе проявило себя во всех формах – системно-структурных, функциональных, модельных, следовательно, указало и на возможные варианты своего развития. Не исключено, что подобные утверждения имеют цель – сосредоточить, углубить знания относительно сути и

проблемы развития указанного института в бесконечном времени и пространстве. В данном случае речь идёт о путях совершенствования этой структуры, естественно, имеющей беспредельные возможности и перспективы.

На нынешнем этапе развитие государства, как исторически общественное явление, во многом зависит от субъектов политики – социальных классов, политических партий, представители которых обладают реальными возможностями полисимейкерства. В данном случае, имеется в виду сущность и содержание их мировоззрения, политический профессионализм, опыт, навыки и умение управлять процессами, обладать видением и способностью к реализации, представляемые ими политические потребности и интересы. В этом контексте политической идеологии, на которую ориентируются субъекты власти, принадлежит ведущая роль.

Политическая идеология

Естественно, государство – явление политическое. Давно известно, что территория, нация, правовые институты, политическая элита и легитимное право применения принуждения являются главными и определяющими признаками этого института.

Одновременно следует напомнить и подчеркнуть, что политическая идеология является важнейшим атрибутом государства. Нация и общество, в целом, не могут существовать без государственной политической мировоззренческой ориентации. Иначе думал один из основателей разрушения бывшего Союза. И был не прав. Заявления и всякие формы утверждения деидеологизации нации и государства сами являются одним из видов идеологии – субъективной, преднамеренной, заинтересованной и, вполне естественно, разрушительной.

Политическая идеология всеохватывающая. **«Все люди – политические мыслители. Не имеет значения, знают ли они это или нет. Всегда, когда люди выражают свою мысль или думают, они используют политические идеи и концепции»** (Heywood Andrew. London. 2012. – P. 1.). В данном случае, скорее всего, речь идёт об антропологических качествах идеологии, которую можно смело соотнести с сущностью государства, если представить последнее как живой организм в пространстве, и считать его «сознанием земли» (Аристотель).

Человек связан с политикой через экономические и социальные отношения. В этих двух понятиях непременно присутствует элемент безопасности, являющийся универсальной дефиницией.

Именно в идеологии отражаются система общественных идей, политические взгляды и ценности. Мировоззрения политических субъектов, в том числе, претендующих на эту роль акторов, находят своё отражение в политической идеологии.

Центральные явления, составляющие её, связаны с вечными проблемами «добра и зла». Аристотель обращает внимание своих современников на силу логики и её выражения в дифференциации вещей *материальной формой мысли*: **«речь способна выражать и то, что полезно и что вредно, равно как и то, что справедливо и что несправедливо... только человек способен к восприятию таких понятий, как добро и зло, справедливость и несправедливость и т. п.»**. (Аристотель. Политика. – М.: Рипол классик, 2010. – С. 30). Идеология находит своё отражение избирательно в многочисленных семиотических и семантических формах, объясняет именно эти понятия.

В сущности, политическое мировоззрение напрямую зависит от материальных, экономических условий политических субъектов, их потребностей и интересов. Обусловлено ими. Естественно, при использовании категорий объективной действительности и диалектической логики такой вывод серьёзно претендует на аксиоматичность. В данном случае речь может идти о национальных интересах, соответствующих этим требованиям, в рамках которых имеется в виду суверенитет, территориальная целостность, экономическая, социальная, военная и иная безопасность.

Когда идеология отвечает этим сущностным параметрам, находится в состоянии адекватности по отношению к истинным национальным интересам и признаёт такие же объективные, легитимные интересы, подтверждённые нормативно-правовыми актами, действующими в рамках международного права, можно назвать её научной. Именно она объединяет, усиливает, конкретизирует, мотивирует, обосновывает поведение и мобилизует общество.

Независимо от степени добродетели государства, его действительно успешной, эффективной и благородной социальной политики, при наличии слабой, вялой, непрофессиональной, малоэффективной идеологической деятельности, когда государство теряет способность знать и влиять на сознание масс в пределах собственных национальных интересов, в условиях глобализации и геополитического противоборства дестабилизация общественно-политической ситуации в стране становится неминуемым фактом. Равно как и отсутствие достойного противостояния внешней идеологическо-информационной агрессии.

Дух и состояние мировоззрения общества являются ни с чем не сравнимым оружием защиты интересов Отечества. В

результате тщательного анализа, сопоставления и соотношения носителей мощи в масштабах государства и на мировом уровне, Г. В. Ф. Гегель, наконец, приходит к выводу о том, что **«Дух (сознание, мировоззрение, сущность и содержание политического мышления, идея, идеология – С. Я.) господствует над миром при помощи сознания. Это его инструмент, а потом уже штыки, пушки и мускулы. Знамя и душа полководца, дух. Главенствуют не штыки и не золото, не интриги и хитрости. Они существуют подобно шестерёнкам в часовом механизме, но его душа – дух, подчиняющий время и материю своему закону. Илиада (древнегреческая эпическая поэма о Троянской войне – С. Я.) не возникла случайно, ничто великое не создавалось штыками и пушками; композитор – всегда дух»** (Г. В. Ф. Гегель. Работа разных лет, в двух томах. Т. 2. – М.: Мысль, 1971. – С. 554).

Одновременно субъективное, простое, обывательское, одностороннее, более того, схоластическое отношение к проблемам политической действительности есть простое представление, знание, взгляд, но не научное. Внешнее восприятие, мнение, ссылающиеся на мировоззрения, которые посредством исторического опыта не получили подтверждение своей прогрессивности, не могут претендовать на ведущую роль, представляют опасность не только собственным национальным интересам, но и во внешних проявлениях. Однако, как показывает практика, именно такая идеология превалирует в условиях глобализации в **«геополитике как географическом разуме государства»** (А. Хаусхофер).

В понятии политической идеологии субъект, иницирующий собственную мировоззренческую концепцию, несомненно, всеми силами и средствами стремится

представить её как научную, единственно реальную. Но в этом процессе сложность составляет отстаивание, защита, продвижение и доказательство подразумеваемых интересов.

Следует подчеркнуть, что национальная идеология, в сущностном отношении, формируется на протяжении столетий, в явных и скрытых процессах. Явных, в целом, когда нация обладает суверенным правом располагать собственной политической волей. Имеет возможность демонстрировать самовыражение в рамках суверенного государства, действиями, диктуемыми потребностями национальных интересов. Обладает мощью – выражать собственное «Я» в международных отношениях.

Скрытое накопление идеологических принципов происходит в условиях исторического политического неравенства. В таких случаях, вполне естественно, что определяющей основой национальной идеологии служат идеи и стремление к свободе и независимости. В данном случае главная роль принадлежит аргументированно подтверждённым предпосылкам – наличию международно-признанной политической истории, могущественного языка, культуры и литературы, формировавшихся веками традиций и обычаев. Как в первом, так и во втором случае, достигается кумулятивный эффект идеологических принципов.

Существенными элементами мировоззрений, служащими фундаментом политической идеологии нации, является стремление народа к политической и экономической независимости, защита собственных территорий, установление справедливости, равенство между людьми, верховенство закона, создание условий для развития науки, обеспечение достойного существования в семье наций, укоренившиеся в историческом сознании практически всех передовых народов. Они имеют силу и проявляются вовне

тогда, когда существуют политические субъекты, выражающие их интересы, содействующие этому процессу. В принципе краеугольным камнем формирования мировоззрения является повышение потенциала нации и **«цель всех благородных наук – отвлечение человека от пороков и направление его разума к лучшему»** (Коперник).

Национальная идеология и внешняя политика

Идеальное и идея при стечении соответствующих политических, социальных и иных обстоятельств служат предпосылкой для развития государства, серьёзное волеизъявление которого выражается, в первую очередь, в разработке и принятии конституции.

Основной закон, наряду с закреплением фундаментального государственного устройства, утверждает принципиальные направления политической идеологии.

Таким образом, по нашему убеждению, Статья 1 Главы 1 Конституции Республики Таджикистан, объявив государственный строй **суверенным, демократическим, правовым, светским, унитарным и социальным**, тем самым указывает на конкретные определяющие направления мировоззренческого порядка. По словам одного из основоположников научного материализма, **«идеальное есть не что иное, как материальное, пересаженное в человеческую голову и преобразованное в ней»**.

Установленный Конституцией государственный строй Республики Таджикистан есть действительный акт, идея, практически воплощённая в реальность. Вместе с тем, было бы не до конца выверенным допущением, если каждое понятие, в том числе и юридическое, принимать в виде завершённых акций. Речь идёт о диалектической логике субстанций, находящихся в постоянном движении, изменении и развитии.

Установление государственного строя в конституционном порядке есть императив высшего законодательного акта. Заявив об этом, государство принимает все зависящие от него меры, путём издания соответствующих нормативно-правовых положений, формирования органов государственной власти, определения их функций с целью сохранять и всемерно защищать основные ценности общества.

При этом, как всякий живой организм, само государство является объектом постоянного изучения, исследования, следовательно, и совершенствования.

Диалектический характер познания обеспечивает способность продвигаться по пути достижения объективной действительности в рамках дефиниций, категорий и юридических понятий, в том числе конституционных установок и определений. Можно предполагать, что конечной целью такого стремления является отражение идеальности, потребность по крупицам продвигаться от относительной к абсолютной истине. Но это движение, даже если оно касается природы самого государства и государственного строя, можно считать вечным, бесконечным. Самые демократичные государства, которые, благодаря уровню своего экономического и социального развития, претендуют на эту роль, ещё не смогли достичь степени совершенства, декларируемой их основными правовыми институтами.

Объявленный конституционной нормой государственный строй Республики Таджикистан обусловлен исторической формой, процессом, логически аккумулятивным объёмом понятий на протяжении тысячелетней истории самого таджикского народа. И это – далеко не простое явление, механически заимствованное из правовой теории, практики конституционных движений и прикладной политики других стран.

Одновременно историческая передовая человеческая практика и накопленный опыт в политическом, экономическом, социальном, культурно-цивилизационном направлениях, которые, как в теоретическом, так и в практическом плане являются фактором развития в глобальном масштабе, нашли отражение в весьма позитивном понятии, определяемом дефиницией общечеловеческие ценности.

Признано, что роль таджикской нации, как и других народов Центральной Азии, всемирно известна. Она берёт своё начало из глубины тысячелетий. Её идеи находят отражение в научных, научно-исторических и художественных произведениях, дошедших до наших дней. Явления материального и духовного характера, выработанные на протяжении столетий, в бессмертных произведениях Рудаки, Фирдоуси, Абу Али Ибн Сина, Умари Хайяма, Низам-ул-Мулка, Носира Хисрава, Абдурахмони Джоми, Сайидои Насафи, Ахмад Махдума Дониша, Садриддина Айни и десятка других великих сыновей таджикского народа, наряду с национальными, отражают общечеловеческие ценности.

Политическая практика, социальная жизнь, бытие народа вместе с его желаниями и чаяниями, так или иначе, находит отражение в устном и письменном наследии. Переходит из поколения в поколение. Мысли великих людей передовых наций положительно восприняты, ставшие известными другим народам, особенно в сфере искусства ведения государственных дел и защиты Отечества, свобода, осознание и уважение человеческих прав и обязанностей, идеи равноправия, сохранение национального языка, культуры и искусства, возвышение роли науки, чувство неприязни к вражде, невежеству, предрассудкам, фанатизму – всё это составляет ценности общепланетарного масштаба.

Если подходить к этим дефинициям с позиции юридических норм, вплоть до конституционных теорий и практики, трансформации понятий общепризнанных принципов гуманитарной и политической морали составляют основные категории права при определении государственного строя передовых стран.

Таким образом, провозглашённые в упомянутой главе Конституции Республики Таджикистан шесть основных принципов исходят из самой сути идеи нашего народа о создании национального государства. Вполне естественно, что при разработке конституционных норм учтены принципы и положения ведущих институтов международного права, отражающие вышеназванные общечеловеческие ценности.

С другой стороны, эти принципы не могут быть естественными либо сверхъестественными. Как отмечено выше, они являются результатом социальной активности человеческого сообщества на протяжении веков, выстраданные десятками поколений в интересах их продвижения и достойного проживания.

Конституционные принципы государственного строя, по поводу и в связи с чем мы выражаем убеждённость, носящие принципиальный характер политических мировоззрений на настоящее и будущее страны, диалектически взаимосвязаны с внутренней и внешней политикой. Эти основополагающие аспекты выражают целостный подход относительно сущности политической деятельности государства. Пронизывают всю систему государственного строительства. Определяют его деятельность наряду с политической, экономической, социальной и мировоззренческой составляющей.

Как в теоретическом, так и в строго научном и прикладном значении, внешняя политика есть ни что иное, как продолжение внутренней политики, выражаемой строгой,

специфической трансформацией понятий и дефиниций, определяемых, прежде всего, собирательным термином – «национальные интересы». Точнее, их защита и продвижение. В сущность такого понятия входит сохранение территориальной целостности, обеспечение политической, военной, экономической, социальной и культурно-цивилизационной безопасности.

Во внешней политике, как полагается, находят отражение жизненно важные направления государственной деятельности. Именно поэтому, политика во внешнем пространстве не была и не может быть непознаваемой «вещью в себе», замкнутой, обособленной, исключительно субъективной, следовательно, самодовольной.

Учёт общечеловеческих ценностей в идеальном образе гипотетически представляет ожидаемый, конечный результат самой политики, независимо от её форм.

Глобализация и связанные с ней инновационные и высокотехнологические явления, особенно в информационной области, осложняют реализм во внешней политике путём организации различного рода ухищрений в направлениях, формах, методах и путях достижения основных целей её инициаторов. Усугубляют диалектические противоречия между самой сущностью и явлением. Исключают совпадение последних при анализе, оценке в текущем и стратегическом планировании. Многократно увеличивают риск для позитивной прогностики и принятия решений.

Положение осложняется, когда не до конца искренний, но опытный и изощрённый международный партнёр, пользуясь соответствующими возможностями и создавшимися условиями, манипулируя известными идеологическими постулатами, проявляет стремление достичь собственных корыстных целей.

Если главным стержнем внутренней и внешней политики является обеспечение безопасности государства, следует учесть, что в условиях глобализации соответствующие геополитические игроки рассчитывают на **обычного, простого, по-обывательски мыслящего объекта**. Это несложный и не совсем квалифицированный способ борьбы, не требующий особых субсидий. С научной точки зрения, можно утверждать, что направленность такого влияния ограничивается лишь достижением чувственного, формального, ложного ощущения, восприятия и представления. С другой стороны, слабость и ограниченность мировоззрений объектов влияния по таким расчётам является качественной характеристикой направленности воздействия.

Одновременно следует иметь в виду, что сущность самой геополитики заключается в распределении ролей «учеников в классе», делении мировых наций на две части – успешных и посредственных (послушных). Уравнение здесь недопустимо. Такие условия не создают. Первые должны диктовать правила игры, вторые – слушать и действовать. Созданные из числа мусульманской массы армии террористов в Сирии, Ираке, Афганистане и некоторых других странах свидетельствуют об этом. К великому сожалению, в данном случае речь идёт о хроническом, тотальном недостатке грамотности, отсутствии политической культуры, неумении познать самого себя и мир.

Внешняя политика всегда, а в нынешнее время, в условиях глобализации в особенности, не может оставлять без малейшего внимания искажение сущности. Это – та форма, которая обслуживает исключительно внутренние потребности государства. Задача структур, занимающихся анализом и планированием внешней политики, заключается как раз в выявлении противоречий между разнообразными формами

явлений и самой сущностью, изложенными в нормативно-правовых актах, регулирующих отношения.

Особенность идеологических аспектов внешней политики в условиях глобализации состоит в выявлении целей геополитических устремлений соответствующих акторов в бесчисленных формах противостояния конституционному строю и обеспечении позитивного влияния на интересующем пространстве.

Заключение

В истории Таджикистана неопределимый вклад во внутренней и внешней политике внёс практический опыт периода независимости.

Гражданская война в республике была навязана стране и сопровождалась военной, моральной, материальной, воинствующей террористической идеологической поддержкой извне. Это факт.

Народ прошёл через трагические испытания. В смертельной схватке с региональными геополитическими акторами, располагающими огромными финансовыми, идеологическими ресурсами и опытом, боролся, отстаивал свою независимость и государственный строй. Эти силы, по своей сути, являлись логическим продолжением многовековых стремлений, олицетворяющих зло, фанатизм и средневековые предрассудки, выраженные религиозно-фундаменталистскими лозунгами, ставшими препятствием на пути прогресса и независимости нации. В новых исторических условиях люди встали на защиту своей Родины. Восстановили конституционный строй. Создали национальное государство.

Вместе с тем, суверенитет и независимость – понятия динамические. Сложившаяся геополитическая реальность и

глобалистская действительность проявляют себя как субстанциальные явления. Важны непрерывные усилия, чтобы обуздать их. Идеологические основы, исходящие из конституционных принципов, требуют не только теоретического обоснования, подкрепления, но и ежедневных огромных практических усилий по их защите и продвижению, в том числе и на внешнеполитических направлениях. Устремления противников конституционного строя сейчас, на данный момент усиливают, актуализируют эту насущную необходимость.

Ғаюр ҚАҲҲОРОВ

доктори илмҳои фалсафа

ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ АЗ НАЗАРИ МУТАФАККИРОНИ ҒАРБ

Таърихан рағбат ба омӯзиши муносибати ташкилотҳои тартиботи ҳуқуқӣ ва ҷамъият ҳамеша дар мадди назари мутафаккирони Ғарб қарор дошт. Дар давраҳои гуногуни таҳаввулоти ҷамъият омӯзиши назарияҳои ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ, вобаста ба тағйирёбии сохти он шакл ва мазмуни нав мегирад. Бинобар ин ҳам ҳолати ҷамъияти шаҳрвандӣ, махсусан дар назарияҳои файласуфони асри миёна ва давраи нав бо ҷузъиётҳои назариявӣ ва гоҳо қулӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Аз ин сабаб таҳлили таърихӣ фалсафӣ-иҷтимоӣ ин масъала нисбати ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ, яке аз масъалаҳои баҳсбарангез ва мубрам ба шумор меравад.

Гузаштан ба ҳолати шаҳрвандӣ бо бастанӣ шартномаи ҷамъиятӣ такмил дода мешавад, ки асоси онро муносибати байни ҳамдигарии халқ ва ҳокимият ташкил медиҳад, чунки шартномаи ҷамъиятӣ ин ҳолати табиӣ шаҳрвандӣ, ҷамъиятӣ ва сиёсӣ мебошад. Дар асари Чон Локк “Два трактата о правлении”, ки соли 1689 навишта шудааст, зикр ёфтааст, ки “Ҳукумат аз одамон иборат аст, ки интихобан бо розигии умумӣ бо мақсади мушоҳида намудани риояи қонунҳои қабулшуда, дар бораи озодии умумӣ ва вазъияти моддӣ нигоҳ дошта мешавад”. Вобаста ба ин вай таъкид мекунад, ки бо дохил шудан ба давлат одамон танҳо ба қонун итоат мекунад, на ба ситам ва номаҳдудии ҳокимият ва деспотизм. Ҳангоми

вайрон шудани шартнома, халқ вазифадор аст, ки ҳуқуқҳои худро аз нав талаб намояд¹.

Моҳиятан, ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ мутаносибан бо ташаккулёбии давлати шакли нав-буржуазӣ ба амал меояд. Ин раванди табдилёбии ҷамъияти анъанави-феодалӣ ба ҷамъияти шаҳрвандӣ ва ҳуқуқи маҳсуб меёбад. Аз давраи антиқа сар карда, таносуби ҷамъияти шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ба предмети омӯзиши ақидаҳои фалсафаи иҷтимоии мутафаккирони асри миёна табдил ёфт.

Дар маҷмӯъ давраи антиқаро дар омӯзиши ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлат метавон шартан ҳамчун асоси назариявӣ ва ҳатто “идеалистӣ” баррасӣ намуд, чунки фарқият байни назария ва воқеият назаррас мебошад. Гарчанде ки ақидаҳои Чон Локк, Т. Гобсс ва Жан Жак Руссо дар замони худ пешқадам бошанд ҳам, лекин ғояҳои мутафаккирони зикршуда бо як проблема, ғайриимкон будани амалӣ намудани назария дар ҷомеа маҳдуд шудааст. Ин масъала на танҳо ба ҷаҳонбинии идеологӣ, балки ба соҳти монархиявии режими сиёсии созишнокор вобаста буд, ки ба амалӣ шудани асоси назарияи ҷамъияти шаҳрвандӣ мамониат мерасонд. Давраи дигари рушди ақидаҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ ба нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX рост меояд, ки онро давраи институтишавӣ меноманд. Хусусияти хоси ин давра дар васеъ намудани таъсиррасонии концепсияи ҷамъияти шаҳрвандӣ ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, эътироф намудан дар сиёсат ва қобили қабул дониستاني он дар шароити инқилобҳои буржуазӣ ба маҳсуб меёбад. Дар ин давра ҷамъияти шаҳрвандӣ аз назарияи конструктивӣ ба соҳаи маҳсуси воқеияти иҷтимоӣ табдил ёфта, мавқеи онтологӣ мегирад.

---

¹ Чон Локк. Сочинение в двух томах. 1 том. М.; 1978.-С. 37.

Ин давра бо номи Г.Ф.Гегел оғоз меёбад, ки бори нахуст дар “Давраи Нав” фаҳмиши ягонаи давлат ва ҷамъияти шаҳрвандиро маҳдуд намуд. Гегел чунин меҳисобид, ки ҷамъияти шаҳрвандӣ нишонаи асосии ҷамъияти муосир буда, давраи махсуси таърихи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Аз нуқтаи назари Гегел, таърихи ҷаҳонӣ – ин рушди мутлақи рӯҳи ахлоқӣ мебошад, ки дар се давраи рушди ҷамъият – оила, ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлат амалӣ мешавад. Рушди ҷамъияти шаҳрвандӣ мавҷудияти давлатро ҳамчун сифати асосии он дар назар дорад. “Ҷамъияти шаҳрвандӣ - соҳаи асосии амалии мақсадҳои хусусӣ ва манфиатҳои шахсони алоҳида мебошад. Озодии мутлақ дар ҷамъияти шаҳрвандӣ вучуд надорад, чунки дар он ҳама вақт зиддият байни манфиатҳои шахсӣ ва давлат хусусияти умумӣ доранд²”.

Ба ақидаи Гегел, ҷамъияти шаҳрвандӣ се лаҳзаро дарбар мегирад:

1) системаи талаботҳо (фард ва ҳамаи шаҳрвандон), ки дар раванди меҳнат қонеъ карда мешавад;

2) адолате, ки озодӣ ва ҳимояи моликияти шахсиро кафолат медиҳад;

3) политсия, назорати ғойдаи шахсони алоҳида дар асоси қонун ва дида баромадани иттиҳодияҳо аз рӯи манфиатҳо, бо назардошти заминаи ахлоқии давлат.³

Шарҳи ҷамъияти шаҳрвандӣ ҳамчун соҳаи махсуси ғайридавлатӣ, организми иҷтимоӣ, ки дар Европа дар асоси назарияи Алексис де Токвил, (махсусан, тадқиқоти ӯ нисбати демократияи амрикоӣ дар асараш “Демократия дар Америка”, ки солҳои 1835-1840 нашр шуда буд) воқеияти амалӣ намудани равандҳо ва асоси назариявии шартномаи

---

² Ф. Гегель. Философия права. М., 1990, С.145.

³ Тамже. С. 156.

чамъиятӣ ва чамъияти шаҳрвандиро инъикос намудааст. “Хусусияти хоси шаҳрванди амрикоӣ (дар фарқият аз европой) дар ҳамбастии органикии эҳтироми қонун ва ҳуқуқи дигар одамон бо озодихоҳии ғайримуқарарӣ, прагматизм, ҳисси баланди худэҳтиромӣ, ки баъзан шакли махсуси фардиро мегирифт, ташаккул ёфтааст⁴”.

Минбаъд тадқиқи чамъияти шаҳрвандӣ ва алоқаи он бо давлат дар асоси назарияи мутафаккирони Ғарб; Локк, Гегел ва Токвил идома дода шуд. Агар анъанаи гегелӣ асоси заминаи равиши умумиметодологиро дар омӯзиши масъалаи зикршуда ташаккул дода бошад, дар ин раванд анъанаи Локк-чанбаи сиёсӣ ва ҳуқуқиро, анъанаи токвилӣ бошад, ҳамчун асоси назариявӣ ва амалии тадқиқоти мушаххаси сохтори чамъияти шаҳрвандиро касб намуда, ба масъалаи мазкур мазмуни сотсиологӣ додааст.

Дар асоси таҳлили умумии ақидаҳои мутафаккирони гузашта, нисбати чамъияти шаҳрвандӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳамаи онҳоро як раванди умумии ягона муттаҳид менамояд. Якум, принсипи ягонагии озодии табиӣ фардҳо, ки дар назди қонун баробарҳуқуқии шаҳрвандонро инъикос менамояд. Дуюм, принсипи қонуният, ифодакунандаи он қонунҳое, ки воқеияти соҳаи озодии фардҳои алоҳидаро муайян менамояд ва аҳамияти куллӣ дорад. Сеюм, принсипи озодӣ, ҳамчун ифодакунандаи талаботҳо ва амалҳое, ки манфиати шахсиро дар доираи қонунҳои мавҷуда инъикос менамояд. Илова ба ин, кафолати ташкил намудани иттиҳодияҳои ихтиёрӣ дар асоси қонун ва институтҳои ҳуқуқии мавҷуда. Чаҳорум, ҳимояи моликияти

---

⁴ Баяхчева С. Л., Туркулец А.В. Гражданское общества в современной России и национальная идея // Российское общество в современных цивилизационных процессах. – СПб., 2010. -С. 468-476.

хусусӣ аз тарафи давлат ва истифодаи озоди он. Панҷум, мавҷуд будани механизмҳое, ки муносибати муътадилро байни ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлат ба танзим дароварда, сатҳи зарурии ҷимояро аз даҳлати давлатӣ таъмин намояд.

Давраи дигари таҳаввулоти ақидаи ҷамъияти шаҳрвандӣ ба солҳои 20-90-уми асри XX рост меояд. Дар ин давра гузариш аз талаботҳои амалии иқтисодӣ ва озодии сиёсии шахс, ки хусусияти хоси давраи гузашта мебошад, ба васеъ намудани озодӣ дар соҳаи фарҳанг, тарзи зиндагӣ (аз ҷумла характери протестантӣ ва нигилистидошта) мебошад. Бо мурури замон шароити мувофиқ барои тағйирёбии фаҳмиши духӯраи “ҷамъияти шаҳрвандӣ - давлат” конструксияи нисбатан мураккаб ба амал омад.

Ақидаи ҷамъияти шаҳрвандӣ моҳияти амалии худро дар системаи устувор, тасаввуроти умумӣ нисбати ҷомеа, ки аксаран аъзоёни ҷомеа онро дастгирӣ менамоянд, пайдо намуд. Дар ин давра чунин нишонаҳо ва омилҳо, ба монанди муносибати ақлӣ-танқидӣ ба воқеияти иҷтимоӣ, озодии вичдон, фикру ақидаҳои тозабунёд ба амал омаданд. Ақидаи ҷамъияти шаҳрвандӣ ҳамчун конструксияи назариявӣ моҳияти амалӣ мегирад. Модели локовии ҷамъияти шаҳрвандӣ то андозае маҳдуд шуда, мавқеи токвиллии фаҳмиши масъалаи мазкур вусъат меёбад.

Дар ҷамъият шаклҳои гуногуни воқеии ҷамъияти шаҳрвандӣ ба амал омад. Дар шароити муосир шахсеро ёфтан имконпазир аст, ки ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлатро таносубан мувофиқ шуморад, чунки дар ин гуна шароит ҷамъияти шаҳрвандӣ мазмуни худро гум мекунад. Аз ин сабаб, ҷамъияти шаҳрвандӣ бояд вазифаи пайвастандари дар байни шахс ва давлат иҷро намояд, ки соҳаҳои хусусӣ, манфиатҳои алоҳида ва умумиро инъикос карда тавонад.

Институтишавии ояндаи ақидаи мазкур ба ташкил шудани шумораи зиёди мактабҳо ва ҷараёнҳо, ки моҳияти амалӣ – сиёсӣ ва ҷобачогузории қувваҳои сиёсӣ мегарданд, ба ояндаи чомеа бетаъсир наместонад. Баъзеи онҳо ҳаракатҳои иҷтимоиро ангезиш медиҳанд, ташаббусҳои шаҳрвандӣ, ташаккулёбии фарҳангӣ-иҷтимоӣ ва намунаҳои ҳуқуқӣ, рафтори одамон, ҳуқуқҳо ва озодии онҳоро кафолат намедиҳанд.

Ҷамъияти шаҳрвандӣ дар як қатор кишварҳо ва минтақаҳои дигар нисбатан дертар ташкил ёфт (асрҳои XIX - XX) ва аксаран “аз боло” қолибан институтҳои он дар зери фишори давлатҳои Ғарб ба дигар кишварҳо кӯчонида шуд.

Шакли Ғарбии ҷамъияти шаҳрвандӣ дар зери таъсири тамаддуни антиқӣ-насонӣ ва хусусиятҳои анъанавии он; ҳуқуқномаҳои римӣ ва фалсафаи Юнон ва ҳангоме ки иқтисодии давлат нисбатан суст буда, қудрати дар ҷамъият ташкил намудани сохторҳои мустақил, ки дар асоси он ташкил намудани мухториятро надошт, рушд ёфтааст. Дар натиҷа ҷамъияти шаҳрвандие, ки дар шакли инкишофёфта, пеш аз ҳама, дар кишварҳои протестантии минтақаҳои шимолии Америка рушд мекард, бештар ба масъалаи шахс ва моликияти хусусӣ тавачҷуҳ зоҳир менамуд. Кӯшиши гузаронидани ин модел ба минтақаҳои дигар боиси моҳиятан азнавсозии нақши давлат ва умуман, дар контексти иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки дар он нақши калисо аён буд, баррасӣ мешуд. Дар натиҷа ба вуҷуд омадани тағйиротҳои шакли ва ҳатто модели ҷамъияти шаҳрвандӣ дар зери таъсири шароити маҳаллӣ то андозае ташаккул ёфт. Бояд зикр кард, ки нақши калисо дар пайдоиши ҷамъияти шаҳрвандӣ ба шакли ташкилот ва идоракунии калисои римӣ-католикӣ, ки дорои марказ ва пешвои рӯҳонии ягона буд ва дар он мамониатҳои фарҳангӣ – иҷтимоӣ, ҳамчунин истифодаи забони лотинӣ,

целибат ва ғайраҳо ифода меёфт. Мавқеи мустақилии худро истифода намуда, калисо барои ҳукумат ва давлат мубориза мебурд. Яқум, ин тамоил боиси вусъат додани институтукинунии конститутсия дар ҳар ду ҳокимият ҳамчун муассис гардида бошад, дар навбати дуҷум муқобилияти ҳар ду тараф барои рушди ақидаҳои сиёсӣ, ки он танҳо дар асоси баҳамзидгарой ба амал меоянд, замина гузошт. Зоҳиршавии муҳимтарини он дар муборизаи доимии шаҳрвандон барои озодӣ дар шаҳрҳо ба муқобили сохти иҷтимоӣ инъикос меёфт. Натиҷа он буд, ки зарурияти субъектикунонии инсон ба вучуд омад ва он дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ ифода меёфт. Аз ин рӯ, асоси модели ғарбиро ба танзим даровардани вазъияти ҳуқуқи иҷтимоӣ ташкил медиҳад, ки он хусусияти умумӣ дошта, баробарҳуқуқии ҳамаро кафолат дода, дар баробари ин вазифаҳои онро низ нишон медиҳад. Аз ин ҷо бармеояд, ки кафолати ҳуқуқ ҳамчун арзиши олии иҷтимоӣ баррасӣ шудааст.

Таърихи Ғарб ҳамчун таърихи мубориза барои баробарҳуқуқии инсонҳо, новобаста аз вазъияти иҷтимоии фардҳо маҳсуб меёбад. Манфиатҳои иҷтимоӣ бо роҳи мубориза барои ҳуқуқҳои доманадор ва имтиёзҳо, ки дар қонун инъикос ёфтааст, таъмин мегардад. Аз ин рӯ, фарҳанги - Ғарб ҳамчун маънавиёти ҳуқуқӣ эътироф шудааст. Бояд зикр кард, ки ҷамъияти шаҳрвандии Ғарб чун меъёри ҳуқуқи табиӣ инсон, асоси назариявӣ ва амалӣ дорад, бинобар ин ҳам се давраи муҳими он чун давраҳои аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани ҷамъияти шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Дар асри XVI дар Италия, асри XVII дар Англия ва асри XVIII дар

Франсия, ки бо як концепсия-асоснок кардани ҷамъияти шахрвандӣ ҳамчун ҳуқуқи табиӣ одамон ҷамъбааст шудааст⁵.

Ин концепсия аз Макиавелли сарчашма мегирад, ки мувофиқи ақидаи ӯ дар ҷумҳурии дуруст ташкил шуда, аз як тараф, тартибот вучуд дошта бошад, аз тарафи дигар, қонуният. Дар байни шахрванд ва давлат бояд танҳо қонун амал кунад. Ин чунин маъно дорад, ки Макиавелли дар бораи зарурияти ҳокимияти давлати қудратнок сухан ронда орзу менамуд, ки ба қосибон ва дигар категорияи шахрвандон ҳуқуқҳои муайян, пеш аз ҳама, сиёсӣ дода шавад. Макиавелли зидди ҳама гуна имтиёзҳои корпаротивӣ, феодалӣ, дворянӣ ва қаласоӣ буда, дар муҳокимаҳои худ аз масъалаҳои давлатӣ ба масъалаҳои шахсият гузашта, онро ҳамчун беҳтар намудани табиати одамон мешуморид, ки он боиси сохти муқаммали давлатӣ мегардад. Ва баръакс, сатҳи натиҷаи тараққиёт ва демократикунонии давлат, афзудани озодиҳои шахрвандӣ, табиатан низ беҳтар гардида, ҷиҳатҳои манфии он барҳам меҳӯрад.

Ҳамин тавр Макиавелли чунин мешуморид, ки ҷамъият дар асоси худ тараққӣ меёбад, ки онро рақобати доимии муборизаи байни одамон ташкил медиҳад. Бинобар ҳамин ҳам «Муборизаи ҳама ба муқобили ҳама»-ро дар доираи муайян танҳо давлат бартараф карда метавонад. Ҷамъияти шахрвандӣ ва давлат ҳамдигарро истисно мекунанд. Макиавелли яке аз аввалинҳо шуда, масъалаи омӯзиши ҷамъиятро новобаста аз давлат ба миён гузошта, нишон дод, ки ташкили шароити мусоиди тараққиёти ҷамъият, яке аз омилҳои устувори давлат ба ҳисоб меравад. Таъмини сулҳ ва беҳатарии шахрвандон, ҳимояи моликияти хусусӣ, амалӣ намудани ҳуқуқҳои ҳар як шахс, ки тавонад ақидаи худро

---

⁵ См.: Гражданское общество: мировой опыт и проблемы России.- М.,1998.-С. 6-7.

озодона баён намояд, танҳо давлати иқтидорманди демократӣ қодир аст. Дар айни ҳол тавоногии чунин давлат ба қудрат ва шукуфоии ҷамъият асос меёбад. То чӣ андозае, ки ҷамъият тавоно бошад, то ҳамон андоза давлат низ иқтидорманд мешавад ва баръакс.

Қадами муҳимро дар назарияи ҷамъияти шаҳрвандӣ мутафаккири англис Томас Гоббс гузоштааст. Гоббс тарафдори ақидаи шартномаи ҷамъияти маҳсуб меёфт. Ба андешаи вай, ба шарофати шартномаи ҷамъиятӣ, одамон тавоништан давлат ташкил намуда, аз «ҳолати табиӣ» бароянд ва ба «ҷанги ҳама, муқобили ҳама» хотима диҳанд. Одамон дар атрофи ҷамъияти шаҳрвандӣ аз хусуси тарси бади муттаҳид шудаанд, то ин ки ба ҳамдигар то ҳангоми ташкил шудани ҷамъият, зарар нарсонанд. Барқарор намудани сулҳ танҳо ҳангоми ташкил намудани давлат, ҷамъияти шаҳрвандӣ ва қонунҳои шаҳрвандӣ имконпазир аст. Давлат дар кишвар сулҳ ва тартиботро ҷорӣ намуда, сипас ҳуди инсонро тағйир медиҳад, бо ин васила ӯро ба шаҳрванд табдил медиҳад. Шаҳрванд – озод ва шахси ғаъол буда, озодии вай набояд ҳечгоҳ озодии дигаронро халалдор созад. Сарҳади ин озоди аз тарафи давлат муқаррар карда мешавад, ки ба он одамон ихтиёран итоат менамоянд.

Ҷамъияти шаҳрвандӣ ё худ шахси алоҳида- ин на танҳо давлат, балки ғаъолияти озоди онҳо мебошад. Шаҳрвандон мустақилона барои бурдани корҳои умумӣ бо шахсони дигар, барои мисол, компанияҳои савдогарон, ё худ дигар ихтиёриён метавонанд иттиҳодияҳои шаҳрванди ташкил намоянд. Ҳамин тавр, ба ақидаи Томас Гоббс, ҷамъияти шаҳрвандӣ аз гурӯҳҳои зиёд ва иттиҳодияҳои шаҳрвандӣ иборат мебошад. Гурӯҳро вай ҳамчун шумораи одамон майян менамод, ки аз назари манфиатҳои умумӣ муттаҳид шудаанд. Дар сохтори ҷамъияти шаҳрвандӣ Гоббс се сатҳро ҷудо мекунад. Якум –

сатҳи сиёсии давлат, ки шахрвандонро дар зери ҳукумати ягона муттаҳид менамояд. Дуюм – сатҳи гуруҳ, ё шахрвандони муттаҳидшуда. Сеюм – сатҳи шахрвандони алоҳида, ки раияти (мустақил) шоҳ ва намояндагони гуруҳҳои хусуси маҳсуб меёбанд⁶. Ақидаи Томас Гоббс дар бораи ҷамъияти шахрвандӣ нақши методологӣ бозид, нисбат ба ҷаҳонбинии умумифалсафии вай пешқадамтар мебошад. Аз нигоҳи Гоббс ҷамъияти шахрвандӣ, на танҳо ҳамчун маҷмӯи ирода аз кӯшиши фардҳо иборат аст, балки ташкилкунандаи воқеияти нав мебошад. Инчӯ дур шудан аз ҳадафи нишондодашуда ба назар мерасад.

Назари фалсафӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқии Ҷон Локк дар давраи инқилоби буржуазии Англия ташаккул ёфт, ки идеологи он ба ҳисоб мерафт. Дар ин давра, талаботи ҷамъиятӣ дар созмони харитаи нави ҷаҳон рух дод, ки ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ мебошад: 1) фаҳмидан ва шарҳ додани он тағйиротҳое, ки дар ҳастии инсоният, дар сатҳи шуури омма ба амал омадаанд; 2) дарк кардани мақсад ва маънои ҳаёти инсон, ки дар натиҷаи гузариш аз ҷаҳонбинии католикӣ ба ахлоқи протестантӣ ба амал омадааст; 3) ташаккулёбии намудҳои нави муносибатҳои иҷтимоӣ ва фаъолият. Дар як вақт раванди барқароршави, ташаккулёбии шахрвандӣ, баробарҳуқуқии юридики ба амал омад, ки дар навбати худ бе таҳамулпазири ғайриимкон аст.

Фарқияти асосии концепсияи ҷамъияти шахрвандии Гоббс ва Локк дар он аст, ки: якум, хусусияти хоси баҳодихии ҳам Гоббс ва ҳам Локк нисбат ба ҳолати табиӣ ҷамъият ва ҳам ҷамъияти то шахрванди гуногун аст. Гоббс хусусияти хоси ҳолати табиӣ ҷамъиятро ҳамчун вазъияти «ҷанги ҳама, муқобили ҳама» шарҳ дода, ҷамъияти шахрвандиро ба ҳолати табиӣ он муқобил мегузорад. Локк бошад, вазъияти табиӣ

---

⁶ Гоббс Т. О гражданине. Т.1. – С. 231.

чамъиятро, ҳамчун ҳолати сулҳ ва бехатарӣ шарҳ медиҳад. Ба ақидаи ӯ, ҳолати табиии чамъият тадричан тағйир ёфта, ба чамъияти шаҳрвандӣ мегузарад. 2. Гоббс ва Локк хусусияти шартномаи чамъиятиро ба таври гуногун шарҳ медиҳанд. Ба ақидаи Гоббс кафолати ин шартнома мустақилият ва монарх ба ҳисоб рафта, умуман таҷҷасуми давлат маҳсуб меёбад. Назорат барои иҷроиши шартномаро бояд халқ дар асоси намояндагии шахси ваколатдор (қонунгузор) амалӣ намояд. 3. Ихтилофи ақидаҳои сиёсии онҳо нисбати муайян намудани гуногунии сохти давлати босубот, дар мавҷудияти чамъияти шаҳрвандӣ инъикос ёфтааст. Гоббс бештар ба афзалияти монархия бовари дошт, гарчанде ки шарти шартномаи чамъиятӣ дар фарқият аз деспотия маҳдуд буд. Локк принсипи тақсимоти ҳокимият ва шакли идоракунӣ конститусионӣ, монархияи парламентиरो дастгири менамуд.

Мутафаккири франсавӣ Монтескё бо ҷаҳонбинии деистии худ назарияи ҳуқуқи табиӣ инсонро ифшо мекард. Бинобар ин ҳам дар назарияи иҷтимоӣ вай ҷои махсусро масъалаи «табиати инсон» ишғол менамояд⁷. То Монтескё маорифпарварони франсуз табиати инсонро ҳамчун асоси субстансиалӣ, новобаста аз инкишофи чамъият баррасӣ намуда буданд, чунки инкишофи чамъият ба табиати инсон таъсири бевосита мерасонад. Ҳолати табиӣ чамъияти шаҳрвандӣ ва давлат натиҷаи давраҳои пешравиӣ чамъият мебошанд.

Ба ақидаи Монтескё, ҳолати табиӣ, ин пеш аз ҳама, сулҳ буда, барои чамъияти шаҳрвандӣ – ҷанг мебошад. Амалӣ намудани қонунҳои мусбӣ, воситаи асосии хотима додан ба

---

⁷ Баяхчева С. Л., Туркулец А.В. Гражданское общества в современной России и национальная идея // Российское общество в современных цивилизационных процессах. – СПб., 2010 С. 468-476.

чанг ба ҳисоб меравад. Шартномаи ҷамъияти дар асоси қонунҳои мусбӣ, ки ба хиради инсон таъҷ менамояд, баста мешавад. Табдил ёфтани ҷамъияти шаҳрвандӣ ба давлат (ҷамъияти сиёсии мутташакил) бо бастани шартномаи ҷамъияти амалӣ карда мешавад. Натиҷаи ин раванд тақвият додани ҷангҳо байни одамон ва ҷамъиятҳо дар ҷои муайян ва вақти муайян аст. Шартномаи ҷамъияти ин созиши дутарафа байни халқ ва ҳукумат буда, дар ин созиш ҳангоми иҷро нашудани шароитҳои шартнома, санксияҳо дар назар дошта шудааст. Халқ қисми уҳдадорӣ худро аз руи манфиатҳои худ ба ҳукумат вогузор менамояд.

Монтескё се шакли асосии идоракуниро ҷудо мекунад: республикави, монархисти, деспотизм. Республика метавонад демократи бошад, агар дар идоракунии ҳокимият аҳли ҷамъият ширкат варзад, аристократи бошад фақат як қисми ҳукумат метавонад дар дасти як қисми халқ бошад. Ҳар як шакли идоракуни ба намуди шартномаи ҷамъияти мувофиқат менамояд. Ба ҳар як халқ шакли идоракуние, ки ба рӯҳи он мувофиқ аст, рост меояд. Субъекти шартномаи ҷамъияти аз назари Монтескё ҳуди халқ мебошад. Ба ақидаи Монтескё, манфиатҳои халқ танҳо дар шакли идоракунии республикави, махсусан дар демократия ифода меёбад. Дар демократия халқ ҳам подшоҳ ва ҳам (мустақил) раият аст. Дар монархия сарчашмаи ҳамагуна ҳукумати сиёсӣ ва шаҳрванди шоҳ маҳсуб меёбад. Лекин шоҳ дар асоси қонунҳои доими ва тағйирнопазир, ки қисман манфиатҳои раиятро ифода менамояд, роҳбари мекунад. Сухан дар бораи маҳдудият (чи тавре ки дар шароити муосир меғоянд, монархияи конституционӣ ва ё парламенти) меравад. Дар шакли идоракунии республикави ва монархияви низ ҷамъияти шаҳрвандӣ вучуд дорад ва бо ин деспотия аз ҳарду шакли зикршуда куллан фарқ мекунад. Дар давлатҳои деспоти

монархия ҳукмрони мутлақ буда, ба ягон қонун итоат намекунад. Дар идоракунии давлатҳои деспотӣ шаҳрванд вучуд надошта, танҳо монарх вучуд дорад ва боқимонда ҳама раият маҳсуб меёбанд. Дар чунин давлатҳо қонуне, ки муносибати одамонро ба танзим дарорад вучуд надорад, бинобар ҳамин ҳам ҷамъияти шаҳрвандӣ ҷой надорад. Чунин шакли идоракунии, ба ақидаи Монтескё, зидди табиати инсон аст. Аз ин ҷиҳат мутаффакир тарзи идоракунии деспотиро ба шартномаи ҷамъияти шабоҳат намедихад, чунки дар он ҳокимият бо роҳи зуровари дар дасти як шахс мутамарказ шудааст.

Олими франсуз Жан Жак Руссо чунин меҳисобид, ки баробари раванди барқароршавии ҷамъияти шаҳрвандӣ раванди ташаккулёбии давлат низ ба амал меояд. Ташкилёбии давлат ҷамъбасти шартномаи ҷамъияти буда, байни халқ ва фардҳои алоҳида мустақилона баста мешавад, бинобар ин ҳам беҳтарин шакли идоракунии – демократия мебошад, қайд мекунад Руссо⁸. Чунин давлат метавонад ба мақсадҳои идеалӣ – барои ба даст даровардани манфиатҳои умумии наздик шавад. Чунин ақидаи мутаффакир нишонаи он аст, ки соҳаи амалии таносуби «давлат – ҷамъият» ба таври возеҳ маҳдуд шудааст.

Илова ба ин Руссо соҳаҳоеро ҷудо мекунад, ки дар он қонунҳо амал менамоянд, муносибатҳои дар дохили ҷамъияти шаҳрвандӣ, яъне дар системаи «ҷамъият-шахс» ба танзим медарорад. Давлат, ба ақидаи Руссо, нисбат ба ҷамъияти шаҳрвандӣ болотар буда, ба вай шакли устувор медихад ва ҳамчун довар барои ба танзим даровардани низоъҳо дар байни субъектҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ, баромад мекунад. Давлат ифодакунандаи манфиатҳои умумии одамон

---

⁸ Жан жак Руссо. Избранное сочинения. Т.2. М.; 1978. С. 24.

бошад, ҷамъияти шаҳрвандӣ манфиатҳои одамони алоҳидаро ифода мекунад. Давлат ҳуқуқҳои шахсоро ҳимоя менамояд, ҳангоме, ки онҳо дар ҷамъияти шаҳрвандӣ ба қонунвайронкуни роҳ медиҳанд. Ба зами ин давлат ҳамчун қафолати амалии ҳуқуқи на танҳо шахс, балки ҷамъият низ баромад карда, дар системаи «давлат-ҷамъият», «шахс-давлат» амал менамояд.

Бояд зикр кард, ки масъалаҳои мусбии асосҳои ҳуқуқии ҷамъияти шаҳрвандӣ, аз тарафи намояндагони фалсафаи классикии немис И. Кант, Г.В.Ф. Гегел ва дигарон бо назардошти ақидаҳои гузаштагон тарафдорони концепсияи ҳуқуқи табиӣ фард (Гоббс, Локк, Монтеке, Руссо) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Саҳми асосии намояндагони фалсафаи классики немис дар дарки концепсуалии масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ аз инҳо иборат аст:

1. Ҷамъият, дар маҷмӯъ, ҳамчун падидаи тараққиёбанда буда,

таърихан тағйирёбанда аст, лекин дар таҳаввулоти худ давраҳои муайяни лаҳзаҳои ба сатҳи рушд мувофиқ, инкишоф меёбад.

2. Бори нахуст дар таърихи илм (ғайр аз Монтеке, қисман Макиавелли ва Ибн Халдун) ҷамъияти сиёсӣ ҳамчун маҷмӯи қисмҳои он, махсусан, ҷамъияти шаҳрвандӣ - давлат ва муносибати байни онҳо аз нуқтаи назари мавҷудияти имконпазири низоъҳо баррасӣ шудааст.

3. Доир ба зарурияти мувофиқ будани ҷамъияти шаҳрвандӣ ба шакли надстройкаи сиёсӣ – давлати ҳуқуқбунёд, ки дар шакли монархияи конституционӣ ё республикаи парламентӣ ифода меёбад.

Философҳои немис дар асарҳои худ, хусусиятҳои хоси тараққиёти Германия ва Европай Шарқиро инъикос

намудаанд. Тарақққиёти ин кишварҳо дар асоси назарияи модернизатсия маънидод шудааст, ки имконият медиҳад фалсафаи иҷтимоӣ ва сиёсии германияро, ҳамчун асоси зарурияти назарияи анъанавии ратсионаликунонии муносибатҳои иҷтимоӣ ва азнавсозии он дар рафти тараққиёт муайян мегардад⁹.

Проблемаи асосии шакли босуръати рушд, масъалаи муносибати давлат ва ҷамъият дар рафти тағйиротҳои иҷтимоӣ ва муносибати давлат нисбати ин тағйиротҳо мебошад. Бархурди ақидаҳои пешомадаи сиёсии Германия бо зарурияти муҳолиаи фаъолона ва тағйирёбии муносибатҳои иҷтимоӣ, илмӣ, сиёсии Германия ва ақидаҳои фалсафии он ба тақсимшавии маълуми сиёсӣ дар назди давлатҳои рушдбанда гардид. Пас ҷамъияти шаҳрвандӣ метавонад аз боло, бо ёрии сиёсати давлатӣ созон дода шавад, агар ин тавр бошад, пас кафолатҳои ҳуқуқуро барои ҷамъият ва фард чи тавр нигоҳ доштан лозим аст.

Кант озодии шаҳрванд ва ҳавасмандкунии иқтисодиро (ҳамчун яке аз омилҳои чунин озодӣ) бо тавоноии давлат алоқаманд мекунад. Аз нуқтаи назари Кант асоси муайянкунандаи ҷамъияти шаҳрвандӣ – шахсияти алоҳида ва шартҳои муҳими пайдо шудан ва тасдиқ шудани ҳақиқии ҷамъияти шаҳрвандӣ мебошад, на маҳдудияти иқтисодӣ ва сиёсии ҳокимият. Мувофиқи ақидаи Кант дар ҷое, ки сарчашмаи ҳаёттаъминкуни ва интихоби озодии иқтисодӣ дар шаклҳои гуногун вучуд надошта бошад, озодии фард маҳдуд аст. Танҳо дар чунин шароит инсон метавонад интихоби худро дар асоси истеъдод ва рақобат бо муҳити ҳаёти, амалӣ

---

⁹ Медушевский А.Н. Гражданское общество и правовое государство в политической мысли Германии //Вестник МГУ. Серия 12. Социально-политические исследования. – 1995. №5,-С. 21-29.

кунад. Ин амал менависад- Кант ба табиати инсон мувофиқ аст.

Пешравиро дар ҷамъияти шахрвандии ҳуқуқи Кант ҳамчун мақсади тараққиёти таърихи эълон намуд. Ин мақсад, зикр мекунад вай, ба инсон, аз тарафи табиат дода шудааст, бинобар ин ҳам “масъалаи бузурғтарин барои насли инсон ҳал намудани он чизе ки ба вай табиат додааст, яъне ба даст овардани ҳуқуқҳои умумибашариӣ ҷамъияти шахрвандӣ мебошад”¹⁰. Вобаста ба ин бо пешравии сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва идеали иҷтимоӣ бояд такмилёбии ахлоқии одамон ба вуҷуд ояд. Кант ворид шудани ҳар як шахсро ба ҳолати шахрвандӣ, на танҳо ҳамчун вазъияти сиёсӣ-иҷтимоӣ, балки ҳамчун меъёрҳои ахлоқи баррасӣ менамояд. Давлат не, балки ҷамъияти шахрвандӣ вазифаи тарбияи ахлоқии шахрвандонро бояд ба ўҳда гирад.

Гегел нисбати таҳлили зухуроти ҳаёти ҷамъиятӣ ва табиати инсон ба равиши таърихӣ он така менамояд. Бо фарқият аз назариячиёни шартномаи ҷамъияти, ки муқобилгузори ҳолати табииро ба ҷамъияти шахрвандӣ асоснок мекарданд, Гегел ба асоси фалсафаи сиёсии худ ақидаи таҳаввулоти таърихро ҳамчун шакли ҳаёти умумӣ ба миён гузошт. Вай аз ақидаҳои Кант бархудор шуда, равиши навро нисбати зухуроти сиёсӣ нисбати ҷамъияти шахрвандӣ баррасӣ намуд. Гегел ба таври амиқ ва пайваста ҷамъияти шахрвандиро аз давлат ҷудо намуда, нишон дод, ки он натиҷаи тараққиёти таърихи мебошад. Фалсафаи сиёсии Гегел, ки маҳлути ҳуқуқҳои табиӣ ва таърихи мебошанд, концепсияи сотсиологӣ алоқамандии ҷамъияти шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёдро дар мадди назар дошт, ки он барои давлати

---

¹⁰ Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения в 8 т. Т.8,-М., 1994,-С.17.

либералии асри XIX назарияи марказӣ ба ҳисоб меравад. Раванди ҷамъияти шаҳрвандӣ дар давраи нав ба амал омада, қисми таркибии сохти ҷамъияти буржуазӣ маҳсуб меёбад.

Дар ин матн мутобиқан проблемаи таъсири муттақобилаи институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ бо ташкилотҳои корҳои дохилӣ ба назар мерасад. Дар мадди аввал ҷамъияти шаҳрвандӣ дар ташкилотҳои корҳои дохилӣ ҳамчун воситаи ҳимояи манфиатҳои қонуни, ки тавонанд фаъолияти онҳоро бо назардошти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори умум дар асоси назорати шаҳрвандӣ таъмин намоянд. Аз нуқтаи назари ташкилотҳои шаҳрванди системаи ҳимояи ҳуқуқ дар худ набояд бештар хусусияти ташкилотҳои ҷазодиҳӣ дошта бошанд, балки дар модели иҷтимоишавӣ, хусусияти ҷазодиҳӣ дар ҳолати зарури амалӣ мегардад.

Дар констраксияи этатистии Гегел ҷамъияти шаҳрвандӣ тобеи давлат мебошад, лекин озодиҳои онро, ки қонун асоснок кардааст, маҳдуд намекунад. Бо ин тафсири этатистии гегелии давлати ҳуқуқбунёд, моҳиятан аз концепсияи демократизм (мустақилияти халқ) ва либерализм (фарди мустақил ё ҳато бартарии ҳуқуқ ва озодии шахс дар таносуб бо ҳуқуқи давлат), аз шакли идоракунии навтарини деспоти, ки дар он бесарусомони ва зӯроварӣ вучуд дорад, аз конституция, ҳуқуқ ва қонун фарқ мекунад. Барои таъмини ҳукмронии ҳуқуқ ва қонун тақсими ҳукумат дар давлат зарур аст.

Пас аз Гегел, К. Маркс мафҳуми ҷамъияти шаҳрвандиро ҳамчун зухуроти таърихӣ, натиҷаи давраи муайяни тараққиёти ҷамъияти инсонӣ баррасӣ намудааст. Лекин барқароршавӣ, тараққиёт ва амалӣ шудани ҷамъияти шаҳрвандиро К.Маркс нисбатан дигар ҳел маънидод менамояд. Бо фарқият аз Ф. Гегел, К. Маркс чунин меҳисобид, ки на Рӯҳи Мутлақ, балки оила ва ҷамъияти шаҳрвандӣ заминаи давлат маҳсуб меёбад. Айни замон, мисли Гегел, К.

Маркс ба вучуд омадани ҷамъияти шахрвандиро бо зарурати заминаи иқтисодӣ дар шакли озодии моликияти хусусӣ алоқаманд мекард. "Истифодаи амалии ҳуқуқи инсон барои озоди, ҳамчун ҳуқуқи инсон барои моликияти хусуси ба шумор меравад. Ҳуқуқи инсон ба моликияти хусусӣ озодие мебошад, ки моликияти худро дар асоси назардошти худ истифода намояд. Ба таври худ истифода намудан, озодии фардиест, ки асоси ҷамъияти шахрвандиро ташкил медиҳад".¹¹

Монанди Г.Ф. Гегел, К. Маркс чунин мешуморид, ки мафҳуми "ҷамъияти шахрванди"-ро бо ду маъно истифода намудан имконпазир аст: аз як тараф барои ифодаи ҷамъиятӣ шахрвандӣ читавре ки ҳаст, яъне шабеҳ додан бо давраи муайяни тараққиёти ҷамъият, хусусан бо ҷамъияти буржуази, аз тарафи дигар, барои ифодаи ин ё он соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ, яъне ташкилоти муайяни ҷамъиятӣ.

Ҳарду мутаффақир ташкилётани ҷамъияти шахрвандиро бо муносибатҳои иқтисодӣ, ки ба моликияти хусуси асос ёфтааст, алоқаманд менамуданд. Агар К. Маркс решаҳои зиддияти ҷамъияти шахрвандиро дар иқтисодиёт, ки асоси онро зиддияти байни меҳнат ва сармоя ташкил мекунад маҳсуб шуморад, Гегел бошад ҷамъияти шахрвандиро ба Рӯҳи Мутлақ вобаста медонист.

Таҳлили марксистии ҷамъияти шахрвандӣ як қатор комёбиҳои назаррас дорад. Якум, Маркс нишон дод, ки ҷамъияти шахрвандӣ натиҷаи ташаккулёбии муайяни таърихи ҷамъиятист, на ҳолати табиӣ одамон. Дуйум, вай исбот намуд, ки сабаби ҳамагуна аз нав ташкил ёбии сиёсӣ давлат мебошад, ҷамъияти шахрвандӣ бошад ҳамчун базиси иқтисодӣ буда, ташкилотҳои ҷамъиятии ғайридавлати, ки ба

---

¹¹ Маркс К. Энгельс Ф. Сочинение в 10 томах. Т.3.- М., 1985.-С.154.

он дохил мешаванд, иқтисодиёт мебошад. Сеюм, вай хусусияти умумии фарқкунанда ва зиддиятхоро байни ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлат нишон дод. Чорум, Маркс моҳиятан тасавуроти одамонро нисбати фаҳмиши ҷамъияти шаҳрвандӣ ғанӣ намуда, дар бораи зухуроти ҷамъияти ва шарҳи он иловаҳои асоснок ворид намуд.

Намояндагони давраи нави файласуфони рус низ нисбати ҷамъияти шаҳрвандӣ ақидаҳои худро баён намудаанд. Хизмати фалсафаи рус дар он аст, ки хулосаи намояндагони он дар алоқамандии асосҳои дониши фарҳангӣ ва шакли идоракунии давлати дар асоси хусусияти ҷамъияти шаҳрвандии Россия барасӣ шудааст. Асосноккунии хусусияти ҷамъияти шаҳрвандӣ дар фалсафаи иҷтимоии рус дар асоси омилҳои зерин зикр ёфтааст:

1. Дар системаи “давлат-ҷамъият”, “шахс-давлат” давлат ҷои махсусро ишғол менамуд. Натиҷаи чунин вазъият ба он вобаста буд, ки механизми худинкишофёбии ҷамъияти россияги дар сатҳи зарури ташаккул наёфта буд.

2. Аз ин ҷо номуҷрамии масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ дар россияи нимаи якуми асри XIX вучуд дошт. Мувофиқан ба ин, масъалаи зикршуда дар коркарди назариявии ҷамъияти шаҳрвандӣ ба ғояҳои мутаффакирони Ғарб таъя менамуд.

Ғарҷанде ки дар адабиёти илмии Россия низ ба масъалаҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ, махсусан иҷтимои-сиёсӣ рӯ оварда, хостанд, ки онро мутобиқан ба шароити ҷамъиятии россия шарҳ диҳанд, лекин он бештар характери такрори ақидаҳои мутаффакирони ғарбро инъикос менамояд. Намояндагони мактаби давлат (хуқуқшиносӣ) масъалаи ҷамъияти шаҳрвандиро дар доираи таносуби он бо давлат тадқиқ намуданд. Хусусияти кори онҳо, яқум, назарияви буда, аз пешравии илми ҷаҳони нисбати омузиши давлати хуқуқбунёд ва ҷамъияти шаҳрвандӣ бархурд гирифтааст; дуйум, ба таври

объективи тасвир намудани концепсияи давлатдории Россия, ки ба ҷамъияти шаҳрвандӣ мутобиқ набуд; сейум, ба таври боварибахш нишон дода шудааст, ки дар Россия механизми иҷтимоии амалӣ намудани ҳолати назарияви ва амалии давлати ҳуқуқбунёд ва ҷамъияти шаҳрвандӣ вучуд надошт. Аз ин лиҳоз зиддиятҳои назарияви ва амалии хоси давлатҳои замони Нав ва навтарин мебошад.

Масалан, С.Л. Франк муътамаи маҳдудияти ба ҳам алоқамандии ҳамзистии давлат ва ҷамъияти шаҳрвандиро ҳамчун зухуроти онтологии моҳияти ду сатҳи гуногуни ҷамъият исбот намуд. Таҳлили фалсафи-иҷтимоии ҷамъияти шаҳрвандиро баррасӣ намуда, ба таври далелнок назарияҳои либерали ва сотсиалистиро танқид намуд. Ақидаҳои либералиро барои атомизми иҷтимоӣ, давлат ва ҷамъияти сотсиалистиро аз нуқтаи назари фишоровари ба шахс¹².

И.А. Ильин бошад чунин меҳисобид, ки меъёри озоди аз шуури ҳуқуқии инсон вобаста аст, чунки инсон “табиатан ташаббускор ва худсозгор аст”¹³. Умуман ин ҳолат дар фалсафаи Ильин ба тарзи муҳим асосноккунии ҷамъияти шаҳрвандӣ ва қобилияти худинкишофёби ва худташаққули мебошад.

Ҷамъиятро философ ҳамчун организм тасавур мекунад, ки аз руи қонунҳои дохилии худ амал менамояд. Даҳолати давлат ба ҷамъият метавонад боиси боздоштани тараққиёти он гардад, чунки фард ва ҷамъият дар якҷоягӣ созанда мебошанд. Танҳо ба таври органикӣ созгор будани ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлат ба тарзи тараққиёти босубот муввафақ мешавад. Вай қайд менамояд, ки “фаъолияти озоди” фард бе моликияти хусуси, ташаббуси хоҷагидории озод, озодии меҳнат

---

¹² Ильин И.А. России необходимо свобода. //Избранные статьи.-М., 1991.-С. 192.

¹³ Мировой опыт и проблемы России. – М., 1998.-С.6-7.

ва “озодии муҳокима” ғайриимкон аст. Агар озодии фаъолияти фард маҳдуд шавад, имконияти сохтани ҷамъияти шаҳрвандии рушдбанда имконнопазир аст. Хусусияти фалсафаи рус дар он аст, ки онҳо созмони ҷамъияти шаҳрвандиро аз шароитҳои беруна вобаста надониста, балки ба ҷаҳони дохилии инсон, рӯҳи он вобаста медонанд. Хизмати дигари фалсафаи рус дар алоқамандии байни асосҳои рӯҳи фарҳанги ва шакли идоракунии давлат, бо назардошти хусусияти хоси ҷамъияти шаҳрвандӣ нишон дода шудааст. Аз ин рӯ, ташкил шудани ҷамъияти шаҳрвандиро дар фалсафаи иҷтимоии рус бо омилҳои зерин муайян карда шудааст:

1. Рушди пай дар пайи кишвар. Россия дар садсолаи охир ҳама вақт ба “ситезаҳои” Ғарб бояд ҷавоб медод. Ба чунин ситезаҷӯиҳо ҳукумати давлатӣ рӯ ба рӯ шуда, дар муҳлатҳои муайян дар кишвар ислохотҳои азнавсозиро мегузаронд.

2. Дар системаи “давлат - ҷамъият”, “шахс - давлат”, давлат нақши муассир мебозид. Натиҷаи чунин вазъият, боиси он гардид, ки дар ҷамъияти россиягӣ ба таври мукамал механизми худрушдбӣ ташаккул наёфт.

3. Аслан аз инчо бармеояд мушкилоти ҷамъияти шаҳрвандӣ то миёнаи асри XIX. Мутобиқан, коркарди назариявии ҷамъияти шаҳрвандӣ дар ақидаҳои илмӣ низ дар мадди аввал набуд, ё худ дар шакли нусхабардорӣ вучуд дошта, концепсияҳои муътамаде ин масъаларо баррасӣ намекард. Сарчашмаи объективӣ барои ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ ҳангоми шоҳигарии Александри 2 дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти солҳои 60-70-уми асри XIX рух дод. Танҳо, пас аз он дар асарҳои тарафдорони мактаби давлатӣ (ҳуқуқӣ) ва пайравони вай концепсияҳои аз нав дида баромадани масъалаи мазкур (нисбат ба Русия) ва воқеияти иҷтимоӣ-фарҳангии он баррасӣ гардид.

4. Мутгасил набудани назарияҳои концепсуалӣ ва давомнокии дарозмуддати он натавонист, ки хусусияти хоси рушди ҷамъияти шаҳрвандиро дар фалсафаи иҷтимоӣ инъикос намояд.

5. Дар Россияи муосир таҳлили масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ, аз як тараф, таҳлили ақидаҳои иҷтимоии Ғарб, ҷиҳатҳои назариявии он, мероси гузаштаи худ, баҳодихии мустақилияти иқтисодии шахс дар системаи “шахс - давлат”, “ҷамъият –шахс ” бошад, аз тарафи дигар, танқиди набудани сарчашмаҳои воқеии ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ, хусусияти хоси мавҷудияти ҷамъияти анъанавӣ ва фарогирии он соҳаҳои гуногуни маърифатиро дар назар дорад.

Дар навбати худ, ҷамъияти шаҳрвандӣ муқобили бюрократия мебошад, чунки бюрократия қонунҳои нигоҳ доштани худро ба таври воқеӣ (зинабандӣ, каставӣ, расмиятчиӣ, карьера) дар ҷамъият паҳн менамояд. Демократия иттифоқии ҷамъияти шаҳрвандӣ бар зидди бюрократия мебошад.

Хулоса, ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ ба давраҳои таърихии инкишофи ҷамъият вобаста буда, ҳолатҳои инкишоф ва ақибмонии масъалаҳои иҷтимоӣ ба муносибати давлат ва шахс, ҷамъият ва шахс алоқаманд мебошад. Махсусан, тарзи гузаришҳои сохти ҷамъиятӣ, ки боиси тағйир ёфтани муносибатҳои истеҳсоли мегарданд, дар аксарияти кишварҳои рӯ ба тараққи ниҳода, барои пайдо шудани назарияҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ, ки тавонад мавқеи онро дар ҷамъият амалӣ намояд, вучуд надорд. Аз ин боис, омӯхтани назарияҳои чомеаи шаҳрвандӣ, омилҳо ва раванди он дар шароити бозори иқтисодӣ муҳим махсуб меёбад.

Адабиёти истифодашуда

1. Баяхчева С. Л., Туркулец А.В. Гражданское общества в современной России и национальная идея // Российское общество в современных цивилизационных процессах. – СПб., 2010 С. 468-476.
2. Гоббс Т. Избранные произведения. М., 1956. Т. 1.- С. 345.
3. Гоббс Т. О гражданине. Т.1. – С. 231.
4. Гегель. Философия права. М., 1990, С.284.
5. Жан Жак Руссо. Избранные сочинения. Т.2. М.; 1978. С. 24.
6. Ильин И.А. России необходимо свобода. //Избранные статьи.-М., 1991.-С. 192.
7. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения в 8 т. Т.8,-М., 1994,-С.17.
8. Маркс К. Энгельс Ф. Сочинение в 10 томах. Т.3.- М., 1985.- С.154.
9. Мировой опыт и проблемы России. – М., 1998.-С.6-7.
10. Медушевский А.Н. Гражданское общество и правовое государство в политической мысли Германии //Вестник МГУ. Серия 12. Социально-политические исследования. – 1995. №5,-С. 21-29.

Исомиддин ШАРИФЗОДА

номзади илмҳои фалсафа

ХИРАДГАРОЙ - ШЕВАИ АСОСИИ ХУРОФАЗУДОЙ

Мо дар навиштаҳои пешин бобати он ҷанбаҳои иҷтимоию равонишинохтии хурофа, омилҳо, сабабҳо ва мондагории ин падида баъзе аз таҳлилҳоро ироа дошта будем. Тавре зикр гардида буд, хурофаю хурофазадагӣ аз нодониву тарс дар баробари ҳаводиси табию иҷтимоӣ ба вучуд меояд ва бештаре аз афкори хурофӣ ба даврони бомдоди рӯзгори башар мансубанд, ки онҳо дар баробари ҳаводис бофтаҳо ва ҳаёлотҳои хешро ироа намуда, вазъиятҳои инсонӣ ва ҳолатҳои равонии онро бар сари ҳодиса ва воқеият таҳмил намудаанд. Аз ин бармеояд, ки як даврони дарозе аз таърихи инсоният пур аз бинишҳо ва боварҳои хурофотӣ будааст. Ҷомеаҳои кӯҳан ва суннатии башар пур аз афкори хурофотие будааст, ки мисли як айсберги бузург монеи роҳи рушди миллатҳо ва давлатҳо будаанд. Ҳеч як тамаддун ё фарҳанге нест, ки дар он ҷанбаҳои хурофотӣ ҷой надошта бошанд. Башарият зина ба зина ба шинохти воқеъиву қонунманди падидаю ашё расидааст. Бо нури дониши илмиву хирад кӯҳи яҳини хурофотро об намуда, барои хеш роҳи расидан ба саодати башариро дарёфт намудааст. Дар ин навишта мехоҳем ба тарзи иҷмолий рӯи баъзе аз шеваҳои хурофазудой ва роҳҳои бурунрафт аз хурофазадагӣ тамаркуз намоем. Бешак, мубориза бо хурофот кори бисёр мушкеле аст. Зеро бархе аз хурофот чунон бо фарҳанги ҷомеа омехта шуда, ки гоҳе ба таври нохудоогоҳу нохоста ба он амал мекунад. Таҷриба нишон додааст, масоили фарҳангӣ дар баробари тағйирот аз худ муқовимат нишон медиҳанд. Жилбер Войт муътақид аст: “Сахттарин қор дар ҷаҳон иборат аз хонатақонии зеҳну ҷомеа

аз пешдовариҳои хурофӣ аст. Онҳо чун шири модар ба кому зехни мо русух кардаву роҳ ёфтаанд. Дерпотарин осорро аз худ ба ҷой мегузоранд, ҳамроҳ бо мо рушд мекунад ва ончунон бо тору пуду равони мо дар ҳам мепечанд, ки барои раҳой аз дасти онҳо ба қавитарин эҳсос ниёз дорем” (4, 2).

Бинобар ин, эътиқодоти хурофӣ худ ба худ шакл нагирифтаанд, ки интизор дошта бошем ба худии худ низ аз байн бираванд. Ҳарчанд гузашти замон шартӣ зарурие барои зудудани ин меҳр аз дили мардум аст, аммо бо истифода аз шеваҳои илмӣ метавон ин замонро камтар кард ва ба ин тартиб шароити кофиро низ фароҳам намуд.

Аз ин лиҳоз, агар роҳҳои бурунрафтро аз дидгоҳҳои хурофотӣ таҳлил намоем, метавон яке аз шеваҳои таъсиргузор ва бунёдиро, ки аксаре аз тамаддунҳо ва халқҳои пешрафтаи ҷаҳон аз он кор гирифтаанд, ин шеваи ақлгарой ва хирадмеҳварӣ номид. Дар заминаи ҳамин хирадмеҳвариву ақлгарой будааст, ки тамаддуни нави инсонӣ шакл гирифтааст. Ба гуфтаи Самуэл Хантингтон, “Муҳимтарин тафовути инсонӣ навин бо инсонӣ суннатӣ дидгоҳи ӯ нисбат ба инсон дар робита ба муҳиташ аст. Дар ҷомеаи суннатӣ инсон муҳити табиӣ ва иҷтимоияшро ба унвони як воқеияти табиӣ мепазирад ва ҳар қўшише ҷиҳати дигаргун сохтани ҷомеа имконнопазир аст. Навин шудан замоне оғоз мешавад, ки инсонҳо дар ҳудашон эҳсоси тавоноӣ кунанд ва ин андешаро дар сар бипарваранд, ки метавонанд табиату ҷомеаро дарк кунанд ва таҳти султаи худ дароваранд” (3, 147-148). Навгирой дар ҳар ҷомеае аз хирадгарой маншаъ мегирад ва ба далели вижагиҳое, ки гуфта шуд, метавонад боиси коҳиши гароиш ба хурофот шавад.

Яке аз муҳимтарин шохисҳои инсонӣ, ки ӯро дар баробари махлуқоти дигар мутамоиз мегардонад, ин **соҳиби ақду хирад** будани инсон аст. Тавассути хирад инсон бо роҳи

таҷриба намудан, ҷудо кардан ва ҷузвҳои ҳаводисро мавриди омӯзиш қарор додан, пасон, онҳоро ҷамъбаст намуда, ҳулосабарориву натиҷагирӣ кардан тавонистааст ба инсонҳо муаммои падидаю ҳодисаҳоро боз намояд. Қонунмандии онҳо ва ҷиҳатҳои гуногуни химиявию физикиро ошкор созад ва айнияти падидаҳо ва ашёро, он тарве ки мавҷуданд, барои мо бозгӯ кунад. Яъне дар ин ҳолат тамоми ин раванд салоҳияташ бар дӯши хирад ва ақли одамӣ аст. Дастгоҳи хиради инсон тавассути афзори мантиқӣ дурӯғро аз рост, ҳақиқатро аз иштибоҳ ва айниятро аз хаёл ҷудо месозад. Дар баробари ин, ҳодисаҳоро нақд мекунад. Ҷуёию пуёии хирад имкон медиҳад, ки инсон сари ҳар амал таваққуф кунад, андеша намояд ва паҳлӯҳои гуногуни хусусият ва вижагиҳои як падидаро ошкор созад. Қонеъ набудан ба боварҳои сода ва тахайюлгарой инсонҳоро савқ ба самти боз ҳам бештар дарёфт намудани воқеъияти падидаю ҳодисаҳо равона намудааст. Инсонҳо бо ошкор сохтани қонунмандӣ ва хусусиятҳои бунёдии ҳодисаю воқеаҳо тавонистаанд онҳоро идора намоянд ва аз ин ҳодисаю воқеаҳо бар суди хеш ҷиҳати боз ҳам беҳтару хубтар намудани сатҳу сифати зиндагии худ истифода намоянд. Мушкilotи зистии хешро саҳлу сода намоянд. Ба ҷаҳон ба назари воқеъӣ нигаранд ва барои ҳалли ҳар гуна мушкилӣ ба худ, яъне ба нерӯи ақлу хиради инсонӣ такя намоянд. Маҳз такя намудан бо хирад сабаби ба вучуд омадани даврони нави аврупоӣ гардид ва ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии илмие, ки тавонист кишварҳои имрӯзаи ҷаҳонро ба пояи тамаддуни навин барад, маҳз хирадгарой ба ҳисоб меравад.

Илм ва технологияи имрӯзӣ маҳсули хиради башар аст. Бомдоди илми навинро, ки маҳз аз таҷрибагароиву ақлгарой маншаъ мегирад, аз ба ҷузъҳо тақсим намудани ҳодисаю воқеаҳо ва ҳар ҷузъро дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш қарор додан шуруъ гардид ва ин шеваи таҳлилу шиноخت боиси он

гардид, ки башарият дар як муддати кӯтоҳи замон ба дастовардҳои чашмгире ноил гардад ва ҷаҳонро аз диди дигар, яъне аз диди илмӣ мавриди шинохту баррасӣ қарор диҳад. Зухури илми нав ва биниши исботӣ дар баробари ҳодисаю воқеаҳо инсонро куллан дигар намуд. Як инсони боварманди хурофотино, ки падидаю ҳодисаҳоро ниёиш мекард ва ба онҳо ба як диди мармуз менигарист, онро ба як инсони тавонманд, ки асрори ин ҳаводисро дарк карда, ҳикмати онҳоро дарёфтааст ва бар пояи ин дониш метавонад ҳазорон фарояндҳои дигар созад, оварда расонид. Ба ибораи дигар, хирадгарой заминаи асосие гардид, ки инсонҳо бо дарёфти вазъияту воқеъиятҳои илмии табиату ҳаводиси он тавонистанд ба дастовардҳои зиёде ноил гарданд. Ором-ором илм ва натиҷаҳои илмӣ тавонистанд зиндагии умумии инсонро дар ҳамаи арсаҳо таҳти таъсир гузоранд ва то ҷое шеваҳои онро дигар созанд. Агар, аз як тараф, хирадгарой илмгароиро ба вучуд оварда бошад, дар пайи худ илмгарой ақлгароию хирадгароиро боз ҳам тақвият дод. Ин омил яъне илмгарой тавонист ором-ором тафаккури инсонро дар баробари ҷомеаи суннатӣ иваз намояд ва ҷомеаи навинро ба вучуд оварад. “Ба таври кулӣ дар ҷомаҳои суннатӣ ҷави фикрӣ отифӣ, шоирона ва асотирӣ аст ва забону фарҳанги қавмию фарҳанги мардумӣ ҳама даст ба даст медиҳанд, то зехни дар ҳоли рушди фардро чунон шакл диҳанд, ки пазиروي идомаи чизе бошад, ки онро ба таври кулӣ хурофот меноманд. Зеро худ ва ҷаҳони хориҷ ҳаргиз ба сурати комил аз ҳам тафкик намешаванд. Дар натиҷа мафҳуми рамзӣ - ҷодуӣ дар саросари зиндагии шахс бар тафаккури ӯ фармон медиҳад. Аммо дар ҷомеаҳои илмӣ, ки бархурдгарой таъя дорад, андешаи аввалия канор гузошта, нафӣ мешавад ва ба ҷудо шудани худ аз муҳит ва ташкили як ҷаҳонбинии айнӣ кумак мекунад (4,184).

Ҷомеаҳо ва мардумоне, ки аз дастовардҳои илмӣ истифода намуда, сатҳу сифати зиндагии хешро дигар намудаанд, ором-ором аз бинишҳои хурофотии хеш даст кашиданд, ва дунболои сохтори як ҷомеаи навин, ки пояи асосии онро илм ва дониши илмӣ башар ташкил диҳад, гом бардоштанд. Яъне илмгарой як қадами асосие ба сӯи ҷомеаи мудерн аст, ки дар он ба тафаккури илмӣ асосат дода мешавад ва кишварҳоро пешрафта мекунад. Дар ин гуна ҷомеа ҳама гуна ҳодиса шарҳ ва тавзеҳи илмию ақлонӣ дода мешавад. Яъне илммеҳварӣ дар шинохт, амалкард, тасмимгирӣ, таҳлил яке аз асоситарин роҳи халос намудани ҷомеа ва афроди ҷомеа аз тафаккур ва бинишҳои хурофотӣ аст. Дар ҷомеаи ақлгаро ва илмгаро ҳодисаю падидаҳоро на шарҳу тавзеҳоти хурофӣ, устуравӣ, мазҳабӣ ва бовармандӣ медиҳанд, балки ҳар кадоме аз онҳо бояд аз лиҳози дидгоҳҳо, таҳлило, шинохто, қонумандиҳо ва натиҷагириҳои илмӣ шарҳу тавзеҳ ёбанд. Яъне хусусияти ҷомеаи навгиро он аст, ки ба ҳамаи суолот, мушкилиҳои зистӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, табиӣ ва амсоли ин, на бо таъба бовару, гумонҳо, балки бо далелҳои қонеъкунанда аз лиҳози ақлию илмӣ посух меҷӯяд. Яъне илмгарой дар муҳолифат ба хурофаю боварҳои хурофӣ аст. Дар илмгарой меҳвари асосӣ ба ақли башар ва собит шудани (таҷрибапазирии) ҳодисаҳо таъба менамояд. Дар ин ҳолат, аз лиҳози илмӣ ҳар чизе собит шуданист ва ақлу дастгоҳи мантиқи инсон онро пазируфта метавонад ба ҳайси вазъи воқеӣ ё шинохти дуруст ба ҳисоб гирифта мешавад. Илмгарой на танҳо шинохти табиату ҳодисаю ашёро ба инсон дигар намуд, балки он тавонист дар шинохти ҳуди инсон тавонмандиву нерӯҳои инсонӣ, ҷиҳатҳои биологиву иҷтимоии инсон як дидгоҳи нави илмиеро ба миён оварад, ки ба воситаи он инсон тавонист диди наvero дар бобати худ ва нерӯҳои инсонияш ҳосил намояд. Илмгарой имкон дод, ки инсоният дар сохтмони ҷомеаи худ ва тарзи

идорақунии он таҷдиди назар намояд ва ҳамаи сохтаҳои ҷомеаи худро аз лиҳози дидгоҳҳои илмӣ ба роҳи монад ниҳодҳои иҷтимоиро ба хотири бароварда кардани ниёзҳои афроди ҷомеа бар асоси дастовардҳои илмӣ бунёд намояд. Дар ҷомеаи хирадмехвари илмгаро эҳсосоти ғайриақлонӣ ва боварҳои хурофӣ ҳеҷ ҷойгоҳе надоранд. Онҳо наметавонанд ба ҳайси ҳалли мушкили ҷомеа мавриди арзёбӣ қарор бигиранд. Яъне ба тарзи дигар илм ва дастовардҳои илмӣ ҳамеша дар муқобили бофтаҳои хиёливу хурофот қарор мегиранд. Хурофот ва бовармандиву хаёлпардозӣ хоси ҷомеаҳои суннатӣ аст ва хос ба давронест, ки инсон дар нодонию ноогоҳӣ ба сар мебарад. Ақлгарой ва илмгарой роҳро барои шинохти айниву воқеии падидаю ҳодисаҳо боз менамояд. Инсонҳоро ба андешидан ва, пеш аз ҳама, ба интиқод кардан савқ медиҳад. Яъне ба таври дигар метавон арзёбӣ намуд, ки яке аз паҳлуҳо ва ҷанбаҳои мусбатӣ ҷомеаи хирадбовар ва илмгаро, ки боиси хурофазудӣ мегардад, ин интиқодгарой ба ҳайси хислати асосии ҷомеа маҳсуб аст. Дар ҷомеаи илмгаро фард ҳамеша дар тағйир аз таҷрибаҳо ва маъниҳои иҷтимоӣ бо рӯёруӣ қарор мегирад. Ин тағйироти пайваста ӯро ба андешидан ва нақд кардани ҳодисаҳо оварда мерасонанд.

Нақдгарой боиси он мешавад, ки фард боварҳо, сунатҳо, расму оин ва бинишҳои суннатиро мавриди интиқод қарор медиҳад. Интиқод кардани онҳо боис мешавад, то бебунёди ва ҷойгоҳи хаёли доштани ин боварҳо барои инсон ошкор гардад. Аз тарафи дигар, тафаккури интиқодӣ боиси он мегардад, ки ҳама ҳаводисе, ки дар ҷомеаи муаяйн ва дар атрофи фард ба вучуд меоянд, мавриди нақду баррасӣ қарор мегиранд. Инсони дорои тафаккури интиқодӣ на ба вазъияту воқеъият аз рӯи хаёл ва ниёишу ситоиш, балки аз рӯи таҳлил ва натиҷагирӣҳои илмию мантиқӣ муносибат менамояд. Бояд қайд кард, ки ҳама гуна навгирӣ дар ҷомеа бо бархӯрди

боварҳои суннатӣ ва расму оин сурат мегирад. Вале дар ин маврид тафаккури интиқодӣ метавонад арзёбии ҳар кадоме аз инҳоро, яъне, чи дидгоҳҳои суннатӣ ва чи дидгоҳҳои навро нақд кунад ва арзиши онҳоро муайян созад. Аз тарафи дигар, тафаккури интиқодӣ чун ҳама чизро, новобаста аз он ки нав ё куҳан аст, мавриди нақд қарор медиҳад ва ин интиқодгарӣ боиси он мешавад, ки то андозае таассубият ва ниҳоятан худбоварию худманишиҳои муъҷизагунаро дар чомеа барҳам занад, аз тарафи дигар, муъҷизабоварию, ки яке аз навъҳои хурофот аст, низ маҳдуд хоҳад кард.

Рӯшанфикрӣ аз интиқодгароӣ ва тафаккури интиқодӣ ба вучуд меояд. Барои рӯшанфикри чомеаи ақлгарои илммеҳвар ҳақиқат дар шакли мутлақ вучуд надорад. Балки роҳҳои мухталифе барои пайвастан ба ҳақиқат дар баробари мо мавҷуд аст. Ҳақиқат барои рӯшанфикр ба манзалаи ақидае аст, ки бо ақидаҳои дигар дар бархӯрд қарор дорад ва зимни ин баррасиву ташхис ба даст меояд. Зимни ин бархӯрдҳо аст, ки ҳар андеша воқеият, дақиқият ва айнияти хешро собит менамояд. Интиқодгароии илмӣ инсонҳоро аз муъҷизасозии тафаккури асримиёнагӣ ва аз маҷмӯи хурофот раҳой мебахшад. Зеро тафаккури интиқодӣ пайваста ҳар падида, ҳодиса вазъият, фард ва шахсиятро мавриди нақду баррасӣ қарор медиҳад. Вай сабабу омилҳо, қонунмандии дохилӣ, замону вазъи таҳаввул, чигунагии то ба ин дараҷа расидани ҳаводисро нақд мекунад. Арзиши воқеӣ, инсонӣ, иҷтимоӣ ва таҳаюлии ҳодисаҳоро ба мо бозгӯ месозад. Дар тафаккури интиқодӣ ҳеҷ чиз қудсӣ, осмонӣ ва мовароӣ нест. Ҳама чиз сарчашмаи воқеӣ дорад ва аз рӯи қонунмандии ҳосе сурат мегирад. Он ҳатман дорои сабаби муайян аст ва худ низ барои ҳаводиси баъдӣ сабаб хоҳад буд. Дар он ҳама чиз баҳсшаванда, нақдшаванда ва баррасишавандаанд.

Ҷомеаи хирадсолори илммеҳвар ҳамеша истеҳсолоти хешро бар пояи дастовардҳои илмӣ ба роҳ мемонад. Ин дастовардҳои илмӣ будаанд, ки сабаби бавучудой ва ташакулу рушди ҷомеаи саноатӣ ва фаросаноатӣ гардидаанд. Тамоми фановарии навине, ки инсоният дар истеҳсолоти муосир мавриди истифода қарор медиҳад, маҳсули зеҳн ва таҷриботи илмии башаранд, ки аз шинохти воқеии башар маншаъ мегиранд. Роналд Ингелхорд низ дар китоби «Таҳаввули фарҳангӣ дар ҷомеаи пешрафтаи санъатӣ таъкид мекунад, ки дар «ҷомеаи кишоварзӣ гузарони зиндагии баҳши васеи аз мардум аз тариқи кишоварзӣ вобаста ба унсурҳои буд, ки маншаи осмонӣ дошт, монанди хуршеду борон. Шахс барои обу ҳавои хуб, раҳой аз беморӣ ё ҳашарот дуо мекард. Вале дар ҷомеаи санъатӣ истеҳсолот ба таври рӯзафзун ба дохили муҳите, ки тавассути инсон сохта шуда буд, кашонида шуд. Шахс дар интизори тулӯи хуршед ва тағйири фасл набуд. ӯ нур ва гармо дошт ва доштани маҳсули худ вобаста ба мошинҳои буд, ки ба ибтикори инсон, тарроҳӣ ва нигоҳдорӣ мешуд. Аз ин рӯ дуо намекард, ҳатто бо кашфи микробҳо ва антибиотикҳо дигар бемориҳо муҷозоти илоҳӣ ба ҳисоб намеомаданд ва онҳо дар контроли инсон буданд» (2, 204).

Алекс Инкелес бо ҳамроҳии Девид Хортон Смит (5. 437) ҷомеашиносони амрикоӣ, ки дар пажӯҳиши худ раванди дигаршавии шаш кишвари пешрафтаи оламро дар солҳои 70-уми қарни гузашта баррасӣ намудаанд, дар ин пажӯҳиши хеш чӣ гуна аз сунатгарой раҳо гардидани фарду ҷомеа ва ба навгириову муосирият расидани онро таҳлил менамоянд. Онҳо нуқтаи оғози муосирият ва нав шуданро дар навшавии тарзи тафаккур ва муносибати инсон ба ҳуду ҷаҳон медонанд. Онҳо инсони навинро, ки бо донишҳои муосири илмӣ мусаллат аст, фароҳамкунандаи рушди иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дониста, барои ӯ вижагиҳо ва

меъёрхоеро бармешуморанд. Ин ду пажӯҳишгар унсурҳои муҳитиро дар қолаби тағйирхое чун шахрӣ шудан, таълиму тарбияти муосири илмمهвар, васоили иртиботи ҷамъӣ, саноатӣ шудани истеҳсолот, сиёсӣ шудан, кор дар корхона ва ғайраҳо мебинанд ва барои меъёрҳои дарунӣ дар хусуси инсонии нав ва мудерн ба вижагиҳо ва меъёрҳои зерин тавачҷуҳ доранд:

1. Омодагии инсон барои қабулу пазириши таҷрибаҳои нав ва истеъдоди ӯ барои шуруъ ба тағйир.
2. Бархӯрдорӣ аз ақидаҳои озод, тавачҷуҳ ба гуногунии ақида ва огоҳӣ аз ихтилофи онҳо ба якдигар.
3. Пайваст будани зеҳни ӯ ба ҳол ва оянда ва бархӯрдор будан аз вақтшиносӣ ва назму инзибот.
4. Тамоюл доштан ба барномарезӣ ва созмондеҳии умур.
5. Коромад будан ё доштани идеяҳо ва тавонмандии тасаллут бар муҳит.
6. Қобили муҳосиба дониستاني ҷаҳон.
7. Эҳтиром ба дигарон.
8. Эътиқод ба илму технология.
9. Эҳтиром ба баробарӣ ва риояти ҳуқуқи дигарон (1, 111).

Тафаккури интиқодӣ боиси ба вучудоии озодихоҳӣ ва либерализм мегардад ва озодиву либерализм асоси фалсафаи демократия ва мардумсолориро ташкил медиҳанд. Ҷомеаи хурофазада арзиши озодӣ ва мардумсолориро дарк карда наметавонад. Дар он ҳазорон бути хурофотӣ сохта мешаванд, ки ҳайсиату ҳувияти афроди дигарро салб месозанд. Инсонии ноогоху хурофотӣ ҳеҷ гоҳ дарк нахоҳад кард, ки озодӣ чӣ арзиш ва маъние хоҳад дошт. Чун фарди хурофазадуву таассубзада дар банди ҷаҳолат ва нодонӣ дармонда аст. Ӯ аз худ ва нерӯҳои созанди инсонии хеш огоҳӣ надорад. Нафаре, ки дар қайди тарсу сарнавишт қарор дорад, чӣ сон метавонад дар бораи озодиву истиқлол андеша намояд ва онро арзиш

донад. Инсони хурофазада тарсу ва нигарон аст. Такагоҳи ҳамешагии ӯ бовар ва хаёлу руъёҳоеанд, ки худ сохтааст. Он ҳамеша интизор аст, касе бояд мушкилашро осон созад. Ин фард ҳеҷ гоҳ хешро масъул ва посухгӯ ба амалкардҳои худ ва зиндагияш намедонад, дар он ҳамеша эҳсоси вобастагӣ вучуд дорад. Ин фард дар арзиш ва шинохти худаш нотавон дармонда ва бечораву побастаи тақдиру сарнавишт аст. Дар ин гуна фард ҳеҷ гоҳ арзиши озодӣ ба вучуд нахоҳад омад.

Онҳое ҳам даъво доранд, ки мардумсолориро дар низомҳои бастаи сиёсии боварманд, гӯё татбиқ мекунад ё татбиқ шавандааст, чун як ҳарфе барои мардумфиребӣ чизе беш нахоҳад буд. Инҳо танҳо барои гул задани мардумон ва расидан ба аҳдофи сиёсии хеш ин гуна афкори пешипоафтодаро популистона баён месозанд. Мардумсолорӣ ва либерализм дар чомеае ба вучуд меояд, ки мардумонаш огоҳанд ва ба тамоми донишу ҷаҳонбинии илмӣ мусаллатанд. Дарки баланди озодиро доранд ва мавҷуди инсонро озодии ӯро ба ҳайси баландтарин арзиш дарк намудаанд. Яъне дар ин маврид низ инсон мусаллат бар донишҳои илмӣ аз арзишгузори инсон ва тарзи идораи демократӣ ҳарф дар миён меорад ва онро ба ҳайси тарзи зиндагии хеш эҳтиром мекунад. Фарди огоҳ ва фарогири донишҳои илмӣ аз ҷаҳон ва аз худ метавонад озодиву истиқлолро тамйиз кунад онро баҳайси як арзиши фардиву иҷтимоӣ дарёбад. Ин фарди озода ва озодандеш дар заминаи дастовардҳои илмӣ ва шинохти ақлони навъи сохтори чомеаи хешро халқ мекунад, ки дар он низоми сиёсӣ, дунявӣ ва мардумсолор бошанд ва тавонанд, пеш аз ҳама, ба ниёзҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии зиндагонии башар посухгӯ бошанд. Танҳо фарди аз қайду банди хурофот ва хаёлоту боварҳои пуч орӣ, ҷаҳонро бо диди хирад ва илм менигарад, метавонад аризиши демократия ва озодиро дарк созад.

Инсони огоҳ метавонад халлоку пӯё бошад. Ў бо така ба донишу хиради инсонии хеш ҳазорон навъи фанноварӣ ва фарояндҳоро чихати бехбуд ва мушкилоти зистияш созад. Такагоҳи ин инсони озода худ ва донишу неруи созандаи инсонӣ аст. Тасмимоти зиндагонияшро худ таъин мекунад. Афкору ақоиди хешро бо натиҷагириҳои илмӣ ва бо далелу аснод озодана баён ва собит месозад. Сарнавишти чомеа ва давлати худро ба дасти худ муайян месозад. Қонун ва шарту шароитро аз завқу салиқа ва донишу таҷрибаҳои худ ба миён меоварад, ки тавассути онҳо ба зиндагии босаодат мерасад. Яъне низоми сиёсии муносиб барои ин фард ва дар маҷмуъ, афроди ин чомеа дунявият ва мардумсолорӣ хоҳад буд. Танҳо дар шароити дунявияту мардумсолорӣ шароити фикрӣ ва истеъдодҳои гуногуни инсонӣ бештар нубуғ мекунанд. Омӯзишу парвариш дар заминаи дастовардҳои илмӣ ба роҳ монда мешванд ва ҳар насл аз насли пешин пӯётару чӯётар ва огоҳтару соҳибистеъдотар мегардад. Мавҷ-мавҷ донишмандон зухур мекунанд. Ҳазорон дастовардҳои нави илмӣ ва кашфиёту фанновариҳои нав зухур хоҳанд кард. Ин ҳамон шеваест, ки кишварҳои пешрафтаи олам онро дар роҳи тайнамудаи хеш собит сохтаанд. Моро низ зарур аст, дар ҳама амалкардҳоямон чи иҷтимоиву иқтисодӣ, чи маънавию сиёсӣ танҳо бо така ба хирадгароӣ ва дастовардҳои илмӣ тамоми барномаву дурнамои фаъолияти хешро ба роҳ монем. Афкори хурофотиро канор гузорем. Инсони пӯёву чӯё ва халлоку созандаро аз табаияту миллат ва чомеаи хеш тарбият кунем. Низоми дунявӣ ва мардумсолорро, ки бузургтарин дастоварди башарист ва танҳо он метавонад инсониятро ба саодат расонад, дар фаҳми ҳар афроди чомеа расонем. Дараҷаи дониши илмӣ ва омузишу парваришро тақвият диҳем. Ҳамқадами имрӯзаи тамаддуни ҷаҳонӣ бошем.

Адабиёт

1. Азкиё Мустафо. Ҷомеашиносии тавсеа, Техрон: Муассисаи нашри калима, 1377.
2. Роналд Ингерхолд. Таҳаввулоти фарҳангӣ дар ҷомеаи пешрафтаи санъатӣ. Техрон: Интишороти кавир, 1373.
3. Хантингтон Самуэл. Сомони сиёсӣ дар ҷомеаи дастхуши дигаргунӣ. Тарҷумаи Муҳсин Салосӣ. Техрон: Нашри илм, 1370.
4. Ҷоҳудо Густав. Равоншиносии хурофот. Тарҷумаи Муҳаммадтақинии Броҳонӣ, Техрон: Интишороти Албурз, 1371.
5. Alex Inkeles, David Horton. Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries. Harvard University Press: First Edition. 1974, Hardcover: 437 pages.

**ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ҲАМЧУН УНСУРИ АСЛИИ НЕРУИ
РАҚОБАТПАЗИРӢ ВА МУҚОВИМАТИ МИЛЛӢ АЛАӢӢИ
ХАТАРҲОИ ҶАҲОНИ МУОСИР**

Ҷуноне ки дар ҷусторҳои пешин қайд карда шуд, ҷаҳон саршор аз мубориза, муқовимат, рақобат ва хатарҳост. Кишварҳо барои дастрасии бештар ба манбаъҳои маҳдуди кураи Замин бо ҳамдигар рақобат мекунанд. Ин рақобат ба ҷомеаҳои саодат меорад ва ҷомеаҳои варшикаста месозад. Ақидаи ҷаҳони якҳукумати ва якфарҳангӣ як назари утопиявӣ буда, ҳеҷ гоҳ амалӣ нашудааст ва нахоҳад шуд. Бо вучуди он ки кишварҳои ҷаҳон дар 70 соли охир бо ҳамдигар ҳамкориҳо ва ҳамдигарфаҳмиҳои бештар доранд, вале қонуни ҳаётро касе иваз накардааст. Ҳамоно инсонҳо дар пайи дастрасии бештар ба захираҳои табиӣ, дастбӣ ба қудрат, ҳайсиат ва шӯҳрат бо ҳамдигар мубориза мебаранд. Ин муборизаҳо дар пай хатароти муайянеро дар пай доранд.

Бо печидатар шудани низомҳои иҷтимоӣ дар ҷаҳон муборизаҳо аввал авлодӣ, баъдан қабилавӣ, мазҳабӣ, миллий ва тамаддунӣ шуданд. Ин рақобату ҷанг заминаи ихтирооти зиёде дар таърихи инсоният гардидааст. Барои ба даст овардани манфиати бештар инсоният муборизаҳои гурӯҳиро ба роҳ мондааст, то ин ки ба ин васила қувваҳои мутамарказ карда, натиҷаи хубтар ба даст оваранд.

Ҷаҳони муосир ба давлат-миллатҳо тақсим шудааст. Ин низоми ҷаҳонӣ бартарияти худро нисбати дигар низомҳо дар дусад соли охир исбот кард. Дар доираи давлат-миллатҳо гурӯҳҳои алоҳидаи манофеи муштаракӣ худро муайян карда, барои дастбӣ ба онҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ бо дигарон рақобат мекунанд. Ҳарчанд созмонҳои гуногуни минтақавӣ ва байналмилалӣ вучуд доранд, ки манфиатҳои муштаракӣ кишварҳои аъзои худро дунболоғирӣ мекунанд, вале *“давлатҳои миллий ҳанӯз ҳам ҳамчун нақшофаринони асосӣ дар*

корҳои ҷаҳонӣ боқӣ мемонанд”(1). Маҳз давлатҳои милли ҳастанд, ки тамоми сарватҳои миллиро дар даст дошта, назорат аз болои мардум ва ҳудудро ба уҳда гирифтаанд. Аз ин рӯ, нақши онҳо дар таъмини манфиатҳои гурӯҳии чомеаҳо аз ҳама зиёдтар аст.

“Зуҳури давлатҳои муосир нишонгари ташиди анбоштани қудрат бо равишҳои, ки қаблан дар таърих ношинохта буданд: басиҷи иҷтимоӣ, навоариҳои техникӣ, созмони девонсолорӣ, тарроҳии ниҳодҳо ва пешравии идеологӣ дар миқёси бузург бо ҳам омаданд, то истеҳсоли тавоноҳои модиро, барои расидан ба натиҷаҳои хуб дар тақвияти ҳамгироҳои милли, рушди дохилӣ ва таъмини беҳтарӣ, баланд бардоранд.” (4) Дар доираи давлат-миллатҳо банақшагирӣ ва амалӣ сохтани тарҳҳои бузурге, ки ба шахсони олоҳида вобаста нестанд, имконпазир шуд.

Ниҳодҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ метавонанд дар ҳолати бӯҳрон кумак кунанд, вале онҳо наметавонанд кишвареро дар рорҳи рушди устувор ниғаҳ доранд. Ин корро маҳз давлатҳои милли карда истодаанд. Барои дарки ин масъала метавон қудратмандтарин ниҳоди минтақавӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ Иттиҳоди Аврупо мисол овард. Юнон ҳамчун аъзои комилҳуқуқи ин иттиҳод натавонист ба рақобатҳои шадид тоб оварад ва ба бӯҳрони молиявӣ гирифтӣ шуд. Аммо Олмон дар ҳамон шароит тавонист сиёсати дигарро ба роҳ монда, на танҳо дар Аврупо, балки дар тамоми ҷаҳон рақобатпазир бошад. Ин баёнгари он аст, ки ҳатто шомил шудан ба иттиҳодияҳои бонуфуз ҳам, нақши давлатҳои миллиро дар рақобатҳои ҷаҳони муосир кам намекунад ва уҳдадорҳои онҳоро ҷиҳати муқовимат бо хатарҳои ҷаҳони муосир бартараф намесозад.

Масъалаи асосӣ ин аст, ки чаро дар ин муборишаҳо ва ё рақобатҳои шадиди ҷаҳони муосир кишварҳои пирӯз ҳастанд ва кишварҳои дигар ё қисман ба аҳдофи худ расидаанд ва ё умуман рақобатпазир нестанд ба гурӯҳи кишварҳои ақибмонда ворид шудаанд? Унсурҳои асосии нерӯи рақобатпазирӣ дар шароити нав ва муқовимат алайҳи хатарҳои ҷаҳони муосир кадоманд?

Пажӯҳишгарони зиёде унсурҳои қудрати миллиро гурӯҳбандӣ кардаанд. Франкел, Моргентау, Органский ва дигарон аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Дар маҷмӯъ ин унсурҳоро ба доимӣ ва муваққат,

табӣӣ ва иҷтимоӣ, ламсшаванда ва ламснашаванда тақсим мешаванд (2). “Масалан? аз нигоҳи Ганс Моргентау, қудрати миллий аз 8 омили зерин иборат аст:

- 1) Мавқеи ҷуғрофӣ;
- 2) Аҳоли;
- 3) Иқтидори иқтисодиву саноатӣ;
- 4) Иқтидори низомӣ;
- 5) Сарватҳои табиӣ;
- 6) Харақтери миллий;
- 7) Ахлоқи миллий;
- 8) Кайфияти умури дипломатӣ” (3).

Дар ин гурӯҳбандӣ дида метавонем, ки сетои онҳо ба гурӯҳи унсурҳои ламснашаванда ворид мешаванд. Маҳз ҳамин унсурҳо ҳастанд, ки дар ҳоли тақвият додани онҳо як миллат метавонад боқимондари тақвият дода, дар ҷаҳони муосир рақобатпазир бошад. Дар навбати худ, ҳувият ва худшиносии миллий доштани тасмимгирандагони асосӣ дар як давлат унсурҳои ламснашавандаи қудрати миллиро пурзӯр менамояд. Дар ҳоли баръакс, эҳтимоли таназзул ба маротиб зиёд мегардад. Чунки бе доштани ҳувияти миллий ва дар ҳоли худро шаҳрванди ҷаҳон шинохтан ва ё ҳувияти мазҳабиро аз ҳама боло доништан, як тасмимгиранда наметавонад қудрати миллиро тақвият дода, дар ҷаҳони муосир рақобатпазир бошад. Барои яке аз худ қардани дороиҳои модии кишвар ва харидани манзил дар Лондон ва барои дигаре ободии шаҳрҳои муқаддаси диниаш дар авлабият қарор мегирад. Яъне манфиати гурӯҳии мардум дар давлати миллий барои чунин афрод дигар аҳамияти авалиндараҷа надоранд.

“Рушди миллий ба сатҳи ташаккули тафаккури милли робитаи мустақим дорад ва ҳамчунин маншаи мушкilotи ҳар ҷомеае низ аслан дар шуури ҷамъиятии он аст” (3). Яъне ҳувияти миллии аҳолии як давлат низ дар сарнавишти он нақши муҳим дорад. Доштани эътиқод ва меҳру муҳаббат ба ватан ва манфиати онро аз манфиати гурӯҳии мазҳабӣ ва умумиҷаҳонӣ муқаддамтар доништан, сарчашмаи ҳама саҳтқӯшиҳои мардум ва бурдбориҳои гурӯҳии соқинони як кишвар мебошад. Албатта, идеяи як ҷаҳони воҳид ва

якхукуматӣ дар ҷаҳон диққатҷалбкунанда аст, аммо чуноне ки дар ҷусторҳои пешин дидем, ин як идеяи утопиявӣ буда, дар миёни сиёсатмадорони кишварҳои гуногун ҷиддӣ гирифта намешавад. Баръакс, ҳар сиёсатмадори ватандӯсте кӯшиш мекунад ҷойгоҳи кишвари худро дар майдони сиёсии ҷаҳон мустаҳкамтар карда, дар захираҳои маҳдуди ҷаҳон саҳми бештареро аз худ кунад. Дар чунин шароит агар тасмимгиранда дар сиёсати дохилӣ хувияти фаромиллӣ дошта бошад он ҷомеа бозанда аст.

“Миллате, ки афроди он хувияти миллии ташаккулёфта надорад, наметавонад такраҳбарӣ ва платформаи сиёсии устувор дошта бошад.”(3) Махсусан қишри раҳбару тасмимгирандае, ки назорат аз болои мардум ва дороии миллиро дар даст дорад, бо хувияту худшиносии баланди миллӣ метавонад сарнавишти миллатро дигаргун карда, ҳадафҳои гурӯҳии сокинони кишварро амалӣ намояд. Макони муқаддас ва бихишти чунин раҳбарон ҳамин сарзамин аст ва онҳо тамоми иқтидори худро барои обод сохтани ҳамин кишвар ва хушбахт кардани аҳолии он сафарбар мекунанд.

Дар пайи баланд бардоштани қудрати миллӣ, аз ҷониби аъзои худшиносии худ, як кишвар метавонад дар баробари хатарҳои ҷаҳони муосир истодагарӣ карда, дар мубориза барои дастрасӣ ба захираҳои маҳдуд муваффақ шавад ва ҳаққи худро соҳиб бошад. Дар ин мубориза барои захираҳои маҳдуди ҷаҳон субъектҳои рақобаткунанда аз ҳама роҳҳо истифода мекунанд. Аз ҷумла, субъектҳои қудратманд дар ин майдон, дар миёни миллатҳои заиф идеяи утопиявии ҷаҳонмеҳаниро таълиф мекунанд. Иддао мекунанд, ки боло бурдани хувияти миллӣ танишҳо миёни халқҳоро зиёд мекунад. Аз ин рӯ, набояд дунболи хувияти миллӣ гашт.

Дар ин ҷо ду масъала вучуд дорад. Пеш аз ҳама ин ки худи таълиғгарони ғояи ҷаҳонмеҳанӣ дар амал кори дигар мекунанд. Онҳо гурӯҳӣ амал карда, ҳамеша дар пайи аз худ кардани дороии бештар ҳастанд ва муваффақ ҳам мешаванд. Баръакс, кишварҳое, ки фиреби я ғояи ҷаҳонмеҳаниро меҳуранд ҳамеша бозанда ҳастанд ва дороиҳояшонро ба осонӣ аз даст медиҳанд. Баъдан, оё дуруст аст, ки тақвияти хувияти миллӣ ба нафрату бадбинӣ ва муноқишаҳо мерасонад? Дар асл, баръакси ин аст. Хувияти миллӣ ба тафовут аз

хувияти мазҳабӣ китобҳои ба истилоҳ “осмонӣ” надорад, ки тағйирнопазир бошанд ва ғайри худро қуллан наҷас шуморида, ҳаққашонро кунҷи кадом як дузахи абадӣ муайян карда бошад. Агар ҳам дар таърих гурӯҳе аз ин омил суистиғфода карда ба ҷиноят даст зада бошад, ба осонӣ метавон онро маҳкум кард ва аз такрораш ҷилавгирӣ кард. Дар баробари ин, хувияти миллӣ метавонад яке аз омилҳои ҳамкориҳои сулҳомези миллатҳо бошад. Ба эҳтимоли зиёд, шахсе ки худро мешиносад ва эҳтиром мекунад, дигаронро ҳам дар баробари худ эътироф мекунад. Дар ин сурат, ҳамкориҳо тавре ба роҳ монда мешаванд, ки манфиатҳои ҷонибҳо баробар ҳимоя шудаанд.

Ҳифзу тақвияти хувияти миллиро қонунҳои байналмилалӣ тарғиб мекунанд. Аз ҷумла дар Эълумияи принципҳои ҳамкориҳои фарҳангии байналмилалӣ аз соли 1966 омадааст: *“ҳар фарҳанге шараф ва арзиши худро дорад ва бояд эҳтиром ва ҳифз карда шавад... ҳар миллате ҳақ дорад ва вазифадор аст, ки фарҳанги худро тақвият диҳад.”*[5] Дар ҷунин шароит барои тақвияти худшиносии миллӣ ва ба ин тариқ ҳифзи арзишҳои миллӣ ҳеҷ мушкилии ҳуқуқие дар сатҳи ҷаҳонӣ вучуд надорад. Дар воқеъ таҳаммулгарой низ инкор кардани арзишҳои миллии худ нест. Таҳаммулпазирӣ ин қабули гуногунрангии диниву наҷодӣ ва забонӣ дар тамоми ҷаҳон аст. Ҳифзу тақвияти хувияти миллӣ ва фарҳангу забони як миллат ин вазифаи фарзандони ҳамон миллат аст. Дар муносибатҳои байналмилалӣ эътироф ва *“эҳтироми дигар миллатҳо бо он ҳама гуногунрангии динӣ, фарҳангӣ ва забонӣ ва онҳоро ҳамчун унсурҳои арзишманди ҷомеаи ҷаҳонӣ доништан”*[5] боиси бештар шудани таҳаммулпазирӣ дар саросари ҷаҳон мегардад. Дар фарқият аз идеяҳои ҳаёлии якҳукумативу якфарҳангӣ дар ҷаҳон, қабули гуногунрангӣ ва тақвияти таҳаммулпазирӣ миёни миллатҳои гуногун кори воқеӣ ва амалишаванда мебошад.

Хулоса, ҷаҳони муосир ба давлатҳои миллӣ тақсим шудааст. Ҳукуматҳо ҳамчун намоёндагонии ин миллатҳо дар рақобатҳо барои дастрасӣ ба манобеи ҷаҳонӣ иштирок карда, аҳолии худро аз хатарҳои гуногун ҳифзу ҳимоя мекунанд. Дар ин шароит хувияти миллӣ ба яке аз унсурҳои асосии муттаҳидқунанда табдил меёбад.

Кишварҳои зиёде дар заминаи тақвият додани хувияти милли тавонистанд ба қуллаҳои баланди тараққиёт расанд. Хуббулватанро меҳвари асосии арзишҳо доништан ва тамоми қувваро барои ободонии он сафарбар кардан, танҳо дар заминаи болоравии хувияти милли ба даст меояд. Миллатҳое, ки ин унсури асосии ватансозиро надоранд, сарватҳои худро тариқи масъулони беҳувияташ ба хорича равон мекунанд. Дар натиҷа сарватҳо тамом мешаванд, аммо ватан ҳамона вайрона боқӣ мемонад. Обод будани ватан ин сохтани чанд иморати боҳашамат нест. Нишонаи ободонии ватан ин таъмини зиндагии шоиста барои ҳама шаҳрвандон аст. Дар ҷаҳони муосир миллатҳо дастаҷамъӣ ба майдони рақобатҳо барои расидан ба ҳадафҳои иқтисодиву амниятии худ ворид шуда, ҳаққи худро соҳиб мешаванд. Дар ин рақобатҳо хувияти милли ҳамчун унсури аслии рақобатпазирӣ ва муқовимати милли нақши ҳалкунанда дорад.

Сарчашмаҳо

1. Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations and remaking of World Order";
2. "A national conference on elements of national power" (<https://www.pc.gov.pk/uploads/pub/4th-CPEC-Paper-Conference-on-EoNP-2.pdf>);
3. Назрӣ Асадзода, "Мушкилоти тоҷикон дар масири ба даст овардани истиқлолияти зеҳнӣ", Маҷаллаи "Илм ва Ҷомеа", №1(14), 2019, -С. 230;
4. Ashley J. Tellis, "foundations of national power in the Asia-Pacific", The National Bureau of Asian Research, 2015;
5. Elizabeth A. Thomas-Hoffman, "Cultural preservation and protection".

ФАЗОИ МАҶОЗӢ ВА ВОҶЕИЯТҲОИ ИМРӢЗӢ

(Чанд нуқтаи муқаддимотӣ)

Мусаллам аст, ки дастгоҳ ё ба истилоҳ, машинаи иттилоотӣ ва фаннӣ-техникӣ бо вусъати кайҳонӣ пеш меравад ва ҳар рӯзу ҳар соат дар ин самт навигарию навғониҳои зиёде ба вуқӯъ мепайванданд. Воқеияти имрӯзӣ баёнғари он аст, ки инсон бо фарогирии иттилооти зарурӣ сатҳи огоҳмандиашро тавсеа бахшида, ба сӯйи дарёфти иттилооти навин ва дархӯри замон қадамҳои устувор бармедорад. Дарёфт ва корбасти иттилооти наву муҳим инсонро дар ҳалли мушкилот ва қазоё аз ҳар ҷиҳат кумак мерасонад ва ўро дар баробари хатароти глобалӣ муқовиматпазир месозад. Аз ҷониби дигар, расона (media) ба унвони абзори муҳими иттилоотӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ, фикрӣ ва фарҳангӣ дар сад соли ахир бар фазои зиндагии инсонӣ мусаллат шудааст, то ҷое ки инсоният имрӯз худро бидуни ин василаи иртиботи ҷамъӣ тасаввур карда наметавонад. Фаъолшавии шабақаҳои иҷтимоӣ ва мутамоил шудани насли наврасу ҷавон ба кори онҳо дар асри ҳозир талаботи рӯз маҳсуб меёбад ва нафареро аз наслҳои ҷавон кам пайдо метавон кард, ки бо ин ё он васила ба ин масири иттилоотӣ пайваст набошад.

Ҳузур надоштан дар фазои маҷозӣ дар шароити феълӣ барои насли наврас ва бавижа, насли ҷавон номумкин аст, зеро ки ҷаҳони мутамаддини инсонӣ бо ин тарзи иртиботи гурӯҳию ҷамъӣ зиндагӣ мекунад ва дур будан аз ин гуна муҳити иттилоотӣ ва расонаӣ дур будан аз воқеият ҳисобида мешавад. Ин аст, ки табақаҳои иҷтимоӣ меқӯшанд ба фазои маҷозӣ иртибот дошта бошанд ва аз ин тариқ бо дохил, хорич,

минтақа ва ҷаҳон тамос барқарор намоянд. Вусъати интишори иттилоот ва имконоти фаровони фаннӣ-техникӣ анвои наву дастраси иттилоотро ба вучуд овардааст ва вобаста ба ин, албатта, талаботи иттилоотӣ, фаннӣ, фикрӣ ва расонаии корбарон ҳам ногузир тағйир меёбад. Аз ин ҷост, ки корбарони расонаҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба дарёфти иттилооти наву тоза таваҷҷуҳ менамоянд. Дар зимн, бо назардошти кайфият ва ҳолати талаботи иттилоотии корбарон бозигарони сиёсати интернетӣ ва муҷриёни фазои маҷозӣ анвои дархӯри иттилоотро рӯйи сафаҳоти интернетӣ ва расонаӣ мерезанд ва аз ин ҳисоб «ҷави иттилоотӣ»-и замонро мувофиқи манофеи худ ба маҷрои муайян медароваранд. Ин маънои онро дорад, ки маводи фазои маҷозӣ, ғолибан аз ҷониби шабака ва ширкатҳои махсуси хориҷӣ як навъ мониторинг карда мешавад ва дар доираи он матолиби мавриди назар ба ҷарҳиш медароянд. Муҳим ин аст, ки дар фазои маҷозӣ майдони баҳсу мунозира дар ҳар шакли мазмуне кушода шудааст ва ба масъалаҳои баҳсбарангез ҳар корбар, мувофиқи завқу салиқа, диду биниш, фаросату фазилят, дарқу фаҳмиш ва доираи андеша бархӯрд ва бо тарафи муқобили мубоҳиса, ба қавле, дасту панҷа нарм мекунад. Бояд тазаккур дод, ки наметавон тамоми мавод ва матолиби дар шабакаҳои иҷтимоӣ ҷойгирифтаро ба сифати маводи хушк, машқук, зехншикан ва нодаркор шинохт ва баҳо дод. Дар миёни маводи шабакавӣ мавзӯъ ва матолиби зиёде вучуд дорад, ки зехни корбарро бурро ва тафаккури ўро замонавӣ ва созанда мегардонанд. Бар илова, корбари шабакаҳои иҷтимоӣ ва хонандаи матолиби расонаӣ донишҳои наву замонавӣ касб мекунад ва аз навтарин иттилооту кашфиёт огоҳ мешавад. Бо ибораи дигар, дар натиҷаи мутолиоти матолиби гуногунмухтаво сатҳи огоҳӣ ва дониши корбарон боло меравад, ки ин ба сатҳу сифати огоҳмандии

ичтимоӣ таъсир мерасонад. Аммо, дар иваз, баъзе мушкилоти чиддиеро ҳам ба дунбол дорад, ки сари он ҳарф мезанем.

Фаъол гардидани шабакаҳои иҷтимоӣ, махсусан шабакаҳои иҷтимоиву иттилоотии «Однокласники», «Фейсбук», «ВКонтакте», «Инстаграм» ва василаҳои тамос, назири Вайбер, ВатсАпп ва ИМО аз ҳисоби насли ҷавон воқеиятҳои навро пешорӯӣи мо вомегузоранд, аз ҷумла:

а) насли наврас ва ҷавон бар мабнои серҳаракатии физиологӣ бо ҷӯшу хурӯш ба фаъолияти рӯзмарраи интернетӣ, ки талаботи рӯз аст, иштиғол меварзад ва мутаносибан, ба майдони шабакавӣ кашида мешавад;

б) дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ки мазмун ва муҳтавои муштарак надоранд, наврас ва ҷавон бо сели иттилооти гуногун мувоҷеҳ мегардад ва азбаски омодагии қаблии тафаккурӣ ва зеҳнӣ надорад, ғолибан ба вартаи сардаргумӣ афтида, ҳақро аз ботил, ростро аз дурӯғ, хубро аз зишт, аслро аз маҷоз ва воқеиятро аз ғайривоқеият фарқ карда наметавонад;

в) иттилооти бебаркаш зеҳну тафаккури ҷавонро мушавваш месозад ва бо он ки хазина ё бонки иттилооту маълумоти онҳоро комил мекунад, дар ҳолати қарахтии фикрӣ ва маънавӣ нигоҳ медорад;

г) қарахтии фикрӣ ва маънавӣ боиси бандубасти тафаккурӣ ва бухрони эҷодии насли наврасу ҷавон мегардад;

ғ) раванди мағзшӯӣ ва гипнози равонӣ тақдиму тақвият меёбад ва зуҳуру нуфузи таассубу хурофот дар баданаҳои иҷтимоӣ имконпазир мегардад;

д) хушкандешӣ ва безавқӣ ба унвони аносири хувиятбарандоз ва худшикан дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоӣ реша медавонанд ва ҷомеаро аз дарун варшикаста мекунанд. Ба инҳо монанд мушкилоти дигаре ҳам вучуд доранд, ки дар замон ва шароити муосир насли ҷавони ҷомеаро ҳамсафарӣ

карда, авзои зехнӣ, тафаккурӣ, сиёсӣ, идеологӣ-мафкуравӣ, ахлоқӣ, динӣ-мазҳабӣ ва фарҳангиро дар минтақа муташанниҷ месозанд. Агар ба муҳити иттилоотӣ, расонаӣ ва ҷазои маҷозии ватанӣ дар даҳ-понздаҳ соли ахир таваҷҷуҳ кунем, ба хубӣ дармеёбем, ки дар ин муддат бар асари мутолиот ва омӯзишу бардоштҳо як навъ мағшушӣ ва сардаргумӣ бар зехни қисмати аъзами ҷавони тоҷик мусаллат гардид. Кор то ба ҷое расида буд, ки андеша ва назароти насли ҷавони ба иртибототи ҷамъӣ ва расонаӣ пайваस्तбуда, аксаран дар сатҳи хурофоти динӣ-мазҳабӣ маҳдуд мегардид. Баҳсу мунозироте, ки имрӯз дар шабақаҳои иҷтимоӣ аз ҷониби ҷавонон матраҳ мегарданд, аксаран бар мабнои эҳсосоти тасаввуроти сатҳӣ анҷом ёфта, сатҳи баланди таассубу хурофотро ифода менамоянд. Солҳои қаблӣ дар шабақаи «Фейсбук» гурӯҳҳои гуногуни пажӯҳишию ихтисосӣ ташкил ёфта, дар ин замина баҳсу мунозираҳои ҷолиб сурат мегардид. Аммо ба ин пойгоҳи иттилоотӣ, таҳлилий ва пажӯҳишӣ ҳам гурӯҳҳои ифротгаро ва хурофотӣ раҳна карда, бо донишу биниши андак ва ҷаҳлу таассуби барзиёд масоили мавриди назарашонро матраҳ мекунанд ва зехниёти ҷавононро мағшуш месозанд. Ин нуктаро метавон хеле одӣ, бо як мурури сатҳӣ ба матолиби шабақаҳои иҷтимоӣ мушоҳида кард. Изҳори назарҳои обшуста ва молмоли хурофоту таассуб, ки дар «Однокласники» ва баъзе пойгоҳҳои динӣ-мазҳабӣ вомехӯранд, аз диди тангу маҳдуди корбарон ва мухлисони онҳо дарак медиҳанд. Аз ҳар падида ҷустани моҳияти динӣ-мазҳабӣ ва дар қолаби дину мазҳаб даровардан ва мавриди таҳлил қарор додани ҳар гуна масоили ҳатто илмӣ баъзан сархати матолиби баҳсии корбарони шабақаҳои иҷтимоиро ташкил мекунанд. Беҳабар аз он ки имрӯз даври сохтмони шахсияти миллӣ ва рушди тафаккури илмӣ аст. Тафаккури илмӣ, биниши илмӣ ва дар ин замина сохтани

шахсияти милли дар авлавиятҳои замон ва асри мо қарор дорад ва расидан ба ин ҳадафҳои калидӣ танҳо дар сурате даст медиҳад, ки инсон бар пояи ақлу мантиқ андеша кунад, на дунболи хурофоту таассуби динӣ-мазҳабӣ бигардад.

Силсилаи матолибе, ки дар сафаҳоти шабақаҳои иҷтимоӣ интишор мешаванд, на ҳама дархӯри зеҳну тафаккури мост ва чуноне ки қаблан ироа доштем, бештар ба ихтилофоти динию мазҳабӣ тамаркуз доранд ва ба оташи бовару эътиқодоти мазҳабӣ равшан мерезанд. Аз ин ҷост, ки баҳсу даргириҳои расонаӣ ва фејсбукӣ, аксаран натиҷаи дилхоҳ намедиҳанд ва корбаронро таври маснӯӣ ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд. Радду бадалҳои тезутунд ва интиқодоти шадиде, ки миёни ин ё он гурӯҳ ва ин ё он нафар дар шабақаҳои иҷтимоӣ сурат мегиранд, мунҷар ба афзоиш ёфтани ихтилофоти мазҳабӣ ва нафрат пайдо кардани гурӯҳҳо нисбат ба ҳамдигар мегардад. Ба дунболи ин, солҳост, ки дар фазои маҷозӣ ва шабақаҳои иҷтимоӣ набард ва пайкори пайдарпайи иттилоотӣ ва сиёсӣ мафкуравӣ чараён гирифта истодааст ва тухми кинаву адоват миёни наслҳои ҷавон ва миёнсол, ки фаволони асосӣ ва ба истилоҳ, сарбозони ҷабаҳоти иттилоотӣ маҳсуб меёбанд, кошта мешавад. Аз сӯйи дигар, иддае аз насли ҷавони ҷомеа ва ҳатто наслҳои миёнсол интиқодро бебаркаш ва бемеъёр истифода бурда, ҳар чӣ дилашон мехоҳад, меғунд ва танқидро ба унвони унсур ва мабонии низоми демократӣ ва дунявӣ таҳриф мекунанд. Бо вучуди ин, ба зеҳни насли наврасу ҷавон бетаъсир намонанд ва хангоми бархӯрд бо ин навъ интиқодот онҳо ногузир шефта мешаванд, зеро ки зеҳни таҳлилӣ ва пӯё надоранд ё ин ки хеле заиф фикр мекунанд. Дигар ин ки фазои интиқоди мунсифона дар мо ҳанӯз ба таври бояду шояд шакл нагирифтааст, аз ин рӯ, он чи ки ба унвони интиқод рӯйи сафҳа мерезем ва ё ба таври шифоҳӣ меғуем, ғолибан сатҳию сунъӣ ба назар мерасанд. Бинобар ин,

ташаккул додани тафаккури интиқодӣ миёни наслҳои наврасу ҷавон аз вазифаҳои муҳими маърифатӣ ва фарҳангӣ ба шумор меравад. Ҳарчанд дар Концепсияи миллии тарбия боби махсусе таҳти унвони «Тарбияи тафаккури интиқодӣ» ҷой дорад, дар ин самт мушкилоти зиёд ба назар мерасад.

Воқеият ин аст, ки тафаккури интиқодӣ бояд аввал дар байни насли миёнсол ва бузургсол инкишоф ёбад, дар ҳоле ки наслҳои миёни ва болоии мо ҳанӯз ба интиқод ҳамчун меъёри зиндагии иҷтимоӣ одат накардаанд ва аз он фосила мегиранд. Насли ҷавон бошад, бо истифода аз имконоти техникӣ ва фаннӣ дар фазои маҷозӣ бо анвои гуногуни интиқодот, минҷумла интиқодоти муғризона (ғайримунсифона) мувоҷеҳ мегардад ва таҳрифи воқеиятҳои имрӯзиро ба сифати меъёру асли низоми демократӣ ва дунявӣ қабул менамояд.

Ҳамин тариқ, расона ва фазои маҷозӣ дар баробари қонё сохтани талаботи иттилоотӣ ва зехнӣ-маърифатӣ, ба минбари мағзшӯй ва хурофисозии чомеа табдил ёфтааст ва доираҳои махсус тариқи интиқори матолиби ифвогарона дар расонаҳои дохилию хориҷӣ ба мардум ғӯйе иттилоот ва маърифати наву тоза манзур месозанд. Аммо, дар асл, ин нави иттилоот ва маълумоти муғризона зехни насли наврасу ҷавонро, ки дар ҳоли шаклгирӣ аст, мағшуш месозад ва роҳи ифроту тафритгариро ҳамвор менамояд. Нигарониҳои мақомоти марбутатаи давлатӣ маҳз дар ҳамин ҷараёни ҳадафмандонаи мағзшуии ҷавонон зоҳир мегардад, ки аз тариқи расонаҳои хабарӣ, пойгоҳҳои гуногуни иттилоотӣ, сомонаҳои дохилию хориҷӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ густариш меёбад. Бар ин асос, ҷангҳои иттилоотӣ ва муҳимтар аз ин, таҳҷуми иттилоотӣ яке аз василаҳои корсози бозиҳои сиёсӣ ва геосиёсӣ дар минтақаҳо ба ҳисоб меравад ва пойин бурдан ва коҳиш додани сатҳи ҷаҳолату таассуби динию дунявӣ, ки дар мабоҳиси густурдаи расонаӣ ва интернетӣ инъикос меёбад, фаъолияти дастаҷамъонаи сохторҳои марбутатаи давлатӣ ва ниҳодҳои иҷтимоӣ, маърифатӣ ва маданияи ҷумҳуриро тақозо менамояд.

Фазилатмо САИДОВА
*ходими илмии Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи
А.Баҳовадинови АМИТ*

ПРИНЦИП ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ РИТОРИКАИ СИЁСӢ ДАР НУТҚИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Вазъи сиёсии ҷаҳони имрӯз аз ҳар як сарвари сиёсӣ ва ё арбоби давлатӣ, ки идоракунии ин ё он давлатро ба дӯши худ дорад, талаб менамояд, ки ӯ соҳиби маданияти хос, рафтор ва гуфтори сиёсие бошад, ки манфиат ва арзишҳои миллиро ҳимоя карда тавонад. Зеро нақши асосиро дар муайяннамоии нуфузи давлат роҳу воситаҳои муаррифии кишвар мебозанд, ки ба василаи фаъолияти моҳиронаи нотиқии сарварони сиёсӣ амалӣ мегардад. Яъне ин вазифаро субъектони сиёсӣ тавассути риторикаи сиёсӣ ба амал меоранд. Риторикаи сиёсӣ дар заминаи ғояҳо, арзишҳо ва ҳадафҳои бузурги сиёсӣ умумиятҳои гуногуни иҷтимоиро сарчамъ намуда, ба созмонҳо ва нерӯҳои мухталифи сиёсӣ шароит фароҳам меорад, ки дар асоси гуногунандешӣ манфиатҳои худро ҳимоя намуда, муттаҳид шаванд.

Тавре ки сиёсатшиноси олмонӣ М.Хеттич қайд менамояд, сиёсат танҳо дар шакли фикр, гуфтор ва рафтор вуҷуд дорад [2, с.246]. Таърих ва таҷрибаи иҷтимоию сиёсӣ борҳо собит намудааст, ки маҳз санъати баланди суханварии сарварон ва сиёсатмадорон боиси таҳаввулоти таърихӣ гашта, оммаи васеи мардумро барои ба мақсад расидан роҳнамоӣ кардааст.

Воқеан ҳам сарвари сиёсӣ бояд қобилияти сарчамъ намудан ва сафарбар кардани оммаро дошта бошад ва ин масъала бештар ба қобилияти ба зехну тафаккури мардум

таъсири мусбат расонидан вобастагӣ дорад. Ин гуфтаро дар фаъолияти сарварии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мушоҳида намудан мумкин аст. Воқеан, суҳандонӣ, суҳаншиносии Пешвои миллат барои ҳар нафаре, ки тоҷик аст, ибратомӯз ва намунаи олий аст.

Ба андешаи доктори илмҳои сиёсӣ С.Ятимов: “Пешвои миллат аз камтарин роҳбарони озмудашудаи сиёсии олам аст, ки дар доираи матни гузориш ва гуфтугӯи озод, бо таъя ба далелу рақам ва мисолҳои баҳснопазир, бо қудрати маънавий ва фарҳанги волои суҳанварӣ сомеонро тасхир мекунад. Ва моҳияти давлатдорӣ хешро ба дилу дидаи омма мерасонад. Иқрор бояд гашт, ки ин кори чандон сахл нест. Аристотел дар тасдиқи чунин дидгоҳ таъкид месозад: «Ба хотири он ки санъати суҳан гуфтан дар алоқамандӣ бо муътақид кунонидан аст, худ муътақид кунонидан далелнокии нутқ мебошад. Мо вақте муътақид мешавем, ки бо далелҳои овардашуда розӣ бошем. Ҳақиқат ва адолат аз ҳама гуна муқобилистиҳо пурқуваттар аст» [4, с.2].

Дарвоқеъ, Пешвои миллат соҳиби иродаи қавӣ, дониши касбӣ, таҷрибаи бузурги ҳаётӣ буда, нутқи табиӣ сарварӣ ва андешаи созандае дорад, ки ҳамаи ин сифатҳо маҳорати суҳанварии ӯро таъсирноку боваринок намудааст. Дар баробари ин риторикаи сиёсии ӯ баёнғари ҷаҳонбинии васеъ ва таҷрибаи бойи суҳанварӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки сифатҳое, ки дар адабиёти сиёсӣ хоси сарвари сиёсӣ муаррифӣ мегарданд - ин ватандустию ҷасурӣ, ҷавонмардию суҳанварӣ, созандагиву бунёдкорӣ, ҳалимию тавоноӣ ва ба дилу дидаи мардуми оддӣ роҳ ёфтан аст. Албатта, чунин сифатҳо ҳама хоси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, ки имрӯз ҳамчун

сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ шинохта шудаанд. [1] Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳиби риторикаи хоси сарварӣ аст, ки он барои дар замири ҳар фард бедор намудани ҳувият ва ягонагии миллӣ мусоидат менамояд. Дар баробари ин, ҳар як муколамаи ӯ озод, бо салоҳият ва масъулияти бузурги давлатдорӣ, бо таҳлил, далелнокӣ, муқоисагузориҳо фарқ менамояд. Воқеан, Пешвои миллат тавонистааст бо истеъдоди ғавқулодаи фитрӣ ва тавони сухан ҳазорҳо мушкилро осон намояд. Аз ин рӯ, риторикаи сиёсии Президенти кишвар дар ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими миллӣ, мустаҳкам намудани ваҳдат ва баланд бардоштани мақоми шахс, ҷомеа ва давлат муҳимияти махсус дорад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба амалигардонии ташвиқу тарғиботи арзишҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷомеа, ки тавассути санъати суханварии сиёсӣ аз ҷониби сиёсатмадорон воқеӣ мегардад, муҳаққиқон якҷанд принципҳои риторикаи сиёсӣ - ба монанди ғоявият, илмият, маҳфумият ва таъсирбахширо ишора кардаанд, ки мо онро дар риторикаи Пешвои миллат мавриди таҳлил қарор медиҳем.

1.Принципи ғоявият. Моҳияти ғоявиятро метавон дар садоқати даркшудаи нотиқи сиёсӣ ба ин ё он ғояи мушаххас ва исрори ақидаи он муайян намуд. Унсуре объективӣ будани ғоявият дар аҳамияти ҷамъиятии ақида ва концепсияҳои сиёсӣ мебошад, ки аз ҷониби ходимони давлатию ҷамъиятӣ пешниҳод мегардад. Идеяе, ки сарвар дар суханронияш пешниҳод менамояд, шахсияти ӯро дар назди ҷомеа муътақидтар ва пурғайраттар нишон медиҳад. Гуфтаҳои мазкурро дар риторикаи Эмомалӣ Раҳмон баръало дидан мумкин аст. Ӯ дар баромадҳои худ идеяҳо ва ташаббусҳои судмандеро пешниҳод менамояд, ки аз ҷониби табақаҳои гуногуни ҷомеа қабул гардида, дар амал тадбиқ мешаванд.

Махсусан суханрониҳои Пешвои миллат дар сатҳи байналмилалӣ намунаи барҷастаи нутқи сиёсӣ мебошанд, ки бештар дар воқеият амалӣ мегарданд. Дар нутқҳои сатҳи ҷаҳонии Сарвари давлат имрӯз идеяҳои эҷоднамудаи ин миллат дар арсаи байналхалқӣ садо дода, мавриди назари муҳаққиқон ва арбобони сиёсӣ қарор мегиранд. Ин суханрониҳо аҳамияти махсус дошта, ҳамеша пешниҳоди идеяҳои созандаро дарбар мегиранд. Ба монанди ташаббусҳо оид ба масоили об, терроризму экстремизм, ҳамчунин, дар самти арзишҳои фарҳангии умимибашарӣ ва ғайра.

Албатта, таъсир ва арзиши риторикаи сиёсии Пешвои миллат на танҳо барои дурнамо ва рушди иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавии миллатамон, балки барои ҳимояи арзишҳои умумииinsonӣ аз аҳамият холӣ нест. Риторикаи Пешвои миллат дар расидан ба моҳияти масъалаҳои мавриди муҳокимаи тарафайн, ҳимоя намудан ва пеш бурдани манфиатҳои миллӣ – мактаби бузурги дипломатияи тоҷик мебошад.

2.Принсипи илмият. Бояд гуфт, ки категорияи марказии риторикаи сиёсиро боварқунонӣ, ташкил медиҳад, ки бе дониши илмӣ ба он ноил шудан ғайри имкон аст. Ба воситаи илмият нутқи пешниҳодшударо метавон ба ҳадаф расонд. Он имкон медиҳад, ки падидаҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ иҷтимоии ҷомеа ҳалли худро ёбанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки риторикаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, тавассути сидқан аз бар намудан, сайқал додани донишҳои энциклопедӣ ва такрор ба такрор дар таҷрибаи зиндагӣ санҷидани онҳо пешниҳод мегардад. Боварии амиқи ӯ ба масъалаи баррасишаванда шахсияти ӯро боз ҳам муътақидтар ва қобилиятнок нишон медиҳад. Пешниҳоди таҳлили масъалаҳо аз ҷониби ӯ бегараз ва объективӣ сурат мегирад.

Баҳравари дараҷаи аъло аз захираҳои бойи луғавии забони модарӣ, сабки ороиши сухан бо дарназардошти фазо ва муҳити сухангӯӣ аз муҳимтарин омилҳои нишонрас будани мусоҳибаҳои Пешвои миллат аст. Ҳамчунон, бо мантиқи муъҷаз, муассир ва фасеҳ, бо ҷобачогузориҳои намунавии задаҳои ҳичой ва мантиқӣ, ки аз дониستاني нозукии тобишҳои семантикӣ ва семасиологии лексикаи забони модарӣ шаҳодат медиҳад, тавачҷуҳи мардум ба суханрониҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон беихтиёр ҷалб мегардад[4]. Воқеан, шунидани суҳбату баромадҳои Пешвои миллат, ки муҳтавои онҳо ба меъёрҳои илмию амалӣ мутобиқанд, барои мактаби суханвари тоҷик дарси таҳлилу омӯзиш мебошанд.

3.Принсипи мафҳумият (фаҳмо будан). Принсипи мазкур барои сарварони сиёсӣ муҳим мебошад. Мақсади асосӣ ба таври оммафаҳм пешниҳод намудани суханронӣ мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки эътибору нуфузи Пешвои миллат дар ҷараёни муоширату муколамаи ӯ бо шаҳрвандони кишвар ва гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ташаккул ёфтааст. Ҳар як суханронии Пешвои миллат тавассути далелбиёри аз ҳаёти ҷомеа сурат мегирад. Воқеан ҳам Эмомалӣ Раҳмон натавонанд суханвари касбию расмӣ, балки соҳиби нутқи табиӣ сифатан баланди сиёсӣ ва илмӣ-оммавӣ мебошад. Ӯ ҳамеша ба сомеон бо забони шево, лаҳни гуворо ва ба таври озод суҳбат намуда, факту рақам ва далелҳои ҷолибу равшанро пеши рӯ меорад. Дидгоҳи хешро бо санъати бузурги сухандониву суханварӣ ва барои омма фаҳмо иброз мекорад. Оммафаҳмии суханвари Президенти кишвар маҳсули тафаккури озод доштан аст.

4.Принсипи таъсирбахшӣ. Тибқи назари аксари олимони услуб ва нигориши суханвари сиёсӣ хусусиятҳои зеринро дошта бошад: мушаххасият, маҳорат, ягонагии гуфтору амал, назардошти дақиқи андешаҳои мардум, сафарбарнамоии фаъолияти ҳамаи нерӯҳои ҷамъиятӣ, муттаҳиднамоӣ ва ғайра.

Албатта, ҳамаи ин хусусиятҳо принципи таъсирбахширо тақвият дода, ҷомеаро дар фазои сулҳу субот муттаҳид менамояд.

Бояд гуфт, ки дар нутқи Пешвои миллат ҳамеша таъкиди сулҳу ваҳдат ва ягонагии миллӣ ҷойгоҳи худро дорад. Дар суҳанрониҳои худ Пешвои миллат арзишҳои ватандустӣ, ифтихори миллӣ, ваҳдати халқҳои кишварро тарғибу ташвиқ менамояд. Баҳри бартарафнамӣ ва таъсирбахшӣ ба мардум масъалаҳои муҳим ва доғи рӯзро баррасӣ мекунад. Ӯ ҳамчун суҳанвари касбӣ ҳамеша бо мардум муносибати гарму табиӣ дорад. Забони баёни Эмомалӣ Раҳмон аз нигоҳи илми риторикаи сиёсӣ хеле рушану бо мантиқ ва забони адабие мебошад, ки дар он баъзан элементҳои суҳанвари мардумӣ низ ба назар мерасад. Сифатҳои бартаридоштаи суҳани волои Президенти кишвар дар он таҷассум меёбанд, ки санъати назарияпардозии суҳанвариро хеле хуб дарк менамояд. Нутқ ва баромадҳои ӯ ҳамеша пурарзиш, боварибахш ва маънии Ҳимояи манфиатҳои миллиро дошта, барои мардум таъсири хосса дорад.

Тавре, ки сиёсатшиноси тоҷик С.Ятимов менависад, “Суҳбати Пешвои миллат бо табақаҳои гуногуни ҷомеа - кӯдакон, наврасон, куҳансолон, ҷавонон, кишоварзон, коргарон, аҳли фарҳанг, илму адаб, сиёсатмадорон ва муҳофизони Ватан, бо интихоби мавзӯ, мазмун, мундариҷа, муҳтаво, тарзи масъалагузорӣ, ҳидоят ва маслиҳат оид ба ҳаллу фасли онҳо, аз якдигар фарқ мекунад. Захираи бойи дуғавӣ, донишмандии рӯҳияи қишрҳои гуногун - аъзо ва авзои ҷомеа, шароити воқеии зисту зиндагӣ, қору фаъолият, муваффақият ва мушкилоти онон, ҳисси ниҳоят баланди масъулият, сидқу сафо, ҳусни ният нисбат ба имрӯзу фардои халқу миллати сипосгузораш, мададгори аслии фаъолияти рӯзмарраи ӯ бо мардуми кишвараш мебошад” [3, с.3].

рӯ, риторикаи сиёсии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба ҳайси мактаби бузурги фарҳанги суҳанварӣ бояд дар доираи мавзӯи маҳсули таҳқиқоти илмӣ омӯхта шавад.

Адабиёт

1. Муҳаммад А.Н. Нутқи Пешвои миллат бо забони ноби тоҷикӣ дар эҳёи мактаби санъати суҳанварӣ нақши калидӣ дорад//АМИТ.ХОВАР. 10.05.2017. [Санаи мурочиат 20.04.2019]
2. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика. - М.: Никколо - Медиа, 2002.- С. 313.
3. Ятимов С. Достони ҷавонмардӣ//“Ҷумҳурият”. 16.11.2016, №: 226 (23048)
4. Ятимов С. Масъалаҳои забоншиносии миллий дар таълимоти Пешвои миллат //“Ҷумҳурият” №194-195 (24 050) аз 05.10.2020.

БУЗУРГОНИ АНДЕША АЗ НИГОҶЕ ДИГАР

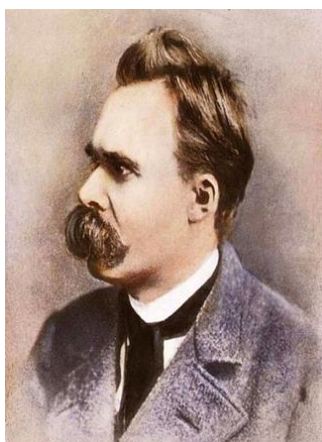

МАҒРИБ ЗИ ТУ БЕГОНА, МАШРИҚ ҲАМА АФСОНА

(Мусоҳибаи ихтисосии Фирдавс Ниёзӣ бо Комил Бекзода дар ҳошияи мақолаи Назри Яздонӣ “Девонае дар корғаҳи шишагар”. // Садои Шарқ, №11, 2020 -С.124-149)

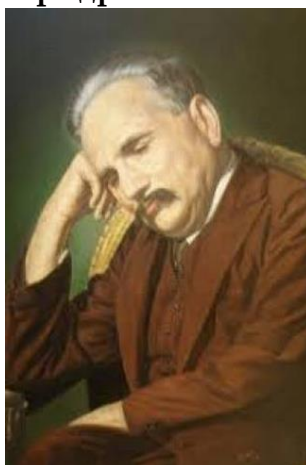
Назри Яздонӣ

Фридрих Нитше

Комил Бекзода

Муҳаммад Иқбол

Дар шумораи 11-уми соли 2020, Маҷаллаи “Садои Шарқ” (саҳифаи 124-149) мақолаи шоири халқии Тоҷикистон, номзади илми фалсафа Назри Яздонӣ бо номи “Девонае дар коргаҳи шишагар” (Муҳаммад Иқбол ва Фридрих Нитше) ба чоп расид. Мақола 25 саҳифаро дар бар мегирад. Кормандони Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмии Академияи миллии Тоҷикистон, нашри чунин мақоларо падидаи мусбат шуморида, барои равшанӣ андохтан ба баъзе масъалаҳои печидаи мақолаи мазкур ба сарходими Институти масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа Комил Бекзода муроҷиат намуданд. Масъулияти пешбурди мусоҳиба ба уҳдаи яке аз кормандони Марказ -- номзади илмҳои филологӣ, Фирдавс Ниёзӣ вогузошта шуд.

Аз идораи маҷаллаи “Илм ва Ҷомеа”

Фирдавс Ниёзӣ: Устод Комил Бекзода, Шумо аз нашри ин мақола огоҳӣ доред?

Комил Бекзода: Бале, хабар дарам ва нусхаи серокопии онро ҳам дар даст дарам.

Фирдавс Ниёзӣ: Сарлавҳаи мақолаи Устод Назри Яздонӣ “Девонае дар коргаҳи шишагар” ном дорад. “Девона”, “шишагар” ва “коргаҳ”, яъне чӣ? (таваҷҷуҳ шавад ба: С.124-и мақолаи Назри Яздонӣ “Девонае дар коргаҳи шишагар”, ки дар Маҷаллаи “Садои Шарқ” нашр шудааст. Минбаъд дар қавсайн танҳо саҳифаи мақолаи Назри Яздонӣ “Девонае дар коргаҳи шишагар” (масалан, С.124) оварда мешавад).

Комил Бекзода: Устод Назри Яздонӣ дар ин сарлавҳа, воқеан лутфи шоирона ва ишороти файласуфона ба намоиш гузоштаанд. Ва инсофан, ин сарлавҳаи хеле ҷолиб аст. Он чи ман тасаввур мекунам, ин аст, ки сарлавҳаи мазкур як мисраъ шеъри нотамоми Муҳаммад Иқбол (1877-1938) дар бораи

Фридрих Нитше (1844-1900) аст. Шакли пурраи шеър чунин аст:

*Аз сустии аносири инсон дилаш тапид,
Фикри ҳақим пайкари маҳкамтар офарид.
Афканд дар Фаранг сад ошуби тозайе,
Девонае ба коргаҳи шишагар расид.*

*(Куллиёти Иқболи Лоҳурӣ. Техрон, интишороти Илҳом, чопи
аввал: 1384-2005, саҳифаи 287).*

Мазмуни ин дубайтӣ возеҳ ва равшан аст. Танҳо калимаҳои зикрнамудаи Шумо дар ин пора шеър ба шакли маҷоз омадаанд: “Девона”-образи шоирона ва файласуфонаи Фридрих Нитше аст. Зеро фаъолиятҳои ҷасурона ва густохонаи ӯ шабоҳате ба гуфтору кирдори девонагон дошт. Даъвои пайғамбарӣ ва худӣ кард. Ҳама чизу ҳама касро бад гуфт ва инкор намуд. Ва дар охири умр ба олами ҷунун пайваст. Ва ҳамаи ин гуфторҳо ва рафторҳои ӯ сабабҳои зотӣ (субъективӣ) ва айнӣ (объективӣ) доштанд, ки дар давоми ин мусоҳиба ба онҳо ишора хоҳем кард. “Коргаҳи шишагар” дар ин шеър ба маънои Урупои фарҳангии асри XIX омадааст. Ба ин маъно, ки дар он замон мегуфтанд: Акнун “нур аз Ғарб (Урупо) меояд, на аз Шарқ!” Хулоса. ин ки коргаҳи шишагарон (фарҳанги урупой) ба ин андоза ночиз ва осебпазир буд, ки натавонист, тоби ҳамлаи як девона (Нитше)-ро таҳаммул кунад.

Фирдавс Ниёзӣ: Пеш аз ҳама, мехостам бипурсам, ки: “Оё истилоҳи “ориёӣ” баъд аз Фридрих Нитше (1844-1900) ва Адолф Гитлер (1889-1945) эътибори таърихӣ худро аз даст додааст ё не? (С.124)

Комил Бекзода: Дурустии ин андеша имрӯзҳо ранг бохтааст. Истилоҳи “ориёӣ” дар фарҳанги муосири ҷаҳон ҳоло ҳам роиҷ аст. Мо ҳам ба бисёре аз ақидаҳои сиёсӣ, динӣ, адабӣ

ва фалсафии Муҳаммад Иқбол (1877-1938) ва Фридрих Нитше (1844-1900) розӣ ва мувофиқ нестанд. Вале ин назари шахсии мо далели қотеъ намешавад, ки ба ҳама андешаҳои он ду шахсияти бузурги фарҳангии ҷаҳон, хати бутлон бикашем (Дар саҳифаҳои баъдӣ ба ин мавзӯъ бозмегардем).

Фирдавс Ниёзӣ: Нитше ва Иқбол барои Тоҷикистон чӣ чизи гуфтание доранд? (С.125)

Комил Бекзода: Мо аз шеърҳои ватандӯстона ва оличаноби Иқбол истифода мебарем. Ақидаҳои озодандешонаи шоир барои ҷавонони мо ибратбахш аст. Барои намуна:

*“Чун чароғи лола сӯзам, дар хийбони Шумо,
Эй ҷавонони Аҷам, ҷони ману ҷони Шумо”.*

Мо зиёда аз 70 сол дар низоми Шӯравӣ ва қариб 30 сол дар давраи истиқлол барои таҳкими ҷаҳонбинии илмӣ ба муқобили хурофотҳои фарҳангӣ ва мазҳабӣ мубориза мебарем ва бо хурофот даст ба гиребон ҳастем. Андешаҳои зиддихурофотӣ ва зиддинии Фридрих Нитше илҳомбахши муҳаққиқони ҷавони мо дар роҳи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва дунявӣ буда метавонанд. Махсусан, китоби “Анти-Христ” ва китоби озодандешонаи “Инсонӣ ва хеле ҳам инсонӣ”-и ӯ бедоркунандаанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Оё ҷаҳонбинии Нитше ва Освалд Шпенглер (1880-1936) дар воқеъ даҳшатноканд? (С.126)

Комил Бекзода: Барои Шарқи ақибмонда ва хурофотӣ, шояд чунин ба назар намоянд. Имрӯзҳо мардуми Шарқ аз ҳама гуна ростӣ ва ҳақиқат тарс ва ҳарос доранд. Аммо барои Аврупо ва Амрико осори Нитше ва Шпенглер ҷолибтарин осори сиёсӣ, илмӣ, фалсафӣ ва ҷомеашиносианд. Аврупо аз ростӣ ва ҳақиқат наметарсад. Асрор ва муаммои тараққиёташ ҳам шояд дар ҳамин ҷасорати илмӣ ва ҷомеашиносиаш бошад.

Фирдавс Ниёзӣ: Саломатии ҷисмонӣ ва фикрии Нитше дар кадом сатҳ буд? (С.126)

Комил Бекзода: Нитше аз бемории саръ (арабӣ *صرع*, русӣ эпилепсия) (беҳушӣ) ранҷ мекашид. Ин беморӣ аз роҳи хонаводагии яке аз волидайнаш ба ӯ расида буд. Пеш аз Нитше чанд кас аз аҳли ин хонавода ба ин беморӣ гирифта будаанд. Ҳоло ин беморӣ аз ҷумлаи бемориҳои таъбабташаванда аст.

Фирдавс Ниёзӣ: Ба назари Нитше, бемориҳои чомеаи муосири ҷаҳон кадоманд? (С.126)

Комил Бекзода: Нитше хайрхоҳиҳои рӯякӣ, риёкорона, мунофиқона, маънавиёти хурофотзада ва рӯҳонияти фосиди замони худро, беморӣ ба шумор меовард.

Фирдавс Ниёзӣ: Ахлоқи масеҳӣ ба кӣ даркор аст? (С.127)

Комил Бекзода: Ба андешаи Нитше, дар ҷаҳон ду навъи ахлоқ вуҷуд дорад: яке ахлоқи озодагон, дуюм ахлоқи ғулумон. Ӯ ахлоқи пайравони дини Масеҳро ахлоқи ғулумона меномид. Ғулумӣ ба маънои пасив ва ғайри-фаъол будан аст. Ин рафтори ғулумона натиҷаи тарбияи ахлоқии дини масеҳӣ мебошад. Аммо ахлоқи ашрофзодагон, дар ҳар ҷое ки бошанд, ахлоқи озодагонро намоёндагӣ мекунанд. Онҳо далер, зирак, покфитрат ва масъулиятшиносанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Инсони типӣ нав гуфта, Нитше киро дар назар дорад? (С.127)

Комил Бекзода: Ба ақидаи Нитше, инсони типӣ нав Абармард ном дорад. Ба забонҳои урупой ӯро Супермен меноманд. Яъне инсони забардаст. Ҳар инсони озода ва созаандае, ки ҷаҳонбинҳои хурофотӣ ва мазҳабии гузашта ва ҳозираро рад ва инкор менамояд, супермен аст. Ба ибораи равшантар, супермен инсони солихро меноманд. Инсони огоҳ ва масъулиятшинос. Масъулият дар назди инсоният ва вичдони инсонии худаш. Абармардҳои гузаштаи таърихи

чаҳон (Ҷамшед, Рустам, Исфандиёр, Фаридун) ҳамеша зери фишори сиёсатҳои ғалат ва истибдодии замони худ буданд (истибдоди сиёсӣ ва истибдоди динӣ дар назар аст). Ҷаҳони нав ва имрӯза ба муқобили ин истибдодҳо муборизаи ҳамагонӣ эълон намудааст. Инсонии типи нав танҳо аз роҳи илму дониш ва ҷаҳонбинии илмӣ ва реалистӣ парвариш меёбад. Дар фазое, ки сиёсатмадорони фосид ва рӯҳониёни гумроҳ даҳлат дошта бошанд, инсонии супермен гирифтори мушкилиҳо мегардад. Тухматҳо ва бадномкуниҳои пешина ва ҳозира дар атрофи истилоҳи “супермен” кори дасти ин ду гурӯҳи фурсатгалаб ва манфиатхоҳ аст. Нитше марди сиёсат набуд. Ӯ ба ҷаҳон бо чашми як шоир ва як файласуф менигарист. Агар иштибоҳе аст, ислоҳи он ба уҳдаи муҳаққиқони таърихи фалсафа ва насли нави имрӯзаии ҷаҳони мост.

Фирдавс Ниёзӣ: Ҷаро табақаи рӯҳониён нодаркоранд?
(С.127)

Комил Бекзода: Барои он ки дар ҷомеаи худ ягон кори амалии ғоиданокеро анҷом намедиҳанд. Аз нодонии мардум суъистифода намуда, онҳоро ба сифати рамма ҷупонӣ мекунанд. Ноғуфта пайдост, ки тақдири рамма ҳамеша дар дасти ҷупон аст. Нитше мехост, ки аз роҳи тарғиби донишҳои дунёвӣ ин мардуми раммасифатро огоҳ ва бедор намояд. То ин ки қадри инсонии хешро бишносанд. Аз дасти ин ҷупонҳои ҳарис ва дағалбоз худро наҷот диҳанд. Аз ин гузашта, барои он ки ҷаҳонбинии рӯҳониёни замони Нитше, як ҷаҳонбинии мурда, шахшуда, зиндагигурез ва таваккалӣ буд. Ва чунин инсоне барои зиндагии солим омодагии лозимро надошт. Зеро рӯҳонияти масеҳӣ имкон намедод, ки мардум ба сатҳи худогоҳӣ бирасанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Нитше кадом чизҳоро рад мекунад ва дар нисбати онҳо “не” мегӯяд? Ва кадом чизҳоро қабул дорад ва “ҳа” мегӯяд (С.127).

Комил Бекзода: Матолиб ва андешаҳои динӣ ва хурофотӣ инсонро заиф мекунанд. Намегузоранд, ки инсон бо фикри мустақили худ зиндагӣ намояд. Ба таври кулӣ. Нитше ба муқобили урфу одат, ахлоқ, сиёсат, фарҳанги мазҳабӣ ва метафизикаи анъанавии дунёи қадим, асрҳои миёна ва замони худ (асри 19) исён бардошт. Ва кӯшиш намуд, ки ба ҷойи ин ҷаҳонбинӣҳои хурофотӣ анъанавии шарқӣ ва ғарбии олам ҷаҳонбинии нави илмӣ ва дунявӣ эҷод намояд. Чунин ҷаҳонбиниро дар китоби “Чунин гуфт Зардушт”, ҳаматарафа асоснок намуд. Дар доираҳои илмии ҷаҳон ин ҷаҳонбиниро бо номи ҷаҳонбинии “Иродаи қудрат” мешиносанд. Иродаи қудрат, яъне иқдоми инсонии бедор, озод ва масъул дар сохтани ҷомеаи нави дунявӣ.

Фирдавс Ниёзӣ: Чаро қавӣ хайр ва хуб аст? (С.127)

Комил Бекзода: Зеро ки қавӣ (зӯрманд ва тавоно) қудрати интиҳоб дорад. Заиф қудрати интиҳобро надорад. Ин муқобилгузори танҳо дар баҳси “Ахлоқи ғуломон” ва “Ахлоқи хоҷагон” аст, ки Нитше фарҳанги гузаштаи инсониро аз ин ду гурӯҳ иборат медонад. Ва ногуфта пайдост, ки хоҷагон (шоҳон, амирон, ашрофзодагон, сиёсатмадорон, рӯҳониён, сарватмандон...) ҳамеша лаҷоми ҷомеаи худро дар даст доштаанд. Решаи ин зӯрӣ ба яке аз пояҳои асосии фалсафаи Нитше, “Иродаи қудрат” мерасид, ки ба назари ӯ ҷавҳари олами ҳастиро ташкил мекунад. Ин назар, ба андешаи муҳаққиқони муосир, нотамом ва баҳсбарангез аст.

Фирдавс Ниёзӣ: Чаро Нитше шафқатро хатарнок мешуморад? (С.127)

Комил Бекзода: Барои он ки шафқат ва раҳмдилӣ дар ҳаққи касе ҳардуро пасив ва ғайрифаъол мегардонад. Шаҳомат ва

бузургии инсониро ба замин мезанад. Шафқат, аз назари равоншиносӣ, ғуломон ва инсонҳои заифу бечораро аз фаъолиятҳои иҷтимоӣ ба дур нигоҳ медорад. Онҳо ҳуқуқҳои табиӣ худро аз ҷомеа талаб карда наметавонанд. Бефаъолияти ва пассивири барои худ тақдир ва сарнавишт ҳисоб мекунад. Нитше ин назарро қотеона рад мекунад.

Фирдавс Ниёзӣ: Сифатҳои фосидкунандаи наҷод кадоманд? (С.127)

Комил Бекзода: Сифатҳои аз қабилӣ: шафқат, ҳамдари ва хоксориҳои сохта ва бофтаи дурӯғин инсонҳоро ба бериҳа мебарад ва ҳар касе дигарро мефиребад. Ин аст, ки фазои истибдоди динӣ ва сиёсӣ характери ахлоқи миллии мардум ва қавму миллатҳоро фосид мегардонад. Масалан, дар Эрон бостон илми ростгӯӣ дар мадрасаҳои он замон таълим дода мешуд. То ин ки шаҳравандони ин кишвар ва ин миллат мардумоне ростгӯ, содиқ ва фарҳангӣ бошанд. Аз таърих маълум аст, ки бо шикасти сиёсӣ, динӣ ва идеологии Эрон бостон, қавму миллатҳои ин империя зери ҳукми бегонангон қарор гирифтанд ва дарси ростгӯӣ аз миён рафт. Ва бозмондагони ин империяи бузурги таърихӣ дар замонҳои ҳозир аз дигар миллатҳо бештар дурӯғ мегӯянд. Нитше яке аз муҳлиси рости фарҳанги бостонии Эрон буд ва ин назарияҳои ӯ ба таърихи ин қавм равона гардида буданд.

Фирдавс Ниёзӣ: Шахси хушахлоқ чӣ касест? (С.127)

Комил Бекзода: Онҳое, ки заиф, нотавон ва тарсу ҳастанд, худро хушахлоқ ҳисоб мекунад. Нитше бо ин назар мувофиқ нест. Ӯ тарафдори ахлоқи фардӣ ва индивидуалӣ буд. Ахлоқе, ки решаҳои воқеӣ ва илмӣ дошта бошад. Ба назари Нитше, ахлоқро зolimон ва муштзӯрони таърих эҷод карданд. Барои он ки мардум ва оммаҳо аз фармоишоту итоати онҳо хориҷ нашаванд. Посбони асосии ахлоқ дар ҷомеаҳои гузашта, рӯҳониёни динҳои гуногун ва сиёсатмадорони он замон

буданд. Ҳоло ҳам чунин аст. Хушахлоқ будан ин мафҳуми нисбист, мутлақ нест. Шахси хушахлоқи буддой барои яҳудӣ ва масеҳӣ писандида нест. Ҳамин тавр, буддой ҳам шахсиятҳои хушахлоқи масеҳӣ ва яҳудиро қабул надорад. Зеро ки ҳар ахлоқе татбиқи амалии ин ё он дин ва сиёсат аст. Чун динҳо ва сиёсатҳо бо ҳам муҳолифанд, ахлоқҳо низ бо ҳам созиш надоранд. Ҳамаи ахлоқҳо, дар маҷмӯъ, ифодакунандаи манфиатҳои гурӯҳии динӣ ва дунявӣ мебошанд. Нитше ахлоқҳои гузаштаи ҳамаи миллатҳои ҷаҳонро монетаи роҳи озодӣ, пешрафт ва прогресси инсоният мешуморид. Ба андешаи ӯ, ахлоқи воқеӣ бояд решаҳои индивидуалӣ, илмӣ ва реалии дошта бошад.

Фирдавс Ниёзӣ: Оё Муҳаммад Иқбол, ки замоне ҳаводор ва мухлиси Нитше шуда буд, реформатор (ислоҳотхоӣ)-и исломӣ буд? (С.127)

Комил Бекзода: То онҷо, ки имкон дошт, ин нақшро бозӣ кард. Вале барои реформаи идеологӣ ва илмӣ чомеа ва кишвари ӯ омода набуд. Дар охир ноумед ва пушаймон шуд. Қариб ҳамдиёронаш ӯро фаромӯш карданд. Хостанд, ки ба ӯ кӯмаки молӣ ва пулӣ расонанд. Вале маблағи ҷамъоварда ва фиристодаи онҳоро бозпас фиристод. Шоҳиди ин ҳодиса гуфтааст, ки ҳангоми хайрухуш дидам, ки Иқбол ба тарзи пинҳонӣ қатраҳои ашкашро пок мекард. Ин носипосии ҳамдиёрон дар мағзу устухони ӯ таъсир гузошта буд. Солҳои охири умр аз 19 беморӣ ранҷ мебард. Табибон ташҳис дода буданд, ки он ҳама бемориҳо дар заминаи асаб хуруҷ кардаанд. Ӯ зоҳиран таслим шуда буд. Вале дар асл, роҳи баргузида ва ростини худ (ирфон)-ро давом медод. Худои ӯ дигар худои мазҳабӣ набуд. Худое буд, ки аз моҳияти инсонии хирадманде чун Иқбол гувоҳӣ медод (Ӯ ин нуктаро бо як хабарнигори урупой дар миён гузошта буд ва пурсида буд, ки шумо доктори фалсафа ҳастед ва намоз ҳам мехонед, ин

ҳолатро чӣ хел бояд фаҳмам? Иқбол гуфт: “Ман дар намозам моҳияти инсонии худамро ибодат мекунам!”). Яъне ӯ моҳияти инсонии шахсияти худастро парастииш ва ибодат мекард. Худои ӯ дар шакли як идеали мушаххаси фардӣ чилва мекард, ки таҷассумгари як ҳадафи муқаддаси инсонӣ буд. Ҳадафе, ки ҳамзамонони ӯ аз ин ҳадаф фарсангҳо дур буданд. ӯ дар ҷаҳони худ зиндагӣ мекард. Ва ҳамон ҳадаф дини шахсии ӯ низ ба шумор мерафт. Ин лаҳзаҳо буданд, ки худро ҳамтақдири Нитше ба шумор меовард. Дар қитъаи шеъре, ки дар бораи Нитше навишта ва меҳодад, ки ӯро аз қуфру илҳод ба дур ниғаҳ дорад ва аз ӯ як орифи нотақрори сатҳи ҷаҳонӣ бисозад, гуфта:

*Варна ӯ аз хокиён безор буд,
Мисли Мусо толиби дидор буд.*

Мақоми Нитше дар назари Иқбол ба он андоза баланд ва арҷманд буд, ки дигаронро ҳам ба ӯ тақлид кардан тавсия намедод. Чаро ки медонист, ба пояи илм ва фалсафаи ӯ расидан дар он шабу рӯз амри муҳол менамуд. Чуноне ки то имрӯз (2020) касе ба мақоми ӯ нарасидааст. Доир ба ӯ мегӯяд:

*Ақли ӯ бо хештан дар гуфтугӯст,
Ту раҳи худ рав, ки роҳи худ накуст.*

*(Куллиёти Иқболи Лоҳурӣ. Техрон, интишороти Илҳом, ҷони
аввал: 1384-2005, саҳифаи 383).*

Ин шеър аз “Ҷовиднома”-и Иқбол аст, ки баъди сайри фалаки Зухал, минтақае пеш меояд ба номи “Он сӯи афлок”. Ва дар ҳамин қисмат, шоир як қитъа шеъреро ҷой додааст ба номи “Мақоми ҳакими олмонӣ Нитше”. Шеър иборат аз 74 мисраъ аст. Ҳангоми сайри фалакҳо Ҷалолиддини Румӣ (1207-1273) бо Муҳаммад Иқбол, Нитшеро мебинанд. Ва аз Румӣ меурсад, ки: “Ин мард кист”. Мавлоно Румӣ ба Иқбол кӣ будани ӯро чунин шарҳ медиҳад: (Тарҷимаи мухтасари шеър ба наср). “Ин кас файласуфи олмонӣ аст, ки дар байни ин ду

олам ҷойи ӯ қарор дорад. Дилбастаи мавзӯҳои ҳақимони гузаштаи мо мебошад. Ҳамон гуфтаҳо ва даъвоҳои Ҳаллоҷро ба тарзи дигар баён мекунад. Гуфтораш бебоконе ва часурана аст. Соҳиби афкори бузург мебошад. Андешаҳои ӯ чун шамшер олами Ғарбро пора-пора карда буд. Вале ғарбиён ба қазбаҳои мастонаю орифонаи ӯ пай набурданд. Ва ӯро девона шумориданд. Доноёни Ғарб ишқу мастии орифоноро намедонанд. Ба ҷойи майхонаи ваҳдат ӯро ба дасти табиб супориданд. Пизишкони ғарбӣ бемории маҷзубӣ (ҷунуни ишқи илоҳӣ)-ро намениносанд. Ӯ дар шаҳру диёри худ ғариб ва бегоне буд. На ба дасти кашиш ва мулло, балки ба дасти табибон кушта шуд. Дар Фаранг (Уруп) пиру муршиду раҳнамое пайдо нашуд. Ин ҳолат ба бетобии ӯ шиддат бахшид. Азми сафар дошт, вале касе роҳи ҳақро ба ӯ нишон надод, ки роҳи рост кадом аст. Ба ҷойи кӯмак ба ӯ мушкилоти дигаре таҳмил карданд. Ганҷинаи нақд буд, вале ин ганҷро касе шинохта натавонист ва аз истеъдоди ӯ баҳрабардорӣ накард. Ӯ ҳамчун ошиқ ва солиқ (пайрав) дар оҳу роҳи худ нопадид гардид. Аз мастихои ӯ шишаҳои зиёде шикаста шуд. Ҳатто аз Худо ҳам бубрид ва ҳам аз худ бегоне гардид. Хост, ки ваҳдат ва омезиши Худо ва худӣ (инсонӣ)-ро бо чашми зоҳир бубинад ва ин ҷаҳони обу гилро тарк кунад. Он чи ки Нитше меӯяд, ба ҷуз мақоми худӣ чизи дигаре нест. Вале намедонад, ки ин мақом берун аз ақлу ҳикмат аст. Зиндагӣ тафсиркунандаи ишораҳои худӣ мебошад. “Ло ва илло” низ аз ҷумлаи мақомоти худӣ аст. Ӯ дар мақоми “Ло” дармонд ва то “илло” рафтани натавонист. Аз мақоми пайғамбарӣ ҳам беҳабар монд. Ба мушоҳидаи таҷаллий (қурб) расида буд, вале худаш хабар надошт. Ӯ танҳо дар ҷустуҷӯи мақоми инсон буд. Ва ба ҳамин сабаб бебоконе фарёд зад, ки “Одам кучост?”. Вагарна ӯ аз хокиён безор буд ва ба мисли Мусо талабгори дидани ҷамоли Худо буд. Агар Нитше дар замони ориф ва

суфӣ Аҳмади Сарҳиндӣ (1563-1624) зиндагӣ мекард, бешубҳа, ба мақоми шодмони ҷовидонӣ мерасид. Ҳоло ки чунин шудааст, он беҳтар, ки ту ба роҳи худ биравӣ, чаро ки ақли Нитше бо худии худаш машғули гуфтутӯ мебошад” (С.483-484).

Омадани Нитше дар асри XIX, ба андешаи Иқбол, аз назари замонӣ нобаҳангом буд. Аз назари маконӣ низ (Олмон, Урупо) барои мардоне чун Нитше созгорӣ надошт ва оқибати ин носозгории замонӣ ва маконӣ ба фоҷиаи шахсии файласуф бурда расонд. Ин назари шахсии Иқбол аст. Хостааст, ки аз Нитше як нафар солиқ (роҳрав)-и навсафари водии ирфони шарқӣ созад, ки ба сабаби камтаҷрибагӣ дар нимроҳ (байни ду ҷаҳон) боқӣ монд ва ба ҳадафи аслии нарасид. Вале худ Нитше ва муҳаққиқони ғарбии ӯ тасаввуф ва ирфонро дар системаи фалсафа ва ҷаҳонбинии куллии ӯ як унсури бегона ва хатарнок таъхис додаанд. Ба андешаи муҳолифони Нитше, ӯ як мулҳиди том ва тамом буд.

Фирдавс Ниёзӣ: Кадом арзишҳо тафаккурро захмӣ мекунад? (С.127)

Комил Бекзода: Арзишҳое, ки ба сифати авторитет ва фармоишҳои муқаддас парастида мешаванд. Қариб ҳамаи андешаҳои мазҳабии Шарқу Ғарб ҷаҳон маҳз аз ҳамин андешаҳои захмикунада иборатанд. Нитше як умр ба муқобили ин суннатҳо ва анъанаҳои гузаштаи динӣ ва сиёсии қавму миллатҳои ҷаҳон хунсардона ва сарсахтона мубориза мебурд.

Фирдавс Ниёзӣ: Оё муқоисаи Шарқу Ғарб аз ҷониби Иқбол холисона ва бетарафона буд? (С.128)

Комил Бекзода: Дар ибтидои ошноӣ бо фарҳанги Ғарб Иқбол аз Ғарб ҷонибдорӣ мекард. Дар давраи камолоти маънавияш ҳардуро мавриди нақд ва хурдагирӣ қарор меод.

Дар охири умр ба ин натиҷа расид, ки ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги Шарқу Ғарб арзише надоранд. Мегӯяд:

*Мағриб зи ту бегона, Машириқ ҷама афсона,
Вақт аст, ки дар олам, нақши дигар ангезӣ.*

Ба ҷойи фалсафаҳои Шарқиву Ғарбӣ, Иқбол фалсафаи шахсии худро пешниҳод мекунад. Ва ин ҷасоратро аз Нитше омӯхта буд. Дар ҷама осори ӯ ишораҳои ба ин фалсафа вучуд дорад. Бештар дар манзумаи “Хитобе ба наҷоди нав” ба ин ишораҳо дучор меоем. Вале ин манзума асари аввалин ва охири нест. Шояд умед дошт, ки муҳаққиқони ояндаи осори ӯ ин фалсафаи шахсии Иқболро кашф менамоянд. Бале. Ғарб Нитшери таҳаммул карда тавонист, вале мо шарқиён Муҳаммад Иқболро таҳаммул кардан натавонистем. Ин ҳавсалаи танги мо шеър ва ҳикмати ӯро маҳкум ба нобудӣ кард. Қавме, ки душмани ҳикмат аст, бо худии худ маҳкум ба нестист. Ана, аз ин сарнавишт бояд тарсид ва ҷойи тарс ҳам ҳаст. Оё мо дар вақти ҳозир барои барҳам задани ин тарсу ҳарос омодаем? Вақт нишон хоҳад дод!

Фирдавс Ниёзӣ: Оё Иқбол зери таъсири Нитше буд?
(С.128)

Комил Бекзода: Дар аввал чунин буд. Баъдҳо аз ӯ пайравӣ мекард ва дар охир ба истиқлоли фикрӣ расид. “Фалсафаи худӣ”-ро эҷод кард. Баъзе муҳаққиқон ба ин назаранд, ки фалсафаи худии Иқбол зери таъсири китоби “Иродаи қудрат”-и Нитше навишта шудааст. Шарқу Ғарбро гӯё бо ҳам оштии дод. Дар охир ба худ гуфт:

“Қадаҳе гиру ҳакимона биёшому бирав”.

Фирдавс Ниёзӣ: Оё “девонае, ки ба корғаҳи шишагарон расид”, дар ҳақиқат девона буд? (С.129)

Комил Бекзода: На, ин тавр нест. Ин тарзи тасвир яке аз ҳунарҳои зарифи шоирона мебошад. Нитше талош мекард, ки девонаҳои бузурги сарватмандони замони худро дар Урупо

зеру забар намояд! Ва чунин ҳам кард. Сарватҳои маънавии онҳо (дин, фалсафа, адабиёт, ҳунар...)ро фосид ва беарзиш эълон кард.

Ҳамзамон аз рӯи бухлу ҳасад Нитшери девона меномиданд. Ҳақиқат аз нигоҳи муҳаққиқони муосири урупой ин аст, ки Нитше ҳамчун шахсияти биологӣ аз айёми кӯдакӣ дорои ҷисми заиф буд. Аз бисёр бемориҳо ранҷ мебуд. Муомилоту муоширотии хонаводагӣ, ҳамсинфон, ҳамкорон, ҳамкасбон бо ӯ ҳамвор набуд. Решаи ҳамаи ин ихтилофҳо танҳо яке буд: андешаи Нитше аз ҷаҳонбинии онҳо бақулӣ фарқ мекард. Таҳаммули ин ҳама фишори рӯҳӣ ва ҷисмонӣ барои ҳар инсоне осон нест. Аз ин гузашта, волидайнӣ ӯ шахсони саҳт диндор ва мазҳабӣ буданд. Онҳо озодандешии Нитшери бо саҳтӣ таҳаммул мекарданд. Яке аз аҷдодони волидайнаш аз бемории саръ (эпилепсия) ранҷ мебуд. Нитше ҳам дар охири умр ба ин беморӣ гирифта гардид. Ва дар 25-ми августи соли 1900 вафот кард. Табибон бемории охириро ӯро чунун дар заминаи эпилепсия таҳриҳ додаанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Чаро Освалд Шпенглер (1880-1936) даъвати ҳукумати Гитлерро қабул накард? (С.129)

Комил Бекзода: О. Шпенглер шогирди самимӣ ва содиқи Нитше буд. Файласуф буд, на сиёсатмадор. Агар Нитше ҳам соли 1933 зинда мебуд, даъвати Рейхи Гитлерро қабул намекард!

Ҳамин масъалаи робитаи файласуф ва сиёсат ва махсусан, дар нисбати Нитше, Шпенглер ва Шопенгауэр аз ҷумлаи масъалаҳои ҳассоси таърихи фалсафа аст. Ман ба хонандагони тоҷик мутолиаи ин ду китобро тавсия мекунам:

1. Одуев Степан Федорович. “Тропами Заратустры” (Влияние Ницшеанства на немецкую буржуазную философию). Москва: “Мысль”, 1971. -429 стр.

2. Шаҳобиддинов Нуриддин. “Нитше ва Зардушти таърихӣ” (Тархрезии бунёдҳои фарҳанги навин). Душанбе: “Дониш”, 2015. -362 саҳ.

Дар ин ду китоб ин масъалаи ҳассос ва муҳим бо назокатҳои хоссе мавриди шарҳу эзоҳ қарор гирифтааст.

Фирдавс Ниёзӣ: Нигилизм чист? (С.129)

Комил Бекзода: Нигилизм аз назари Нитше ба таври мушаххас рад кардани арзишҳои дини масеҳӣ мебошад. Ва ба таври куллӣ, Нитше ҳамагуна арзишҳо ва маънавияти динии ҳамаи динҳои ҷаҳонро рад ва инкор менамуд. Ин арзишҳоро арзишҳои ғуломона ҳисоб мекард, на арзишҳои мардони озод ва наҷибзода. Мавзӯи нигилизмро муҳаққиқони шӯравӣ дар эҷодиёти Нитше чун инъикоси шикасти тамаддуни капиталистии Ғарб мешуморанд. Аммо муҳаққиқони урупоии асри 20, махсусан Мартин Хайдеггер (1889-1976) ва Карл Ясперс (1883-1969) падидаи нигилизмро нишонаи ба бунбасти фалсафӣ расидани тамаддуни Урупо тафсир кардаанд. Нишонаи муштараки ин ду назар ин аст, ки фалсафаи ҷаҳонӣ, ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб ба бӯхрони арзишӣ гирифтааст. Номи Нитше ва Шпенглер ба ин сабаб вирди забонхост, ки маҳз ин ду нафар: Устод (Ф.Нитше) ва шогирд (О.Шпенглер) аввалин шуда, чандин нишонаҳои шикасти фарҳанги урупоиро мушаххас намуданд. Барои мисол, китоби ҳазорсаҳифагии Освалд Шпенглер чунин ном дорад: “Шикасти тамаддуни Ғарб”. Ва ҳамзамон дар ҳамаи асарҳои Нитше ин мавзӯи мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст.

Фирдавс Ниёзӣ: Муҳаммад Иқбол (1877-1938) динро қабул дошт. Аммо Фридрих Нитше (1844-1900) атеист ва даҳрӣ буд (С.130).

Комил Бекзода: Иқбол ба Нитше аслан чӣ роҳе пешниҳод кардан метавонист? Иқбол дилбастаи тасавуф ва ирфони

исломӣ буд. Ин ҷаҳонбинӣҳои динӣ ва ирфонӣ барои Урупо дигар мавриди таваҷҷуҳ қарор надоштанд. Ҳамзамон, ҳам урупои асри XIX ва шарқи исломии асри XIX аз боби фалсафаи илмӣ дар сатҳе қарор надоштанд, ки доир ба мақоми инсон дар масъалаҳои абадияти ҷисмии инсон, инсонмехварӣ, мафҳумҳои фалсафаи марг ва зиндагӣ, таҷрибаҳои аз қабилӣ “шабеҳасозӣ” (клонирование) ва ғайра баҳсу андеша намоянд. Фазои маънавии онҳо ба радикализи динӣ (мутлақгароии динӣ) ва радикализи дунявӣ (илҳод ва атеизми ҷанговар) маҳдуд мешуд. Ҷаҳонбинии динӣ ва дунявии асри XIX ҷаҳон масъалаи аз роҳи илмӣ ба ҷовидонагӣ расонидани ҷисми инсониро ба таври ҷиддӣ қабул надошт. Ин назарро як фантазия ва хурофоти бепоя ҳисоб мекард. Дар сурате, ки ҳуди онҳо дар бораи як инсонӣ мавҷум ва ношинохта баҳсу андеша менамуданд. Инсоне, ки танҳо як зиндагӣ дорад ва як марг. Чунин андешае дар нисбати мавҷуде оқил, созада ва густох чун инсон таҳқиқомез ва ғайривоқеӣ буд. Хилофи худшиносӣ ва озодандешии инсонӣ қарор дошт. Ҳатто фарзияҳои илмӣ ва фалсафии мутафаккири руси асри XIX Николай Федоровро (1829-1903) ба номи “Фалсафаи кори ҳамагонӣ” (Философия общего дела) абадияти ҷисмонии инсонро дар Урупо фантазия ва фантастика меномиданд. Ҷаҳонбинии ҷомеаи ҷаҳонӣ таърихан ба догматизми фикрӣ ба дараҷае одат кардааст, ки ҳатто имрӯзҳо ҳам баъди гузашти 60-70 сол аз таҷрибаҳои гуногуни илмӣ дар масъалаи абадияти ҷисмии инсон ҳеҷ ақсуламали ҷиддие нишон наметоҳанд. Донишманди ленинградӣ Сергей Рязанцев таърихи ин таҷрибаҳоро соли 1994 дар китобе бо номи “Фалсафаи марг” (Философия смерти) ба нашр расонид. Ба навиштаи ӯ ҳоло дар ҷаҳони илм 24 роҳи усули аз марг наҷот додани ҷисми зинда вучуд дорад. Клонирование (шабеҳасозӣ) яке аз ин роҳи усули бистучоргона мебошад.

Аз ин нигоҳ Нитше ва Иқбол дар бунбасти илмӣ ва фалсафӣ қарор доштанд. Нитше бо идеяи “Бозгашти ҷовидона” (Вечное возвращение) ва Иқбол ба абадияти “Фано фил-лоҳ” “Дар зоти Худо фонӣ шудан” худро тасалло меоданд. Ин ду назар аз нигоҳи имрӯз ба ҷуз як орзуи субъективӣ чизи дигаре нестанд. Ва пойдевори устувори илмӣ ва воқеӣ надоранд. Яъне танҳо дар хошияи фарзияҳо ва таҷрибаҳои ҷиддии илмӣ қарор доранду бас.

Бо вучуди ин тафовутҳои ҷавҳарӣ дар ҷаҳонбинии ин ду мутафаккир, вучуд дорад. Иқбол нисбат ба шахсияти Нитше хисси эҳтиром қоил буд. Ҳамеша осораҷро мутолиа мекард, илҳом мегирифт ва дар шеърҳои худ аз андешаҳои Нитше иқтибос мекард. Барои намуна, дар ғазале ишора мекунад:

*Гардише бояд, ки гардун аз замири рӯзгор,
Души ман боз орад андар, қисвати фардои ман.
(Куллиёти Иқболи Лоҳурӣ. Техрон, интишороти Илҳом,
чопи аввал: 1384-2005, саҳифаи 279).*

Дар ин байт шоир ба идеяи “Бозгашти ҷовидона”-и Нитше назар дорад, ки ҳар мавҷуде дар ин бозгашт, сад дар сад ба сурти пешинааш бар мегардад!

Фирдавс Ниёзӣ: Аммо Нитше чи мехост ва чи мечуст?

(С.131)

Комил Бекзода: Нитше роҳроеро ҷустуҷӯ мекард, ки динро барҳам занад ва ба ҷойи Худо ва худоҳои дигар “Абармард”, яъне суперменро биёрад.

Дар баробари ин даъвоҳои мулҳидона ва олимонаи Нитше, андешаҳои шоирона ва орифонаи Иқбол, ба назари аксари аҳли дониш ва мутолиа хеле соддалавҳона ва хушбоварона менамоянд. Дин ба назари Нитше, инкори хирад ва инкори арзиши зиндагӣ аст. Китоби “Антихрист” (Зидди Масеҳ)-и ӯ доду фарёди бефарёдраси ӯ бар зидди ҷабру зулми ҳамаи

динҳо ва кулли пайғамбарони ҷаҳон аст. Аз ҷумла бар зидди ҳама гуна хурофоту тасаввуфу ирфони гузашта ва ҳозира. Ба назари баъзе муҳаққиқон, ҳамон қадаре ки Нитше аз фарҳанги юнонӣ хушаш меомад, аз масеҳият нафрат дошт. Нитше асосан ва усулан ба дин ақида ва бовар надошт. Дар назари ӯ тамоми динҳо рӯи асоси як “дуруғи муқаддас” қарор доранд. Тарғибгарони ин дуруғ рӯҳониён ҳастанд. Ва рӯҳониён бо ин дуруғи муқаддас ҷаҳонро офаридаанд, ки худои он дар асоси қонунҳое, ки рӯҳониён таълиф кардаанд, одамонро ҷазо медиҳад. Ахлоқиёт дар назари ӯ асосан ҷанбаи манфӣ ва негативӣ дорад ва маҳсули зиддият бо қонунҳо ва ахлоқи табақаи ашроф аст. Асли асосии он ин аст, ки чизҳое, ки лозим, ҳаёти ва хуб ҳастанд, дар як сатҳ қарор диҳад ва таҳқиру нобудаш кунад. Ин тариқаи қасос гирифтани табақаи зердаст ва ғулом аз табақаи ашроф аст. Нитше тарафдори ахлоқи фардӣ-индивидуалии илмӣ ва дунявӣ буд. Ахлоқҳои динӣ ва хурофотиро қатъиян рад ва инкор мекард. Ҳамин назариёти тунди ӯ сафи душманони маънавӣ ва сиёсии ӯро ба маротиб зиёд кардааст.

Фирдавс Ниёзӣ: Оё Муҳаммад Иқбол мусулмони содиқ буд? (С.131)

Комил Бекзода: Бале, дар аввалҳо аз содиқҳо ҳам содиқтар. Аммо баъдҳо ба ислome рӯй овард, ки зербинои он тақлиди зиракона аз тамаддуни онрӯзаи Урупо буд. Ӯ аз ин роҳ кӯшиш мекард, ки мардуми мусулмони ҷаҳонро аз ин ҷаҳонбиниҳои бунбастии мазҳабӣ наҷот диҳад. Чаро ки ин корро ошкоро кардан наметавонист. Вале дар ин иқдоми худ муваффақ нашуд. Ва ҳамзамонони мусулмонаш бар зидди ӯ ҳангомаҳо ташкил намуданд. Ва дар охир бо навиштани китоби “Арғумони Ҳичоз” боз ба исломи “ростин” баргашт.

Фирдавс Ниёзӣ: Мафҳуми танҳой дар ҷаҳонбинии Нитше (С.131).

Комил Бекзода: Ҷавоб ин аст, ки Нитше аз танҳой ранҷ мебурд. Устоду шогирде надошт. Дошт, вале аз онҳо рӯй гардонида буд. (Масъалан Шопенгауэрро (1788-1860) дар аввал устоди худ медонист). Вале медонад, ки ин зиндагии ӯ интиҳоб ва тасмими шахсии худ ӯ мебошад. Ӯ чун дигарон аз ғуломии маънавии динӣ лаззат намебарад, балки нафрат дошт. Танҳои иҷтимоӣ ва фикрӣ охири паноҳгоҳи айёми пиронсолагии ӯ буданд. Ба истиснои чанд нафар, дигар ҳамаи ёру дустон, хешу табор, ҳамкорон ва шогирдон аз ӯ фосила гирифтанд. Аз нигоҳи иҷтимоӣ ин фоҷиаи бузург аст. Вале, агар мо ба эътирофи ӯ бовар кунем, ӯ аз ин танҳой ранҷ намебурд ва баръакс чунин мешуморид, ки ин бемориҳо ҳастанд, ки маро ҳамеша дар ҳолати “омодабош” (бедорӣ ва хушёрӣ) қарор медиҳанд. Ва ӯ гӯё аз муборизаи бардавоми худ бар зидди чандин беморӣ лаззат (!!!) ҳам мебурдааст!

Оқибат, бемории чунун ин ҳама “лаззатҳо”-ро дар зиндагии ӯ барҳам зад ва охирҳои умри худро дар ҳолатҳои беҳабарӣ аз худ ба поён расонд.

Фирдавс Ниёзӣ: “Ки ин миллат ҷаҳонро бори дӯш аст”, яъне чӣ? (С.132)

Комил Бекзода: Қариб ҳамаи муҳаққиқони осори Иқбол ин дубайтии машҳурро иқтибос кардаанд:

*Мусулмон фоқамасту жанжапӯш аст,
Зи қораиш Ҷабраил андар хурӯш аст.
Биё, тарҳи дигар миллат бирезем,
Ки ин миллат ҷаҳонро бори дӯш аст.*

Вале тафсириҳои он гуногунанд. Масалан, муаллифи фозили ин мақола мавзӯи ин дубайтиро ба тамоми Шарқ нисбат медиҳад. Дар сурате, ки мавзӯи дубайтӣ конкрет ва мушаххас мебошад:

Мусулмонон, миллати ислом, фоқамаст, жанжапӯш, Ҷабраил, тарҳи дигар, бори дӯш...Ҳамаи ин истилоҳот ба

мусулмонон даҳл доранд, на ба дигар миллату мазҳаб ва халқҳои дигари Шарқ. Ҷони сухан дар мисраи чорум аст: “Ки ин миллат ҷаҳонро бори дӯш аст”. Яъне: мардуми мусулмон дарди сари мардуми ҷаҳон шудаанд! Чаро? Ба сабаби бесаводӣ ва қафомондагиашон! Агар чунин аст, чаро кишварҳои исломӣ барои таълиму тарбияи илмӣ ва саводнок намудани мардуми мусулмон чорае намеандешанд? Чаро ба якдигар кӯмак намекунанд? Пас, даромаду ғоидаҳои фурӯши маводи нафтиро беҳуда сарф мекунанд...

Иқбол даъват мекунад, ки мо бояд ин ҳолати ноҳинҷори мусулмонро ислоҳ намоем. Вагарна барои худи Иқбол зиндагонии хоксоронаи маишӣ ва ҷаҳонбинии ирфонии ҳиндӣ, тасаввуфи исломӣ ва фалсафаи муосири урупой басанда буд! Ё меҳост, ки ислом (миллати мусулмон)-ро бакулӣ аз нав созад. Чуноне ки Нитше Урупоро аз нав сохт. Ва амрикоӣҳо лоф мезананд, ки гӯё давлати худро дар асоси андешаҳои Нитше сохтаанд! Вале Иқбол идеология ва ҷаҳонбинии исломиро нав карда натавонист. Ин талош бенатиҷа ба охир расид. Ва худи Иқбол тавҳинҳо ва таҳқирҳо шунид. Ба як маъно ин як ҳолати табиӣ буд. Зеро дар ҷанд даҳсола, ки метавонад боварҳо ва эътиқодоти ҳазорсоларо таҷдид ва тағйир кунад. Оқибат ин ислоҳотҳои бузурги маънавӣ Муҳаммад Иқбол ноумедона аз роҳи худ баргашт ва дар охири китоби худ “Армуғони Ҷиҷоз” бо ёрони тариқат (аҳли тасаввуф) пайвастанӣ худро ба таври расмӣ ва ошкоро эълон намуд:

*Маро аз мантиқ ояд бӯи хомӣ,
Далели ӯ далели нотамомӣ.
Ба рӯям баста дарҳоро кушояд,
Ду байт аз пири Румӣ ё зи Ҷомӣ.*

*(Куллииёти Иқболи Лоҳурӣ. Техрон, интишороти Илҳом, ҷони
аввал: 1384-2005, саҳифаи 507).*

Фирдавс Ниёзӣ: Дар мақола аз китоби Саид Абдулвоҳид: “Иқбол: эҷодиёт ва ҷаҳонбинӣ” (Душанбе, 1978 ба забони русӣ) иқтибосҳои фаровоне омадааст. Чаро? (С.132)

Комил Бекзода: Арзиши ин китоб ҳамчун сарчашмаи илмӣ, доир ба эҷодиёти Иқбол, аз нигоҳи имрӯз, бояд гуфт дар сатҳи мусбат аст. Яъне, ҳоло ҳам арзанда аст. Ҳарчанд, ки хеле мухтасар аст. Аҳли таҳқиқи мо имрӯзҳо ба таҳқиқотҳои навтар ва муфассалтар эҳтиёҷ доранд. Дар ин 40-50 соли баъди Саид Абдулвоҳид дар ҷаҳон китобҳои арзандае ба забонҳои гуногун аз ҷумла англисӣ, ки муаллифи мақола мутахассиси ин забон аст, ба нашр расидаанд, ки кори таҳқиқро хеле осон менамоянд.

Фирдавс Ниёзӣ: Истилоҳи “Ишқ” аз назари Иқбол ба чӣ маъно аст? (С.132)

Комил Бекзода: Ишқ дар ирфони ҷаҳонӣ як истилоҳи гумроҳкунанда аст. Зеро як робитаи иҷтимоӣ ва биологии инсониро бо хурофотҳои мазҳабӣ омезиш дода, сафои маъноӣ воқеии ин истилохро хадшадор ва халалдор намудааст. Зоҳири истилоҳи ишқ дар шеъри Иқбол тасаввуфист, вале муҳтаво ва ботини он (Инсони комил, Идеи худӣ, мафҳуми беҳудӣ, ишқ ва ғайра)-ро аз фарҳангҳои хиндӣ, эронӣ, арабӣ ва урупоӣ муосир гирифтааст. Ишқ аз назари илми равоншиносӣ муосир “барҳам задани танҳои баъди ду нафар аст, баъди зан ва мард”. Ишқҳои дигари тасаввуфӣ ва ирфонӣ таҳрифи ин ишқи воқеӣ мебошанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Шарҳи истилоҳоти ирфонии Иқбол дар мақола аз чӣ қарор аст? (С.134)

Комил Бекзода: Китоби Саид Абдулвоҳид дар солҳои 1960-1970 асри 20 таълиф шуда буд. Мо ҳоло дар соли 2020-и асри 21 қарор дорем. Муаллифи муҳтарами мақола метавонист аз як китоби таҳқиқии нав ба забони форсӣ дар қисмати истилоҳот истифода мекард. Вале чунин нашудааст. Ин аст, ки забони ин

қисмати мақола ноҳамвор ва носуфта аст. Бо эҳтимоли қавӣ, танҳо аз сарчашмаҳои русӣ истифода намудаасту бас. Мавзӯи баҳс ҷустуҷӯҳои густурдари тақозо дошт. Ин аст, ки ҳама номи китоби Нитше “Воля к власти”-ро ба тоҷикӣ “Иродаи ҳукумат” (саҳифаи 126) тарҷума кардааст. Муҳаққиқону мутарҷимони форсизабон сад сол боз ин китобро ба шакли “Иродаи қудрат” ва ё “Иродаи маътуф ба қудрат” ва чанд шакли дигар тарҷума кардаанд. Ба ҳар сурат, на “Иродаи ҳукумат”, ки хилофи мавзӯи асосии китоб аст...

Фирдавс Ниёзӣ: Таъсири Нитше ба Иқбол аз чӣ қарор аст? (С.136)

Комил Бекзода: Иқбол дар солҳои таҳсил дар Урупо (1905-1908) ва солҳои таълифи маснавии “Асрори худӣ” (1916) навад дар сад зери таъсири андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоии Фридрих Нитше қарор дошт. Ҳатто кӯшише ҳам карда буд, ки китобе нависад ба мисли китоби “Чунин гуфт Зардушт”-и Нитше. Чанд саҳифае ҳам навишт. Вале аз тасмими худ баргашт. Чаро, ки барои чунин китобе навиштан, захираи маънавии Нитшеро надошт. Ончи тавонист ин буд, ки назариёти гуногуни Нитшегунаро бо андешаҳои адабӣ ва тасаввуфии худ мутобиқ ва созгор намояд. Ин корро кард. Вале ба бунбасти динӣ ва фалсафӣ расид. Ва дар солҳои охир аз кори қардаш пушаймон шуда, зоҳиран ба қорвони Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ худро пайваст. Ин танҳо зоҳири масъала аст. Барои дарёфти ҷавҳари масъала бояд ба андешаҳои навини равшаншиносии муосир дар мавзӯи бехатарии вучудӣ (экзистенциалистӣ) муроҷиат намуд. Ин иқдом вақт ва фурсати муносиб мебохад.

Фирдавс Ниёзӣ: Саҳми фарҳанги Эрони бостон дар ҷаҳонбинии Нитше чи таъсире доштааст? (С.137)

Комил Бекзода: Муаллифи фозили мақола меғӯяд, ки: “Нитше номи Зардуштро дар китоби худаш барои реклама

истифода кардааст!”. Ва давом медиҳад: “Нитше ҳеҷ умумияте, ҳеҷ эҳтироме ба Зардушт, ҷаҳонбинии ӯ, тамаддуни ориёни бостон надорад. Пас, чаро унвони китоби бунёдиаш ба номи Зардушт аст? Ҷавоб ба ҳаде содда ҳаст, ки бовар карданӣ нест! Ҷавоб ин аст, ки Нитше номи дурахшону ҷолиби диққати пешвои маздоиёро танҳо **ба ҳайси рекламаи китоби худаш** истифода кардааст...Ба хотири фурӯхтани ақидаву осорашон, ба хотири манфиати моливу маънавӣ ва бешубҳа, манфиати сиёсӣ, камтарин эҳтироме ба арзишҳои дигарон нишон намедиханд” (С.138).

Агар муаллифи муҳтарами мақола китоби файласуфи ҷавони тоҷик доктор (Phd)-и фалсафа Нуриддин Шаҳобиддинов бо номи “Нитше ва Зардушти таърихӣ” (Душанбе, 2015. -362 саҳифа)-ро варақ мезад, ба чунин хулосаҳои булачабе намерасид. Дар ҳамин китоб омадааст, ки аз Нитше пурсидаанд: “Чаро Зардуштро қаҳрамони асосии китоби худ интихоб кардӣ? Нитше дар ҷавоб гуфтааст: “Барои он ки Зардушт ростгӯитарин марди таърих аст!”. Китоби номбурда даҳҳо мисол аз ин қабилро дар бар дорад. Танҳо хондан лозим асту бас. Дар китоби доктор Н.Шаҳобиддинов дар 51 маврид иқтибос овардааст, ки Нитше нисбат ба фарҳанги Эрони бостон самимона ишқ меварзид. Ва ҳатто доир ба “Ҷавонии Куруш” низ шеър бахшидааст. **Барои намуна:** муҳаққиқ Ёҳан Фигл менависад: “Нитше аз фарҳангҳои бостонӣ, ба ғайр аз фарҳанги Юнонӣ ва Римӣ, фарҳанги Эрониро таърихан хеле олӣ аз худ карда буд” (ниг.: Нуриддин Шаҳобиддинов. Нитше ва Зардушти таърихӣ. Душанбе, 2015. С.100, ҳамчунин: Ёҳан Фигл. Нитше ва динҳо. Берлин-Нью-Йорк, 2007. С.75). **Намунаи дигар:** 23 апрели соли 1883 Нитше ба дӯсташ Козелитс (Питер Гаст) менависад: “Имрӯз ман тасодуфан хондам, ки номи Зардушт чӣ маънӣ дорад: Маҳз ситораи тиллоӣ. Ин тасодуф маро ниҳоят хушҳол

намуд. Метавон тасаввур кард, ки тамоми концепсияи китоби ман аз ин этимология реша мегирад. Мутаассифона, ман инро то имрӯз наметавонам” (ниг.: Нуриддин Шаҳобиддинов. Нитше ва Зардушти таърихӣ. Душанбе, 2015. С.123, ҳамчунин: Занд-Авасто аз Клойкар, қисми 3. Рига, 1789. С.4).

Магар Нитше ба рекламаи фарҳанги форсӣ ва номи Зардушт эҳтиёҷ дошт? На, баръакс, фарҳанги форсӣ худ Нитше ва фалсафаи ӯро ба ҷаҳониён реклама кард!

Фирдавс Ниёзӣ: Освалд Шпенглер ва китоби ӯ “Шикасти тамаддуни Ғарб” чи китобест? (С.138)

Комил Бекзода: Дар ин мавзӯ муаллифи фозил суҳанҳое гуфтааст, ки бар хилофи ақидаи худ О. Шпенглер мебошанд. Мегӯяд: “Идеяи меҳварии ин асар ин аст, ки тамаддунҳо танҳо ба танҳо ба сар намебаранд” (с.138). Дурусташ ин аст: Ҳар як тамаддун мисли як растании мушаххас, дарахт...ва ё инсонии муайян зиндагии алоҳида ва мустақил дорад. Тамаддунҳо ҳар як бо худии худ алоҳидаанд ва бо ҳам зиндагии муштарак надоранд. Бо якдигар таъсир намегузоранд. Ба таври алоҳида пайдо мешаванд, инкишоф меёбанд ва танҳо аз байн мераванд. Аз ин гузашта, таснифоти тамаддунҳоро муаллифи мақола омехта ва дарҳам барҳам, зикр намудааст. Барои мисол, худ О. Шпенглер тамаддуни ориёни бостонро алоҳида зикр накарда, балки зимни тамаддуни арабӣ зикр мекунад. Муаллифи муҳтарам барои ориёни бостон ҷои алоҳида ҷудо кардааст, ки дар матни аслии китоб чунин нест. (с.138).

Аз мавзӯҳои ҷилди дуюми китоб муаллифи фозили мақола танҳо мавзӯи исломро интихоб намудааст. Ва сабабашро зикр накардааст. Зоҳиран меҳодад, ки фарҳанги аҷдодии худ ва Муҳаммад Иқболро ба намоиш гузорад ва баъд иқтибосоте таҳсиномез аз шахсиятҳои машҳури ҷаҳон чун Пифагор ва дигарон доир ба бузургии пайғамбари Ислому ва хулафои рошидин меоварад, ки ба мавзӯи асосии мақола ҳеҷ

робитае надоранд. Аз он ки О.Шпенглер дар ин мавзӯҳо камтар матолиб овардааст, сабабашро бо ноогоҳии ӯ ба ин мавзӯҳо алоқаманд мекунад. (С.138). Шакли дурусти тақсимбандии 8 тамаддуни асосӣ ба назари О. Шпенглер чунин аст:

1. Тамаддуни Миср.
2. Тамаддуни Бобул.
3. Тамаддуни Ҳинд.
4. Тамаддуни Хитой.
5. Тамаддуни Қадим (Яъне тамаддуни Юнон ва Рим).
6. Тамаддуни араб (Эрони бостон ва ислом).
7. Тамаддуни Мексика.
8. Тамаддуни Ғарб. (Доктор Абдурахмон Бадавӣ. Шпенглер. Кувайт-Бейрут, 1982, саҳифаи 162).

Муаллиф дар хулоса мегӯяд: “Бубинед, Шпенглер ноогоҳона хизмати ваҳдатсозии сиёсӣ ва ваҳдатсозии фарҳангии пайғамбари исломро эътироф мекунад” (с.139).

Зоҳиран ҳамаи пайғамбарон ин даъворо доранд, ки мо барои ваҳдати кулли башар аз ҷониби Худо фиристода шудаем. Шпенглер танҳо гуфтаи онҳоро такрор намудаасту бас!

Фирдавс Ниёзӣ: Муаллифи фозил дар мавзӯи дин ва ахлоқ барои мо чи пешниҳодҳое дорад? (С.140)

Комил Бекзода: Барои ин савол ҷавоби муаллиф хеле дақиқ ва мушаххас аст. Мегӯяд: “Иқбол воқеан нақши ахлоқ ва динро муҳим медонад. Аммо назари Нитше доир ба дин ва ахлоқ манфӣ аст. Барои иқболшиносон ва барои рӯзгори имрӯзаи Тоҷикистони соҳибистиқлол ин нуктаи диншиносии аллома Иқбол созанда ва муҳим аст, ба ин маъно, ки дин таълимоти қараху шаҳшуда, заруроти расмиву анъанавӣ нест, дин бояд сарчашмаи фаъолияти рӯҳониву маънавӣ бошад” (С.140).

Яъне мо мардуми тоҷик дар 70 соли низоми Шӯравӣ ва қариб 30 соли низоми демократӣ ва истиқлол дар масъалаи дин ва ахлоқ ба роҳи ғалат ва хато рафтаем! Ба ақидаи муаллиф, Нитше дар чунин мавқеъгириҳояш доир ба дин ва ахлоқ фашисти ошкоро аст. Чаро ки дин ва ахлоқи анъанавиро барои мардум зарарнок ва хатарнок мешуморад. Барои мо ҳам моёи тааҷҷуб аст, ки файласуфи асри 21 чун Устод Назри Яздонӣ даъво мекунад, ки “дин таълимоти карахт нест, шахшуда нест, анъанавӣ нест, балки сарчашмаи фаъолияти рӯҳониву маънавӣ аст”. Ба ҳар сурат, дар ин мавзӯъ назарот гуногунанд, вале аҳли фалсафа аз қадим то имрӯз ба ин назар буданд, ки дин таълимоти карахт, шахшуда, анъанавӣ ва зидди майлу хоҳишҳои зиндагии инсонӣ мебошад.

Фирдавс Ниёзӣ: Назари Нитше ва Иқбол дар нисбати дин чӣ буд? (С.141)

Комил Бекзода: Муаллифи фозили мақола чунин мегӯяд: “Нитше бехудо буд. Вале Иқбол Худо дорад”. Ва гӯё қолабшиканиҳои Нитше танҳо дар масъалаҳои дину фалсафа, барои Иқбол, ҷолиб буданду бас. Агар чунин аст, пас сарчашмаҳои фалсафии қолабшиканиҳои Нитше аз чӣ иборатанд? Оё инсоне метавонад бидуни ягон идея, ғоя ва ҳадафе қолабшиканиӣ кунад? Ин саволест, ки муаллифи мақола бояд сари он андеша мекард ва бояд пурсид: Чаро Иқбол ба образи Иблис дар эҷодиёти шоирони сӯфимашраб таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекард? Баъзе муҳаққиқон ба ин гумонанд, ки Иқбол бо баҳонаи Иблис мехост андешаҳои равшанфикронаву нитшемашрабонаи худро баён кунад! Ин мавзӯъ ва образи Иблис ё Шайтон барои адабиёт ва фалсафаи ҷаҳон чизи нав нест. Вале дар баёни шоиронаи Иқбол, инсофан, тарзи гузориши ин масъала хеле самимӣ ва воқеъбинона тасвир гардидааст.

Фирдавс Ниёзӣ: Аммо дар масъалаи инсоншиносӣ ва мафҳуми “Инсони комил”-и мақола чи бояд гуфт? (С.142)

Комил Бекзода: Воқеан, ин масъала яке аз масъалаҳои муҳим ва бузурги фалсафа ва ирфони ҷаҳон аст. Дар мақолаи мазкур (аз саҳифаи 141 то 145) аз шахсиятҳои чун Сукрот (470-399 то мелод), Арасту (384-322 то мелод), Ибни Арабӣ (1165-1240), Ғаззоӣ (1058-1111), Ибни Сино (980-1037), Саъдӣ (1213-1292), Насируддини Тусӣ (1201-1274) ва дигарҳо ном мебарад ва масъалаи мавриди баҳсро хеле мушавваш ва печида мегардонад. Ба мақсад мувофиқ буд, агар муаллифи фозил ба китоби доктор Насируддини Соҳибуззамонӣ (таваллуд 1930) “Хатти саввум” (Зиндагӣ ва андешаҳои Шамсӣ Табресӣ (1186-1248), Техрон, чопи аввал-1973, 888 саҳифа) мурочиат мекард ва сифатҳои инсони комилро дар 14 сифат арзёбӣ менамуд. Чун ин мавзӯи ҷавҳарии фалсафа ва равоншиносист. Ва муаллифи китоб бузургтарин равоншиноси муосири Эрон мебошад. Мавзӯҳои мавриди баҳси муаллифи мақола доир ба масъалаҳои инсоншиносӣ дар аксар ҳолат парешон ва рангбохтаанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Саҳифаҳои охири мақола ба кадом мавзӯҳо бахшида шудаанд? (С.145)

Комил Бекзода: Номгӯи мухтасари мавзӯҳо аз ин қароранд: Муносибати Нитше ба система арзишҳо; Муҳтавои китоби “Иродаи қудрат”; Иқбол ва Гёте; Гироиши Ғарби муосир ба дини ислом; Мусулмоншавии бошитоби Урупо дар вақти ҳозир; Пешбини он, ки соли 2050 Германия “Ҷумҳурии исломӣ” мешавад!; Дар Англия низ ҳар моҳ 1000 нафар дини исломро қабул мекунад; Параграфи охирини мақола ба ин маънӣ таъкид мекунад, ки “Нобиғаи сиёҳ”-Нитше як харобкор буд. Устодону шогирдонаш ҳам сабаби ташаккули ҷаҳонбинии фашистиву натсистӣ гардиданд; (с.149).

Назари шахсии муаллифи мақола нисбат ба шахсият ва фалсафаи Нитше ҳамон назарест, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ аз соли 1930 то охири соли 1950 ба Нитше менигаристанд: Файласуфи реаксионӣ, фашистӣ, волонтаристӣ, буржуазӣ, нигилистӣ, натсистӣ, субъективӣ ва ғайра.

Ҳол он ки солҳои 1994-и асри гузашта дар Русия тамғазанини идеологиро (деидеологизация) аз номи Нитше бардоштанд. Дар Урупо ин корро дар аввалҳои соли 1980 анҷом дода буданд. Хуб аст, агар, муҳаққиқони мо аз ин таҳаввулоти сиёсӣ ҳам огоҳ бошанд.

Фирдавс Ниёзӣ: Арзиши мероси фалсафии Фридрих Нитше аз дидгоҳи ҷаҳони муосир чигуна аст? (С.149)

Комил Бекзода: Дар ин мавзӯ ҳоло ҳам бархӯрди андешаҳо давом дорад ва он чи ки аз сарчашмаҳои имрӯза бар меояд, ин чанд нуктаро ба таври намуна ва феҳраствор зикр менамоем:

✓ Осори Фридрих Нитше молот аз нуктаҳои дақиқу амиқи равоншиносӣ мебошанд. Баъзе муҳаққиқон Нитшеро асосгузори илми равоншиносӣ мешуморанд;

✓ Ӯ барои озод сохтани инсонҳо аз банду басти урфу одатҳои фарсудаи бостонӣ ва муосир саъю талош меварзид. Ӯ инсониятро аз фазои олуда ва касифи мавҳумоти мазҳабӣ хориҷ кард ва ба фазои поку фараҳбахшу нуронии дунёи ҳақиқат раҳбарӣ намуд;

✓ Ӯ нишон дод, ки илми ахлоқ пур аз нуқсу иштибоҳ аст. Пайравии кӯр-кӯрона аз қоидаҳои ахлоқӣ монетаи парвози рӯҳи инсонӣ мегардад. Ба андешаи ӯ ахлоқ бояд маҷмӯае аз қоидаҳои амалӣ барои эҳё кардани шури ҳаёт дар инсонҳо гардад. Ва онҳоро барои як зиндагии олитар ва беҳтар омода созад. Касоне, ки саодатро дар куштани нобуд кардани иродаи зиндагӣ меҷуянд (ба мисли баъзе ҷараёнҳои мистикӣ) дар ҳақиқат худро қабл аз марг маҳкум ба нобудӣ мекунанд;

✓ Нитше мегуфт, ки қиммати ашё дар ҳуди ашё нест, балки Инсон аст, ки қиммат ва арзиши онҳоро муайян мекунад. Ончи хоҷагон (ашрофзодагон) хайр, хуб ва нек меҳисобанд, дар назари зердастон ва ғуломон зишт ва бад аст. Ончи ғуломон меписанданд, мавриди нафрати хоҷагон аст. Масалан, хоҷагон ва ашроф шучоат, зиндадилӣ, мочарочӯӣ ва касби пирузӣ ва ғалабаро хуб ҳисоб мекунанд, вале ғуломон бахшиш, раҳмдилӣ, дилсузӣ, хоксорӣ, тарсуй ва меҳрубониро хуб ва писандида мешуморанд. Гӯё мақсади ғуломон ин аст, ки аз роҳи ин гуна ҳиллаву найрангҳои ахлоқӣ, хоҷагонро асири худ созанд. Маҳз ҳамин гуруҳҳои ғуломон буданд, ки дар таърих аввалин шуда бар зидди хоҷағони худ шуру исён барпо намуданд. Ва ҳамзамон қонуну қоидаҳои ахлоқии хоҷагонро таҳриф ва хароб намуданд. Бо ин ҳиллаву найрангҳо хоҷагонро ғуломи худ гардониданд. Қоидаҳои ахлоқии пешинаро зеру забар намуданд. Ва ғуломон буданд, ки бо таълимоти фосиди дини масеҳӣ, қахрамонони Римро ба сӯи ғуломӣ, бардағӣ ва шикаст ронданд ва сукуту хомушии қабристонро дар кишвари пурчущу хуруши Италия хукмфармо сохтанд. Нитше қонунҳои ахлоқии ғуломонро ғайритабӣӣ ва аз ҳақиқат дур медонад. Дар кучои ин дунёи сангу хишт мегӯяд Нитше-муошират аз рӯи хоксорӣ ва тавозуъ натиҷаи мусбат додааст? И.В.Гёте (1749-1832) мегуфт, ки хоксорӣ пеша ва касбӣ ғуломон аст. Марди озод ба хоксорӣ эҳтиёҷ надорад;

✓ Осори Нитше буд, ки илҳомбахш ва падидоварандаи чараёнҳои гуногуни фикрӣ дар ҷаҳон гардид. Аз ҷумла равияи экзистенциализм (вучудгарой), психоанализ (равонковӣ), назарияти ахлоқии Николай Гартман (1882-1950), фалсафаи таърихи Освалд Шпенглер (1880-1936) ва ғайра. Оре, Нитше дар олами маҷҳул ва ношинохтаи рӯҳи инсонӣ кашфиётҳое кард, ки ҳамеша мавриди тавачҷӯҳи мутафаккирони оянда

хоҳад буд. Ва воқеан, то андозае ки тавонист, сирру асрори худшиканӣ ва худнигариро ошкоро сохт;

✓ Озодандешии ӯ аз ҳама ҷабҳаи қавӣ ва тавоноии фаъолиятҳои фалсафии ӯ буданд. Ва ӯ таърихро ба ду марҳилаи муҳим тақсим карад буд: “Пеш аз Нитше ва баъд аз Нитше”. Шояд ин назар чандон муболиғаомез набошад. Дар воқеъ арзишҳои чандҳазорсолаи инсониятро мавриди шакку шубҳа қарор дод ва ба ҷои онҳо арзишҳои нави нитшеиро пешниҳод намуд. То замони Нитше касе то ба ин ҳад арзишҳои гузаштаро ба таври муфассал раду инкор накарда буд. Баъди ӯ ҳам касе то имрӯз ҷасорати чунин иқдомро ба худ раво надидааст. Масъалан, ба ҷои “метафизикаи анъанавӣ”, идеяи Гераклитии сайрура (тағйир ва “становления”)-и худро гузошт. Яъне тағйирот ва таҳаввулоти бе аввалу охири абадӣ дар тамоми кайҳон ва олами вучудро ба таври худ собит намуд. Ба ҷои худои масеҳӣ “Супермен”-и (Абармард)-и урупоиро гузошт. Ба ҷои китоби “Инҷил” китоби “Иродаи кудрат”-и худро пешниҳод намуд. Ба ҷои бихишти масеҳӣ идеяи “Бозгашти ҷовидони”-и китоби “Чунин гуфт Зардушт”-ро пешкаш намуд. Ҳамин тавр, Нитше ба дастгоҳи рӯҳониён ва ҷаҳонбинии мазҳаби масеҳӣ зарбаи қатъӣ ворид намуд. Ва ба онҳо гуфт: “Шумо ба ҷуз ба салиб ва дор кашидани башар, роҳе барои дӯст доштани худои худ наmeshиносед”. Бо мантике қавитар аз зарбаи чаккуш (путк) далелу борҳонҳои пучи рӯҳониёнро тору мор намуд ва нишон дод, ки ин табақаи тангназар ва риёкор аз номи дин-дунёро мехаранд ва ё аз роҳи саркуб кардани ғаризаҳои (инстинктҳои) табиии инсонҳо ба бузургӣ мерасанд;

✓ Нитше дар образи “Абармард” (ё “Абаринсон” ва ё “Супермен”) касеро дар назар дорад, ки он сӯи неку бад қарор дорад. Марди бартар ё забармард касест, ки бар баландиҳо мебарояд ва ба ҳар навъ риску фочиа механдад. Дар боби он,

ки хуб чист? Мегӯяд: “Ҳар чизе, ки дар инсон эҳсоси тавоноӣ, қудрат ва ҳуди тавоноиро меафзояд, хуб аст. Аммо бад чист? Ҳар он чи аз нотавонӣ сарчашма бигирад, бад аст”. Нитше мардони соҳибиродаро дӯст медорад. Ва дар ҷустуҷуи олимардон ва ё ба ибораи шоиронаи ҳудаш “шерони хандон” аст, ки дар оташи бало чун тилло медурахшанд ва аз ҳечгуна хатар намеҳаросанд. Мардеро дӯст медорад, ки дар роҳи расидан ба азамат ва бузургӣ қодир аст, он сӯи неку бадро дида тавонад ва ҳикмати талху шаби жарфи (амиқи) пурситораро дӯст дорад ва заврақи ҳаёти худро ба сӯи дарёҳои бекарон меронад... Ва худро дар оғуши ҳодисот меафканад ва аз неши ҳодисаҳо нушина месозад;

✓ Ба ақидаи Нитше, қувваи ҳаракатдиҳандаи аслии одамӣ дар зиндагӣ “Иродаи қудрат” (Воля к власти) мебошад. Бинобар ин истилоҳоти “қавӣ” ва “заиф” калимоте манфӣ ва гумроҳкунандаанд. Чаро ки ҳадафи ҳарду “Иродаи қудрат” мебошад. Ҳар кадоме аз онҳо ба тариқи ҷудогона меқӯшад ба ҳадафи худ ноил шаванд. “Қавӣ” мустақиман ва бевосита ба иродаи қудрат ноил мешавад. Ва “заиф” ба таври бавосита ва ғайри мустақим ба иродаи қудрат ноил мегардад. Вале дар ҳарду ҳол ҳадафи ҳарду яке мебошад. Нитше “Иродаи қудрат”-ро як падидаи умумӣ ва универсалӣ дар табиат медонад. Тамоми намудҳои ҳунари, фалсафӣ ва сиёсиро метавон ба майли “Иродаи қудрат” алоқаманд донист. Масалан, диалогҳо (муҳовараҳо)-и Афлотун (427-347 то мелод), трагедияҳои (фочиаҳои) Софокл (496-404 то мелод), Аристофан (446-385 то мелод) ва дигарон кӯшише барои расидан ба “Иродаи қудрат” аст. Вале “Иродаи қудрат” фақат дар нобиғагон, ҳунармандон, файласуфон ба олитарин сурат зоҳир мешавад. Зеро хости тавоноӣ (Иродаи қудрат) дар олитарин сурати худ, як қувваи халлоқ ва офаранда аст. Ва халлоқият ҳам ба ҳадди аксар дар ҳунармандон ва файласуфон

вучуд дорад. “Иродаи қудрат” барои Нитше мафҳуми фалсафииест, ки баробарвазн бо “идея”-ҳои Афлотун мебошад;

✓ Дар ҳар ҳол сутуни устувори фалсафии Нитше “иродаи қудрат” аст, ки метавон гуфт тамоми афкори ӯ дар атрофи ин меҳвар давр мезанад. Ба назари Нитше марди тавоно он марде нест, ки шаҳватҳои нафсонии худро решақан месозад, балки мардест, ки шаҳватҳоро тарбият ва парвариш намуда, ба тариқи сахҳ мавриди истифодашон қарор медиҳад. Шаҳватҳои нафсонӣ ва ақл, ҳарду аз ҷилваҳои “иродаи қудрат”-анд. Инсон тавоно бо кӯмаки ақл бар шаҳватҳои нафсонӣ ғолиб мешавад, вале мақсудаш аз ин амал саркӯбии шаҳватҳо нест, балки истифодаи онҳо ба тариқи шоиста барои ғанитар ва шодобтар сохтани зиндагонӣ аст;

✓ Барои хушбахт шудан Нитше чунин ақида дорад, ки: қонунҳое, ки бар зидди табиат қабул карда шудаанд, бекор карда шаванд. Қонунҳои ахлоқие, ки ба зиндагии имрӯза созгор нестанд ва татбиқ намешаванд, бояд тағйир ва иваз карда шаванд. Барои ба даст овардани шодмонӣ ва хушҳолӣ бояд корҳои мо созанда ва озода бошанд. Қонунҳое, ки ин озодиро маҳдуд мекунанд, ислоҳ карда шаванд. Ҳодисаҳои маҳдудкунандаи фаъолиятҳои озоди инсонӣ аз ин қабиланд: тарс аз гуноҳ, тарс аз марг, тарс аз дӯзах ва тарс аз дигар ҳаюлоҳои хурофотӣ низ бояд аз байн бурда шаванд. Ҷаро, ки зиндагӣ тачриба аст, барои ба даст овардани қудрат. Ва чизҳое, ки монеаи роҳи ба даст овардани ин ҳадаф мешаванд, боисти бартараф карда шаванд. Нитше фақат аз андешаҳои пуштибонӣ мекунад, ки инсон барои худсозӣ ба онҳо эҳтиёҷ дорад. Масалан, маънои зиндагӣ дар ҳунар ва офарандагӣ аст. Худӣ ва худшиносӣ ҷавҳари зиндагиро ташкил медиҳанд. Маънои зиндагӣ, болотар аз худ офаридани чизи навро дар назар дорад. Ва худӣ тавассути огоҳӣ сохта мешавад. Нитше меҳост, ки инсон навро ба вучуд биёварад. Яъне инсон

солимро. Абармард дар фаҳмиши Нитше маънои инсони солимро дорад. Зеро ба андешаи ӯ ҳамаи инсонҳое, ки дар фарҳангҳои яҳудӣ, масеҳӣ, исломӣ, буддоӣ ва ғайра парвариш ёфтаанд, ҳамагӣ инсонҳои ноқис буданд;

✓ Ишқи Нитше ин ишқ ба инсон ба зиндагӣ ва ба худии худ инсон мебошад. Вале дар бунёди ақидаҳои динӣ омили худшиносӣ вучуд надорад ва инсонро аз худогоҳӣ дур нигоҳ медорад. Чаро, ки ҳар кас ҷаҳони худро дорад ва аз ҷаҳони дигарон фарқ мекунад. Фарди офаранда мегуяд: “Ман чунин ирода мекунам ва чунин тақозо дорам”. Чаро, ки истиқлол ва озодии андеша як масъулияти нав ва оғози нав аст. Ҳамин аст, ки ҳақиқатҳои инсони озодандеш дар муқобили ҳақиқатҳои бепояи метафизикӣ, идеалистӣ ва мазҳабӣ қарор дода мешаванд. Арзишҳои мавҷудаи ахлоқӣ ва иҷтимоии мо ҳамагӣ ва ҳамеша дар таърих зидди зиндагӣ буданд ва ҳоло ҳам чунинанд. Чаро, ки ба эътиқодҳои мазҳабӣ таъя мекарданд. Рӯҳи мазҳаб бар тарс ва гуноҳ таъя мекунад ва сарчашмаи ҳамаи арзишҳои ахлоқӣ, динӣ ва фалсафии гузашта мебошанд. Ҳадафи рӯҳи мазҳабӣ ин аст: бегона сохтани инсон ва аз худ дур нигоҳ доштани ӯ аз хештандӯстӣ мебошад. Чаро, ки рӯҳи мазҳабӣ ишқ ба зиндагиро намениносад ва эътироф намекунад. Арзишҳои бегона ва маҳабҳои ғайри миллӣ инсонро аз худ бегона месозанд. Аммо арзишҳои офаридаи Нитше чунин буданд: хандидан, рақсидан ва парвоз кардан. Озодандешӣ ҳама вақт дорои асолат ва аҳамият аст. Ки он бояд аз як Худӣ (инсони солим) маншаъ ва сароғоз гирад. Ҳар кас бояд ҷаҳони худро биёфаринад ва дар ҷаҳони худ зиндагӣ кунад. Ҳадафи озодандешӣ ва худсолорӣ (истиқлоли шахсӣ) дар ниҳоят инсонро ба офарандагӣ мерасонад. Озодандешӣ ҳамон вақт дорои маънӣ аст, ки он бо ҳадафе дар оянда алоқаманд бошад. Раванде, ки ба оянда маънӣ мебахшад, ин ҳамон офарандагӣ мебошад. Офарандагӣ,

ба ақидаи Нитше, ин як хусусияти сохта ва бофта нест, балки таҷассумгари моҳияти асосии инсон мебошад. Ин ба он маъно, ки инсон аз зинаҳои пасттарин ба болотарин дараҷаҳои он ҳаракат мекунад ва худро дар беҳтарин ва волотарин шаклҳо ҷилва медиҳад. Ин аст маънои офарандагӣ. Ба ақидаи Нитше аксари офарандагони арзишҳои нав дар замони худ ҳамчун шахсиятҳои манфӣ, харобкор ва нигилист (инкоркунандаи ҳама чиз) шинохта шуда буданд ва ё аслан мавриди таваҷҷуҳ қарор надоштанд. Барои мисол, Галилео Галилей (1564-1642), Николай Коперник (1473-1543), Чарлз Дарвин (1809-1882) ва ё Волтер (1694-1778) аз ҷумлаи чунин офарандагони арзишҳои нав буданд. Ба ин маъно, озодандеш ҳамеша болотар аз неку бади анъанаҳои замони худ меандешад. Ҳадафи Зардушти таърихӣ ин буд, ки инсонҳоро аз ноогоҳӣ ба огоҳӣ, аз торикӣ ба сӯи нур ва аз хурофот ба сӯи зиндагии заминӣ ҳидоят намояд. Аммо Нитше мехост, ки дар замони худаш ҳамон ҳадафҳои Зардушти таърихро эҷодкорона равнаку ривоч диҳад. Нитше номи Зардуштро ба сифати қаҳрамони китоби “Чунин гуфт Зардушт”, на аз рӯи тасодуф ва ё ба хотири хушоҳанг будани калимаи “зардушт”, балки бо мақсад ва ҳадафи муайян ва бо огоҳии том интиҳоб кардааст. Ҳамзамон бисёр кӯшидааст, ки Зардушти ӯ (яъне худаш) бо Зардушти таърихӣ (Зардушти эронӣ) шабоҳати зиёде дошта бошад. Зардушти Нитше ба зиндагӣ маънои нав медиҳад, ки мувофиқи он зиндагӣ ҷои тарс ва ранҷ аз гуноҳи аввалин нест, балки макони хурсандӣ ва шодӣ мебошад. Бар хилофи таълимоти анъанавии мазҳабӣ, Нитше маънии зиндагии инсониро дар офаридани арзишҳои воқеӣ мебинад. Ба ақидаи Нитше на як ироади қудрати мутлақ, балки иродаҳои қудрати гуногун дар олами ҳастӣ вучуд доранд. Решаи ҳамаи андешаҳои фарҳангӣ, мазҳабӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, равоншиносӣ ва фалсафии Нитше ба доктринаи фалсафии ӯ

бо номи “ШУДАН” (становление) така мекунанд. Ба ин маъно, ки ҳама чиз дар олами ҳастӣ ба таври абадӣ дар ҷараёни “шудан” қарор дорад. Аз вучуди доимӣ ва воқеӣ танҳо ҳамин истилоҳи “ШУДАН” мушаххас асту бас. Дигар ҳамаи падидаҳои воқеӣ, реалӣ ва маҷозӣ дар ин раванд бардавом симои худро тағйир ва иваз мекунанд. Чизи бетағйире дар олам вучуд надорад. Нитше чунин меандешид, ки агар махлуқи огоҳе дар олам ба вучуд биёяд (албатта ба тариқаи андешаҳои Дарвин) ҳатман ниёз ба тағйир ва офарандагӣ хоҳад дошт. Дар ҷаҳони мо чунин мавҷуде инсон ном дорад. Нитше бо фантазияи баландпарвози шоиронаи худ абармардони гузаштаре аз қабиле Ҷамшед (асри 21-и пеш аз мелод), Рустам, Фаридун, Суқрот (470-399 то мелод), Гераклит (544-483 то мелод), Демокрит (460-370 то мелод) ва ғайра ба сифати образи идеалӣ қобили ситоиш медонист. Ҷаро, ки онҳо аз замони мо хеле дар масофаи дури таърихӣ қарор доранд. Ва гузашти замон симои онҳоро ба таври мусбат идеализатсия кардааст. Ин аст, ки онҳо барои мо намунаи ибратанд ва мо дониста ё надониста аз онҳо тақлид мекунем. Аммо абармард ва супермени ояндаи башарӣ, аз нигоҳи Нитше як образи идеалии инсонии воқеӣ мебошад, ки ин инсон аз ҷониби мутафаккирони ҳозира идеализатсия карда мешавад. Маҳз ҳамин идеализатсияи мусбати мо дар нисбати абармардони оянда моро хушбин дар зиндагӣ нигоҳ медорад ва гӯё мо ҳамарӯза кӯшиш мекунем, ки фаъолиятҳои соҳандаи зиндагии худро ба образи идеалии онҳо мутобиқ гардонем. Аммо арзиши ҳозира (яъне замони зоҳира) аз он иборат аст, ки моро дар майдони воқеии фаъолиятҳои зиндагӣ, зинда ва шодоб нигоҳ медорад. Мо мавҷудоте ҳастем, ки имкон дорем аз суперменҳои гузаштаи таърихи башарият ва абармардони ояндаи таърихи худамон ба таври густурда истифода намоем. Ин аст, ки Фридрих Нитше бо андешаҳои

худ ду майдони бузурги фарҳанги ҷаҳониро яъне майдони шеър ва майдони фалсафаро дар ихтиёри мо гузоштааст, ки мо бо хиради созандаи худ метавонем дар ин майдон бихандем, бирақсем ва парвоз намоем. Ин аст бузургии шахсияти Нитше дар майдони фалсафа ва шеър.

Дар охир бояд ёдовар шуд, ки сарлавҳаи мақолаи мо чунин буд: **“МАҒРИБ ЗИ ТУ БЕҒОНА, МАШРИҚ ҲАМА АҶСОҲА”**. Мисраи дуюми ин байти Иқбол чунин аст:

“ВАҚТ АСТ, КИ ДАР ОЛАМ, НАҚШИ ДИГАР АНГЕЗӢ”.

Бо ҳамин байт, мусоҳибаро ба охир расонида, фаро расидани “нақши дигар”-ро интизор мешавем.

ОЙИНҲОИ МАРДУМӢ, ҲУНАР ВА АДАБИЁТИ МИЛЛӢ

Садулло Рахимов

*доктор философских
наук, член ФИПРЕССИ*

ТАДЖИКСКОЕ КИНО И НОВОЕ МЫШЛЕНИЕ

Как известно, до 1924 года такой страны как Таджикистан не было на карте мира. До этой даты нынешняя территория составляла горную, самую отсталую часть Бухарского эмирата. На ней испокон века проживали арийские племена, общавшиеся между собой на согдийско-бактрийском языке – ветви древнеперсидского языка, а потом присоединились тюркские народности,

Словом, с момента распада саманидского государства по 1924 год таджики по воле судьбы были как бы скитальцами истории.

История жестко обращалась с народами, имевшими в прошлом развитую культуру (древняя Майя, Древняя Греция, Древняя Сирия). Все они исчезли с карты истории или имеют жалкое существование. Но то ли история «пожалела» таджиков, то ли они были крепки против невзгод судьбы, так или иначе консолидирующая их сила, или как говорил поэт, их родиной не была географическая территория. Их Родиной был их язык, их культура ...

К началу XX столетия таджики компактно проживали в Бухаре, Самарканде, Фергане, Худжанде и других территориях Центральной Азии, а также на территориях нынешнего Ирана, Афганистана, Пакистана, Индии, Китая и т.д. И хотя,

правили ими арабы, монголы, тюрки, мангиты, но почти все эти правители официально говорили на таджикском языке, выстраивали структуру своей власти по модели прошлых таджикских и персидских государств – Сасанидских и Саманидских. То есть завоеватели руководствовались политикой, культурой, хозяйством порабощённого народа...

И вот эта правящая верхушка в лице Бухарского эмирата в 1920 году была свергнута большевиками. Возникла необходимость территориального размежевания новообразованных советских республик. К сожалению, под давлением пантюркистов, втершиеся в большевистское руководство, новообразовавшейся Таджикской республике достались преимущественно территории, далекие от бывших культурных центров таджиков. Таджики вынуждены были построить свою республику на горной территории со столицей Душанбе – в период господства Бухарского эмирата он был лишь небольшой деревней с патриархальным укладом, с преобладающим безграмотным населением.

В октябре 1929 г. Таджикистан стал Седьмой полноправной республикой в составе СССР.

Образовавшаяся новая территория по своему составу была неравнозначная по истории своего существования и социального опыта. Например, такой район, как Канибадам в свое время был аннексирован царской Россией, за проигрыш Бухарского эмира в войне против России. В Канибадаме привились тесные связи с Россией, уже существовали производственные, промышленные структуры, была налажена торговая связь с Россией. В этом небольшом районе уже укреплялись зачатки капиталистических форм отношений.

В структуру таджикского территориального образования был включен и часть Горного Бадахшана, та ее часть, которая издавна считалась российской территорией. Там ряд

десятилетий, наряду с местными жителями, проживали российские пограничники. Так что и эта территория в социокультурном отношении, как и в Канибадаме, выгодно отличался по своему уровню социокультурного развития от других районов республики.

Однако большая часть территории Таджикистана во времена бухарского эмирата считалась горной территорией и в культурном плане здесь царил безграмотность, господствовал преимущественно средневековый уровень сознания.

Это сознание приобрело более вульгарный, убогий вид, полный предрассудков. Оно уже нисколько не отражало реальный ход истории. Оно создало впечатление, что история остановила свой ход в этой части человеческого бытия.

Большевистской власти, горевшая амбициями добиться мировой социалистической революции, крайне была заинтересована в преобразовании этого средневекового сознания на «советский лад». Необходимо было внедрить в сознании безграмотного населения культуру западно-восточного современного в те годы уровня.

Что это означало практически?

Если говорить очень коротко, то синтез этих двух континентальных культур в одной национальной культуре следовало понимать, как гармоничное сочетание всего лучшего, созидательного, передового, новаторского, демократического, гуманистического, что имелись в культуре Запада и Востока в отдельно взятой, в частности, таджикской культуре.

Все эти преобразования способствовали тому, что вскоре дали свои плоды: преобладающее большинство таджикстанцев осознали реальные условия своей жизни, избавились от предрассудков, их мышление освободилось от

мистического, религиозного, предрассудочного, значительно преобразившись в адекватное, в реалистичное...

Ныне, в новых условиях, в условиях, когда Таджикистан приобрел государственную независимость, возникла необходимость осуществить такую же реформу сознания, как это в принципе было характерно для советского периода: значительная часть населения продолжает жить старыми ценностями, старыми представлениями. Хотя таджики оказались в новой реальности – государственная идеология стала независимой, однако преобладающее общественное сознание стало отставать от нового господствовавшего сознания.

Государственная независимость – само по себе явление, прежде всего политическое. Но оно затрагивает все грани жизни социума: экономическую, политическую, социокультурную, художественную, правовую, религиозную и т.д. Она, безусловно, становится аккумулятором нового мышления, как личности, так и общества в целом. Но не все личности и не вся часть общества сразу, безоговорочно принимают смысл и значение нового статуса, в котором они оказываются. И они (личность и часть общества) в силу своего непонимания и не восприятия нового, становятся консерваторами и невольно, сами того не осознавая, становятся тормозом в прогрессивном развитии общества и его культуры в целом.

Это явление – типичное для всех обществ, в которых происходит историческая трансформация от одного социального состояния в другое. И личность, и социум, принявшие и понявшие такую инновацию, естественно, сталкиваются с консерватизмом тех, кто еще сознанием не дошел до сути этих преобразований.

И полем битвы для консерваторов и тех, кто принял новообразования, становится чаще искусство.

Например, испокон века занимавшая приоритетное положение поэзия таджиков (за некоторым единичным исключением) до сих пор не стала поэзией нового времени. Ее конъюнктурные произведения не отражают сути происходящего. Поэтому она теперь не столь популярна среди населения. Хотя к хорошей поэзии все еще тянутся люди, но всеобъемлющей социальной силы воздействия она уже не имеет. Это положение сильно влияет на мировоззренческое и психологическое состояние консервативной части общества, поскольку поэзия являлась кодом их культуры¹.

Кстати, в свое время, в период преобразования национального сознания таджиков на новый социальный (советский) лад, то главное, что сделала тогдашняя интеллигенция – преобразила поэзию средневекового типа на новую – поэзию восточно-западной модели.

Восточно-западный синтез в культуре и искусстве – это соединение всего лучшего в традициях культуры и искусства Востока и Запада. Этот синтез внес в свое время весомый вклад в преобразовании мышления таджикистанцев советского периода, преобразовав средневековый иррациональный, религиозный его тип в актуальный, соответствующий новому советскому периоду типу. Западно-восточный тип мышления преобразил иррациональную, мистическую культуру преобразил в адекватную по смыслу, рациональную и реалистическую культуру. Новая реалистическая поэзия и

---

¹ Додихудоев Х. Поэзия как код культуры таджиков. // Известия Института философии, политологии и права им. А Баховаддинова Национальной Академии наук Таджикистана. 2020, №2, – С. 8 – 11.

проза, новый тип архитектуры, изобразительного искусства, скульптуры, театра нового образца, полифонной музыки в сочетании с традиционной однополой музыкой, появление радио и особенно кино приняли активное участие в реформе мышления таджиков и таджикистанцев.

Именно это значительно повлияло на то, что Таджикистанское общество в скором времени приобрело нужный уровень развития.

Так, архитектура, которая без какой либо словесной агитации, просто преобразившись из глинобитных построек в светлые, удобные здания, как говорится, по умолчанию, психологически способствовало преобразованию средневекового сознания в современное. Преобразованию средневекового сознания на советский лад послужили и театр европейского типа, и реалистическая живопись и скульптура, которые были в запрете во времена господства ислама.

Особо хочется отметить роль кино в то время.

Наряду с внедрением новой культуры, преобразованием традиционных видов искусства на новые европейские модели в Таджикистане в 1929 году появилась и кинематография.

Само появление кино в этой в прошлом самой отсталой окраине бухарского эмирата было явлением, которое можно сравнить сегодня разве что с пришествием инопланетян. Кино для жителей Таджикистана в те далекие 20 – 30 годы прошлого столетия оказало поистине революционное влияние. Причем, это влияние было молниеносным, без особых затрат по времени и средствам. Кино, будучи *зрелищным*, не требующим грамоты, как зеркальце «джахоннамо» («мироотражение») из чудесных таджикских сказок, со своим приходом на землю таджиков, совершило истинное чудо. Оно своими лучами «осветило», освободило сознание народа, находившееся во власти средневековых представлений, вырвало его из плена

невежества и отсталости, стало как бы лестницей для перехода от одного уровня цивилизации в другой, современной, развитой, в которой была очевидна сила разума и творения рук человеческих. Кино связало таджиков, оторванных от цивилизации горцев, со всем человечеством. И, хотя советская власть использовала кино преимущественно в агитационных целях (и это было особенно очевидно в первые десятилетия его существования), тем не менее, появление кино в Таджикистане сыграло важную роль в формировании национального самосознания народа.

Ярким примером здесь могут служить фильм «Эмигрант» Камиля Ярматова – первого таджикского режиссера, сценариста актера, затем после некоторого перерыва последовали фильмы Бориса Кимягарова, Тахира Сабирова, Давлата Худоназарова, Валерия Ахадова, Бако Садыкова и многих других.

Все эти преобразования и особенно влияние кино способствовали тому, что вскоре дали свои плоды. Преобладающее большинство таджикистанцев осознали реальные условия своей жизни, избавились от предрассудков, их мышление от мистического, религиозного, предрассудочного значительно преобразилось в адекватное, в реалистичное...

Сегодня, судя по внешним признакам, возникает такая же проблема, как в начале установления советской власти в Таджикистане. Необходимо менять сознание большинства населения на новый уровень.

Словом, ситуация по своей форме почти похожа на начало внедрения советской идеологии в Таджикистане. И независимому Таджикистану вновь приходится решать задачу с синхронностью общественного сознания с новой идеологией, новой по содержанию культурой.

Что есть новое социокультурное мышление?

На первых этапах существования Таджикистана в условиях государственной независимости пережиты уже три этапа самосознания и идентичности. Об этом пишет, например, таджикский ученый Джонбобоев С.²

Первый этап – это, после распада СССР официальное вступление Таджикистана в статус независимой республики (1991 – 1997 гг.).

Второй этап – это выход страны из гражданской войны, подписания мирного договора между конфликтующими сторонами, установления мирного перехода страны на основе строительства новой государственной структуры, определения стратегии национальной экономики, типа хозяйствования, выход страны из энергетической и коммуникационной зависимости (1997 – 2015 гг.).

Третий этап начинается с 2015 г. и продолжается поныне. Сутью этого этапа – стабильное и устойчивое развитие экономики, политики, ориентир на общечеловеческую культуру на базе национальных и демократических ценностей. Этот этап, по сути, является новым, и мы таджики находимся на его начальном пути. Он предоставляет нам права добровольно вступать в сложный, противоречивый, требующей конкурентной борьбы в мир глобального рынка информации, конкурентного рынка ценностей.

Этот этап, как утверждает Джонбобоев С., нуждается в новом молодом поколении, со зрелым, прошедшим огонь и воду, совершенным мышлением, способным к конкурентной, самостоятельной, творческой деятельности, владеющей

---

² Ҷонбобоев С. Истиқлолият ва эъмори тафаккури нави умумимиллӣ дар Тоҷикистон. Зарурати гуфтугӯи чувиятҷо дар марчилаи нави истиқлолият. / Истиклол ва фарҳанг. – Душанбе, 2016. 275 с. – 100 – 114.

опытом работы с новейшей технологией взаимосвязи. Вместе с тем это поколение должно быть заинтересованно в сохранении и обновлении национальных ценностей и интересов.

Задачи современного этапа заключаются в скорейшем избавлении от национального «филологического» чванства, которое выражается в спорах о нации, с претензией на культ национального языка, которое досталось нам в наследство от последних лет советского периода. Настало время для формирования плацдарма дальнейшего развития общества, его экономики, и создания реальных путей для преобразования этого общества в истинное плюралистическое гражданское общество.

В современном глобальном мире ни одна страна и не одна нация в одиночестве, только на базе сугубо национального языка или национальной культуры, не может решать свои актуальные проблемы³.

Следует отметить, что новое мышление связано с понятием «нового взгляда» и «новых ценностей». «Новое мышление» не имеет альтернативы. Есть к нему антипод – «старое мышление». «Новый взгляд» не следует рассматривать как синоним «нового мышления». Хотя основным компонентом и критерием в нем является «новое мышление». Но «новый взгляд» предполагает обновленный взгляд на существующие ценности, предполагая рассмотрение их на принципах переосмысления ценностей с точки зрения их актуализации и социальной значимости. Новое мышление предполагает новый взгляд на традиционные ценности. Невозможно измерять новую реальность общества со старой меркой.

---

³ Чонбобоев С. Там же, - С 111.

Таджикское современное общество должно выработать эти новые мерки.

Все эти новые веяния находят (должны находить) отклик, прежде всего в искусстве общества.

Первые признаки такого мышления в современном таджикском (вернее в таджикистанском) искусстве проявляются уже сейчас. Естественно, это явление со временем приобретет соответствующие темпы роста, развития. Оно впредь станет предметом плодотворных дискуссий, новых приобретений в сфере самого искусства. Новый взгляд – это признание своей ответственности перед собой, перед обществом, перед будущими поколениями и перед историей. История выбрала нынешнее поколение таджиков, которое среди тысячи путей и дорог, должно выбрать тот правильный путь, чтобы иметь возможность способствовать успешному развитию общества, его культуры, выбрать столбовую дорогу развития нации. Новый взгляд является выбором между «своей» от «чужой». Сегодня ориентир направления в будущее определен: движение таджиков и таджикистанцев должно быть в направлении современной культуры и ценностей, демократии, толерантности, плюрализма, уважение прав человека, культура независимости личности и общества, культура ценностей светского сознания, современных достижений науки, культура гуманистического права. Новый взгляд, новое мышление призвано освободить таджиков и таджикистанцев от влияния старых, отживших традиций.

Современное таджикское искусство должно быть адекватным отображением реальности, нового мышления и нового взгляда общества, свободным от старых, устаревших художественных и эстетических принципов, выразителем созидательных, новаторских идей. Новый взгляд, новое

мышление должны воплотить новый эстетический идеал, новые темы, эквивалентные уровню передовых идеалов и ценностей общества, которые, кстати, еще не набрали своей полной силы и ясности. Новый взгляд и новое мышление должны породить в таджикском искусстве нового героя, социально активного, инициативного, созидательного, новатора, независимого и в тоже время отражателя всех новейших веяний в сфере нравственности, высокого образования, профессионализма, достаточно владеющего современными языками, имеющего способность вступить в конкурентную связь с миром глобализма и конкурентного рынка, владеть новейшей технологией взаимосвязи с мировыми партнерами. Новый взгляд и новое мышление в современном таджикском искусстве – эта новая тема, привлекающая и формирующая нового человека, с осмысленным самосознанием, создающим новое поколение.

Однако современное таджикское искусство, несмотря на некоторые достижения в области музыки, изобразительного искусства, архитектуры, далеко от того, чтобы представить себя, как феномена уже овладевшего новым взглядом и новым мышлением. Преобладающая часть произведений нынешнего периода страдают анахронизмом, традиционализмом, культом старых художественных традиций, а иногда и пустословием⁴. Этот феномен также становится поводом

---

⁴См. мои статьи : Рахимов С. Истиқлолият ва тафаккури нав. // Бачори Ачам. – 11 февраля 2011, № 4; Рахимов С. Мы все еще оглядываемся назад./Традиция и преемственность в таджикской культуре. Сборник статей. – Душанбе, 2013. – 608 с., - С. 268 – 278; Рахимов С. Истиқлолият ва сачми мо.//”Садои Шарқ”, 2011, № 9, - С. 20 – 28; Рахимов С. Другим стал мир, моя река, а ты все та же./ Мирзо Турсунзаде и теоретические проблемы новой таджикской культуры. – Душанбе, 2011, 438 с. – С. 403 – 426; Рахимов С. Нақши фарчанги бадеи дар тарғиби идеяҳои истиқлолият. /Маводи конфронси илмӣ-амалии истиқлолияти сиёсӣ ва масоили концептуалии рушди давлатдорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. – Душанбе, 2016, 279 с. – С. 44 – 54; Рахимов С.

тормоза, отставания общественного сознания от современного нового мышления, новых ценностей, нового взгляда на нашу действительность. Особенно вызывает сожаление то, что восточно-западный синтез, который в советское время энергично и позитивно повлиял на всю составляющую старого искусства, в приобретении таджикского искусства принципов реализма, рационализма, приобщения к передовым прогрессивным традициям мировой культуры, на данном этапе развития нашей культуры угасает. Наше искусство ныне приобретает больше аля-фольклорный статус...

Таджикское искусство и культура в целом презентовались как культууроформирующими системами. Поэтому, думается, опираясь на опыте стран, достигших современного прогрессивного уровня развития, таджикская культура в скором времени, преодолевая борьбу противоположностей, более экстренно добьётся достижения желанных целей и ценностей...

В настоящее время есть художники, которые думают и работают в русле реализации этой стратегии.

Хотел бы проиллюстрировать это свое наблюдение на примере фильма таджикского молодого режиссера Носира Саидова по сценарию Сафара Хақдодова.

В конце 2009 было завершено производство игрового кинофильма «Истинный полдень».

Во-первых, он был создан на совершенно новых экономических и производственных условиях. Особенность этого проекта заключался в том, что съемки фильма финансировался сначала отечественным инвестором. Но вскоре выяснилось, что он не в состоянии выплатить всю

требуемую сумму. Носир и Сафар стали искать поддержку у международных фондов. Наконец, им удалось найти нужных спонсоров и нужное количество средств и завершить производство фильма. И по характеру производства естественно сложился так, что, как это принято в мировом опыте, фильм был снят, на основе многоисточникового финансирования.

Во-вторых, фильм, быть может, впервые в истории таджикского кино периода независимости соответствовал своими конкурентоспособными свойствами мировым стандартам кино. Об этом свидетельствует тот факт, что «Истинный полдень» получил ряд престижных призов международных кинофестивалей. Их набралось более десяти, 9 из которых – гран-при. То есть фильм по всем своим компонентам и прежде всего техническим параметрам соответствовал мировым стандартам, предъявляемым к такому роду произведений: по звуку, изображению, монтажу, игре актеров, замыслу, драматургии. Важно отметить, что в достижении такого уровня создателям помогли иранские и российские специалисты, которые осознанно были приглашены в производство фильма. То есть те, кто определяет сегодня критерии конкурентоспособности в кино. Особенно хочется отметить вклад иранских кинематографистов, которые на сегодня являются одним из лидеров мирового кино. Но при этом очень важно то, что, помогая технически, иностранные коллеги не изменили художественную само ценность национального фильма. Он ярко и глубоко, со всей достоверностью отобразил реальность национальной картины действительности.

Но эта действительность была трактовано по-новому, в контексте нового мышления. И это будет **третьей** важной особенностью. Фильм выдвинул ряд проблем духовно-

нравственного характера человека и общества, которые по своей значимости и ценности хотя и были свойством таджиков и таджикистанцев, но, тем не менее, они вышли за рамки традиционного национального кинематографа, который раньше преимущественно представлял интересы таджикского народа. Этот фильм уже не был в рамках советской идеологии, где проповедовались пролетарские ценности.

Рассмотрим этот феномен инновации более детально.

В фильме рассказывается о том, как русский специалист-метеоролог вместе с жителями двух горных деревушек, которых веками разделяла только горная мелководная речушка, вдруг становятся свидетелями установления пограничных столбов с протянутыми в них колючими проводами. Жители этих деревушек в одночасье не по своей воле становятся гражданами разных государств. Вследствие этого ограждения и заложения вдоль них противопехотных мин у жителей обоих деревень возникает много проблем. Так, школа с учениками оказывается на одной стороне колючего ограждения, а учитель – на другой. Родильный дом на этой стороне, куда не могут попасть роженицы другой. Самое главное, свадьба двух влюбленных, которые живут по разным сторонам колючей проволоки, становится проблематичной. Именно эти ситуации вынуждают персонажей фильма пойти на нарушение границы, в результате которого гибнет главный герой – русский, единственный специалист-метеоролог, который подрывается на mine.

Разумеется, сюжет где-то утрирует проблему. Но на то и искусство, чтобы добиться особого внимания сообщества на существующие, не заметные на взгляд обывателя, проблемы.

В картине очень ясно звучит тема межнациональных отношений. Собственно главная тема фильма является именно эта тема. Пожилой русский метеоролог Кирилл Иванович

дружит с жителями обеих деревень – «Сафедоби боло» и «Сафедоби поён». Между ними давно, с тех пор, как Кирилл Иванович появился в этих краях, складывается теплые человеческие отношения. Сложилось так, что Кирилл научился разговаривать на таджикском. Это, естественно, сблизило еще больше с жителями деревушек. Более того главная героиня – молодая девушка Нилуфар (родная дочь Пирназара, живущего с семьей в доме по соседству с метеорологической станцией) сотрудничает с Кириллом Ивановичем, изучает его опыт в метеорологии. Сотрудничая с Кириллом, она настолько привязалась к нему по человечески, что называет его папой. Кирилл и родители девушки воспринимают это как должное. И на своей свадьбе к «венцу» она просит вести Кирилла в качестве отца. Этому желанию своей дочери не возражают родители девушки. С этими отношениями без всякого возражения считаются и родители жениха Халимджона, в частности, глава семьи Салим. Салим, судя по всему, представитель не таджикской национальности. Но это не прочитывается из-за политкорректности фильма. Это важно и с точки зрения адресности фильма, о чем мы скажем ниже.

Успех фильма связан со звездой российского кино Юрием Назаровым. Сценарий «Истинного полдня» специально писался под него. (Такой опыт не фиксировался в таджикском кино раньше, в советское время).

Пирназар – долговязый мужчина, добрейший человек, с завидной склонностью к юмору. Любит свою беременную жену, которая вот-вот должна родить.

Нилуфар и Халим – красивая влюбленная пара. Причем, и они, каждый в отдельности имеют свою индивидуальность.

Например, мы впервые вглядываемся в лицо девушки. Оно прекрасно своей юностью. В нем, быть может, все еще заметно

следы детскости, но и в тоже время это лицо юной леди, юной феи. Крупные ясные глаза все еще полны детской наивности и невинности. И хочется смотреть на это лицо до бесконечности, ибо в ней есть печать не разгаданной до конца красоты ...

Салим, придя на сватовство, просит, прежде всего, не у родителей, а у Кирилла Ивановича разрешения на свадьбу молодых. Это жест высокого уважения к человеку, который принят в авторитеты национальной семьи...

Эту трогательную идиллию о братстве людей разных национальностей омрачает лишь один человек – Нусрат, который считает Кирилла Ивановича чужеродным и высказывается о нем не очень лестно. Но на фоне общего настроения жителей обеих деревень Кирилл пользуется заслуженным уважением и в создавшейся ситуации с демаркационной линией, с тревогой об опасности заложенных мин, его советы для жителей обеих деревень звучат авторитетно и с большим доверием.

В фильме нет военных действий. Горные деревушки расположены далёко от центра. Но, все же, общаясь с Центральной метеослужбой в Душанбе, Кирилл Иванович ощущает эхо гражданской войны в Таджикистане. И это создает дополнительное напряжение в драматургии фильма.

В связи с этим, на примере ряда удачных сценариев, ставших предметами экранизаций со стороны Носира Саидова («Истинный полдень», «Муаллим» («Учитель»), «Роҳ» («Дорога»), я изучил стиль сценариста Сафара Хақдодова – новатора в отечественном кино нынешнего периода. Он из сценария в сценарий соблюдает следующие принципы. Первый принцип это, когда в его моделировании концепции фильма *смешное и грустное* проявляются рядом, как и в самой жизни. Он не упускает возможности посмеяться над смешными ситуациями и вызвать сочувствия над грустными историями. Он новаторски снимает все строгие жанровые ограничения.

Вот и в фильме «Истинный полдень» он удачно применяет этот прием. Основными носителями идеи смешного в фильме являются долговязый, простодушный Пирназар и Салим со своим фанатичным отношением к своему белому ослу. И Пирназар и Салим то попадают смешные ситуации, то сами эту ситуацию создают...

Сафар Хақдодов склонен к осознанной дегроизации своих персонажей, снимает с их головы нимбы святости, представляет их людьми, живущими среди нас. Это свойство – новое в таджикском кино. Оно делает фильм притягательным для зрителя

Второй принцип, который повторяется во всех сценариях Сафара Хақдодова – это то, что, казалось бы, рядовое событие вдруг преобразовывается в **символ**. То есть, частный случай в контексте всего события фильма становится многозначным. Это наблюдается и в других фильмах, созданных Н. Саидовым по сценариям С. Хақдодова.

В «Истинном полдне» при всей конкретности, индивидуальном окрашивании характеров, кроме определения таджикских персонажей и Кирилла, национальность других героев не конкретизируется с таким

расчетом, чтобы не придать конкретную адресность фильму. Эту особенность авторы ясно представляли перед собой и строго придерживались ее. В противном случае фильм стал бы ограниченным, привязанным к конкретному событию и тогда потерял бы ту символичность, ту многозначность, которая была заранее задумана.

И так, при всей реалистичности жанра, реалистической игре актеров, картина все же символична. В ней речь не только о частном или региональном случае, который, разумеется, имело место быть в нашей жизни. То есть этот конкретный случай имел место с нашими странами, с которыми раньше при советском строе были довольно условные прозрачные границы, а с приобретением независимости, каждая республика норовила протянуть демаркационные линии. Но при наличии этого конкретного исторического факта, картина еще имела и философское обобщение. Оказывается, эта тема имела место во многих странах мира. Более того, политиками придумано много способов ограничения передвижения человека из одной страны в другую...

«Мы отошли от политической трактовки истории. В политическом смысле картина была бы более конкретизирована. Она подавала много поводов для размышления. Главные герои моего фильма любят друг друга и хотят стать одной семьей, но это не представляется возможным. Появляется граница. И эту проблему, на мой взгляд, нужно показывать, представлять более глобально, в мировом масштабе, не замыкаясь лишь на одном регионе» – говорит Носир Саидов.

Поэтому таджикская картина прозвучала как международный призыв осуждения всякого покушения на свободу передвижения личности. Фильм – напоминание о том, к чему может привести ситуация, когда политические страсти

и эгоизм властей возобладает над естественными жизненными интересами и потребностями людей.

Автор сценария Сафар Хақдодов так охарактеризовал эту проблему: «Истинный полдень» ... о том, как, разделив однажды границей одну общую территорию кишлака, разрушили судьбы всех, кто там обитает. Это не просто географическое размежевание территории, эта трагедия судеб,... эта история всеобъемлюща. С нами тоже такое было наяву – нас заставили жить в «состоянии границы». Мы родились в империи, но однажды утром проснулись и узнали, что теперь мы живем в другой стране, и в одно мгновение стали чужими. Граница стала нашим образом жизни, она проникла в наше сознание. И тиски этой границы всё сильнее сжимают нас, не только в географическом плане...

Это еще и осмысление появления нового строя – строя индивидуалистов, замкнутости, отчужденности. Наше кино демонстрирует то, как условности могут обезобразить жизнь людей, исковеркав их психологию, внушив им вражду, и недоверие друг к другу...Ограничение – это насилие над человеком, в которого еще природой заложено стремление к свободе. И никакой искусственный механизм не лишит его этого свойства. Так что теория «разделяй и властвуй» – губительна для мира...»⁵.

Однако смерть Кирилла – положительного героя русской национальности, мирно жившего среди таджиков и других национальностей двух деревушек – это тоже символ. Авторы выражают сожаление (и с этим согласны преобладающее число зрителей разных стран) о том, что бывшие в советское время не декларируемые официально добрые традиции межнациональных отношений, исчезают. И исчезает русский метеоролог, который в контексте символичности картины,

---

⁵ Хақдодов С.: «Невозможно строить демократию, преграждая дороги границами». НИАТ «Ховар», Тахмина Гоибназарова, 7 августа 2009.

означает конец империи, которая определяла *политическую погоду* в этом регионе...

Таким образом, новое мышление, новый взгляд и новые ценности проявлены в этой кинокартине очень тактично, тонко, хрупко и в различных ипостасях.

К сожалению, в других видах современного таджикского искусства, и в частности, в самом таджикском кино пока еще не проявляется как безусловная данность.

Не потеряла своего безмолвного влияния современная новая архитектура. Она в отличие от архитектуры советской поры довольно высокоэтажная, с индивидуальным моделированием, с хорошим дизайном, с явными национальными чертами (например, использование традиционного декоративного оформления в модернистской трактовке, использования купола, как символа национального)...

В почете у молодого поколения эстрадная музыка с ее рэпом...

А вот полифоническая музыка, очень продвинутая, новаторская, пользующаяся большим интересом, но не у себя на родине. «Шашмаком» и опера и балет не приемлет широкая публика Таджикистана.

Популярно среди населения таджикское телевидение. Но оно еще далеко от профессиональной трактовки подлинно новаторских идей.

Таджикский театр значительно отстал от вкусов и интересов современного общества. Есть редкие прорывы наподобие «В ночь вдали от Родины» (Таджикский государственный молодежный театр им. М Вахидова), «Суд сумасшедших» (Канибадамский Государственный театр им. Т. Фазыловой). Но это лишь единичные явления. Современный таджикский театр не в теме отражения нового мышления, новых реальных проблем.

В живописи также наблюдается единичные ситуации проявления нового мышления. Например, на наш взгляд, оно проявляется в творчестве Сабзали Шарипова...

Все это в целом создает напряжение в жизни нашего общества, которое из статуса традиционного общества хочет вырваться в ряды развитых, цивилизованных обществ.

Цитируемые источники

1. Додихудоев Х. Поэзия как код культуры таджиков. Известия Института философии, политологии и права им. А Баховаддинова Национальной Академии наук Таджикистана. 2020, №2, – С. 8 – 11.

2. Чонбобоев С. Истиқлолият ва эъмори тафаккури нави умумимиллӣ дар Тоҷикистон. Зарурати гуфтугӯи хувиятҳо дар марҳилаи нави истиқлолият. / Истиклол ва фарҳанг. – Душанбе, 2016. 275 с. – 100 – 114.

3. См. мои статьи: Рахимов С. Независимость и новое мышление// Баҳори Аҷам. – 11 февраля 2011, № 4; Рахимов С. Мы все еще оглядываемся назад./Традиция и преемственность в таджикской культуре. Сборник статей. – Душанбе, 2013. – 608 с., - С. 268 – 278; Рахимов С. Независимость и наш вклад в нее/"Садои Шарқ", 2011, № 9, - С. 20 – 28; Рахимов С. Другим стал мир, моя река, а ты все та же./ Мирзо Турсунзаде и теоретические проблемы новой таджикской культуры. – Душанбе, 2011, 438 с. – С. 403 – 426; Раҳимов С. Нақши фарҳанги бадеӣ дар тарғиби идеяҳои истиқлолият. /Маводи конфронси илмӣ-амалии истиқлолияти сиёсӣ ва масоили концептуалии рушди давлатдорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. – Душанбе, 2016, 279 с. – С. 44 – 54; Раҳимов С. Истиқлолият ва консерватизм. /Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А . Баҳоваддинови АИ ҶТ. 2016, № 2. – С. 35 – 39.

4. Хақдодов С.: «Невозможно строить демократию, преграждая дороги границами». НИАТ «Ховар», Тахмина Гоибназарова, 7 августа 2009.

5. Хрусталева Н. Юрий Назаров в фильме Носира Саидова "Истинный полдень"// «Экран и сцена», Газета о театре и кино, № 1 за 2017 год.

МУҚОВИМАТ ВА ШЕЪРИ МУОСИРИ ДАРӢ

Шеъри асилу ростин, чунон ки мегӯянд аз бунёд муқовимат аст, муқовимати хунарӣ-иҷтимоӣ бо ҳамагуна пастиву палидӣ, зулму истибдод, ҷангу хунрезӣ ва дигар падидаҳои манфии ҳаёти иҷтимоӣ, ки гоҳо зерӣ таъсири муҳит дар пайкари шикояту эътироз, гоҳи дигар дар шакли силоҳи оташин дар мубориза бо беадолатиҳои иҷтимоӣ ва ё парчами ватанпарастон дар набард бо таҷовузгарон намоён мегардад. Аммо солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ (1939-1945) «адабиёти муқовимат» дар адабиётшиносии Аврупо маънои вижаи истилоҳӣ касб кард ва ба адабиёти зиддифашистие гуфта мешавад, ки дар мамлакатҳои ишғолкардаи Олмон ва кишварҳои ҳавзаи зиддифашистӣ ба вучуд омад ва сипас нисбати адабиёти зиддиистеъмории кишварҳои дигаре ҳам, ки дар асри XX мавриди таҷовузи бегонагон қарор гирифтанд, чун Куба, Ветнам, Алҷазоир ва Фаластин низ ба кор бурда шуд.

Аммо ба ақидаи доктор Абдусамеъ Ҳомид корбурди ин истилоҳ нисбати шеър «душвор» ва баҳсангез аст. Зеро аз дидгоҳи ин шоири донишманд «шеър ва муқовиматро ба душворӣ метавон аз ҳам ҷудо кард. Шеъри асил дар ҳар пайкарае, ки ба ҷилва ояд аз муқовимат саршор аст»[1].

Масалан дар ҳамин адабиёти садаи XX дарӣ, илова ба достону ҷаҷомаҳои зиёди зидди таҷовузгарони англис, бисёр шеърҳои исёнталабу пархошгареро мешиносем, ки муаллифоншон дар муборизаву муқовимат бо истибдод ҷони худро бохтанд.

Вале шоирону адабиётшиносони машхур чун Восифи Бохтарӣ, Абдулқаюми Қавим ва муҳаққиқони ҷавонтар дар асоси ҳамин таърифи наву мушаххаси «сатҳи ҷаҳонӣ» таърихи шеъри муқовимати дариро аз ҳодисаҳои моҳи апрели 1978 ва дар пайи он диҳил шудани қувваҳои низомии Иттиҳоди Шӯравии собиқ оғоз мекунад.

Масалан, яке аз шоирону пажӯҳишгарон Муҳаммад Афсари Раҳбин чунин менависад:

«...Замоне ки дар зумраи шеъри муосири Афғонистон аз шеъри муқовимат ёд мекунем, возеҳан манзури мо шеърест, ки пас аз қудтои саври 1357 (апрели 1978) оғоз гардида ва ҳамвора бар зидди таҷовуз қарор доштааст».(А. Ҳамид. Ниг: А. Абдулқаюм. Дар густураи забон ва адабиёти форсии дарӣ. Кобул, 1390,-саҳ 158.)

Шеъри муқовимати Афғонистон, ба баёни донишмандон дар ду заминаи мафкуравӣ ташаккул ёфта аст, яке биниши исломӣ-ҷиҳод, ки дар раъси он Халилulloҳ Халилӣ қарор гирифт ва дигар дар заминаи гуногунандешии фалсафии шоироне, ки аз ибтидо муҳолифи вуруди неруҳои низомии шӯравӣ буданд. Дар ин бахш зоҳиран Восифӣ Бохтарӣ, ки «гӯё бар ҷакоди (торак, тори сар-Ғ.Қ.) шеъри муқовимат» истода буд, пешсаф шуморида мешавад.

Нахустин шеъри муқовимат аз хориҷи кишвар мустазоди «Эй вой ватан, вой» ва шеъри ҷиҳод «Суруди муҷоҳид», ҳарду аз Халилulloҳ Халилӣ шинохта шудааст.

Вале дар бораи аввалин шеъри муқовимат аз ҷабҳаи дигарандешони дохилӣ маълумот пайдо накардем.

Аз ҷиҳати ҷугрофӣ ин шоҳаи шеъри муосири дарӣ дар се ҳавза парвариш ёфтааст, ки яке ҳавзаи дохили (Афғонистон), дуюм кишварҳои ҳамсоя чун Покистону Эрон ва сеюм мамлакатҳои Ғарб мебошанд.

Дар бораи шеъри муқовимати бурунмарзӣ бояд гуфт, ки шеъри парешону парокандаи дарӣ дар сарзаминҳои бегона, ба ғайр аз Эрон пойгоҳи мусоид наёфт ва чилваи хосе накард.

Ба ақидаи Абдусамеъ Ҳомид онҳое, ки дар Покистон ба «адабиёти ҷиҳод» пардохтанд осорашон «аз чашмандози хунарӣ бисёр камранг аст», , ва ононе, ки дар Ғарб «ба ёди ватан навиштанд, бештарини осорашонро метавон фақат аз назари отифа ва эҳсос дархури арҷ донист» (Самеъ Ҳомид, Доктор А. Қавим. Маҷмӯаи мақолаҳо, с. 159)

Ба ин ҳол пурбортарин ҳавзаи рӯишу болиши шеъри муқовимат ҳамона ҳавзаи дохилӣ, яъне ҳуди Афғонистон буд. Дар ин ҷо як теъдод суханварони номдори кишвар чун Восифи Бохтарӣ, Латифи Нозимӣ ва аз шоирони ҷавонтар Партави Нодирӣ, Шабгири Пӯлодиён ва чанд тани дигар дар сабқҳои анъанавӣ, вазнҳои нимой ва услуби шоирони машҳури «миёнарави» эронӣ мисли Таваллуӣ, Муширӣ, Нодирпур, Соя ва дигарон ба сурудани шеъри муқовимат пардохтанд.

Бисёре аз гӯяндагони дохили кишвар, ки баъзеи онҳо бешак аз сухансароёни тарози аввали Афғонистон мебошанд, дар солҳои 1980 дар риштаҳои гуногуни илму маориф ва фарҳанг ва ҳатто баъзеҳо дар вазифаҳои сиёсӣ машғули кор буданд ва ашъорашон дар матбуот, гузинаҳои шеърӣ ва ё ба сурати маҷмӯаҳои мустақил ҷоп шуда аст. Бинобар ин, онҳо наметавонистанд мисли шоирони бурунмарзӣ андешаҳои худро ошкору равшан баён кунанд. Аз ин рӯ, ба сояи рамзу ибҳом паноҳ бурда, фикру ақидаҳои худро печида дар либоси ташбеҳу истиороти муаммогуна арза мекарданд, ки дарки онҳо барои зехнҳои ноогоҳ ва хонандагони одӣ душвор буд. Ҳол он ки дар шеъри муқовимат, у мегӯянд мухотаб тӯдаҳои мардум аст ва шоирон шеърро ҳамчун силоҳ дар хидмати ормонҳои иҷтимоӣ ва мардумӣ қарор медиҳанд.

Ин мушкилбаёнӣ ва иечидагии фикр дар баъзе шеърҳо ба андозае буд, ки ҳатто сензураи вақт, моҳият ва маънои аслии ингуна шеърхоро пай набурда, онҳоро дар паҳлӯи шеърҳои хизбӣ ва инқилобӣ дар матбуоти расмӣ чоп мекард. Зоҳиран ба ҳамин сабаб дар шеъри муқовимати дохилӣ шеъре ё байте, ки шиору парчами «размандагон» гардад, пайдо кардан душвор аст.

Аз ин ҷиҳат сарояндагони мазкурро метавон дар шумори шоирони диссидент (аз калимаи «диссидентс»-и лотинӣ, ба маънои луғавии он, яъне «ҷудоистода, норизо, ғайрандеш») овард, ки дар нимаи дуввуми асри XX дар кишварҳои зеринизомҳои худкома ва тоталитарӣ зиндагӣ мекарданд.

Аз нигоҳи музмуну мундариҷа шеъри муқовиматро ба се бахш тақсим карданд, шеъри ҷиҳод, шеъри гуногунандешӣ ва саввум шеъри муҳочират.

Шеъри ҷиҳод, ҷунон ки медонем, ҳадафу парчами мушаххас дошт ва баъди солҳои 80-ум, аз рӯи маълумоти андаки дастрас нақши муҳимме дар ҷараёни адабӣ надошт ва зоҳиран «гули биҳиштие» дар ин замина наарӯид. Он меросе, ки дар ин замина аз он рӯзгор боқист, асосан маҳсули завқу андешаи суханварони ба истилоҳ диссидент, ё ғайрандешӣ дохилӣ ва муҳочир мебошанд.

Дар ҷараёни мутолиа ва баррасии шеъри муқовимат, ин истилоҳи наву мавзӯи куҳан, ба андешаи мо ин паҳлӯҳои масъалаи мавриди баҳсро низ бояд дар назар дошт:

1. Ҷунон ки дар аввали ин гуфтор зикр гардид, адабиёти муқовимат, мувофиқи таърифи «классикии» он дар кишварҳои тасхиршуда ва дар муқовимат бо таҷовузгарон пайдо шудааст.

Пас бо бартараф шудани ин омил, яъне ишғол усулан сабабу ангеае барои вучуди ин адабиёт боқӣ наместонад.

Албатта ин мавзӯ метавонад боз солҳои зиёд манбаи илҳами шоирону нависандагон бошад ва ашъору дostonҳои барҷастае низ дар ин замина ба вуҷуд биёяд. Аммо ин бозофаринӣ ва тасвирҳои бадеии батаъхиру ба тамкии осоре ба шумор мераванд, ки дар мавзуи таърихи нигошта шудаанд.

Дар адабиёти Афғонистон низ бо хориҷ шудани кӯшуни «ишголари сурх» замина ва ниёзи иҷтимоӣ-адабие барои шеъри муқовимат аз байн рафта ва он ҳодисаҳое, ки сипас тайи солҳои 90-уми асри гузашта дар кишвар ба вуқӯ пайваст, дигар муқовимат бо таҷовузгарон набуда, балки рақобати нерӯҳои сиёсии қудратталаб, яъне ҷангҳои дохилӣ буданд, ки дар таърихи як-ду карни ахири Афғонистон кам нестанд.

Ашъоре ҳам ки тайи солҳои 1990-2000-ум дар накуҳиши ғочаҳои ин давра суруда шудаанд, муқовимате мебошанд ба қавли иқтибосшудаи доктор Абдусамеъ Ҳамид, барҳоста аз ниҳоди шеър, яъне «шеъри асил дар ҳар пайкаре, ки ба ҷилва ояд аз муқовимат саршор аст».

2. Дар мавриди шеъри муҳочират, ки як қисми шеъри муқовимат ба ҳисоб меравад, ҳамчунон бояд гуфт, ки онро метавон ба ду бахш тақсим кард. Бахши аввал - шеъри муқовимат, он ашъоре, ки шоирони муҳочирӣ иҷборӣ тайи солҳои ишғол (1979-1989) сурудаанд. Бахши дуввум - он ашъоре, ки баъди ишғол (1979) дар ғурбат шоирон ба ёди ватан навиштаанд. Ин ашъор, ба назари мо муқовимат набуда, ҳамон ғарибсароҳои машҳуре мебошанд, ки дар шеъри форсии дарӣ намунаҳо фаровон дорад.

Аз миёни суҳанварони машҳури ошно ва гуяндагони ҷавонтаре, ки дар солҳои 80-90-ум ба шуҳрат расиданд, ном ва сурудаҳои шоирони зерин дар шакли қолабҳои наву кӯҳна дар ҳавзаи шеъри муқовимат ва муҳочират оварда шудаанд:

Халилulloҳ Халилӣ, Восифи Бохтарӣ, Латифи Нозимӣ, Беранги Кӯҳдоманӣ, Партави Нодирӣ, Сабуруллоҳи Сиёҳсанг, Муҳаммад Афсари Раҳбин, Ҷалил Шабгири Пӯлодиён, Абдуқаҳҳори Осӣ, Лайло Сароҳат Рушанӣ, Шучоъуддини Хуросони, Абдулсамеъ Ҳомид, Карима Музлим ва дигарон.

Чанд намуна барои ошноӣ ва қазоват аз сурудаҳои баъзе шоирони ҷавони он солҳо:

Аз Беранги Кӯҳдоманӣ:

*Ба куҷои шаб нависам газали шабонаи худ,
Ғазали шабонаи худ, сухани замонаи худ.
Ба кадом гӯша бояд тани хастаро кашидан,
Ба каронаи кадомин гами бекаронаи худ...
Чи ҳадиси талх бошад, чи гами бузурги гурбат,
Чи кунам, ки раҳ надорам ба даруни хонаи худ...
Чи шиканҷаест гурбат, чи балои сахт ҳиҷрат,
Ки салиби марги худро бикашам ба шонаи худ.
Чи шигифт рӯзгоре, ки паранда кӯч карда,
Ба ҳаво, ба бод дода хасу хори лонаи худ.
Дили ман ба боз сӯзад, ба ҷавонаҳои сабзаш,
Ки ба гӯши бод гӯяд ҳама шаб фасонаи худ.
Пари он паранда равшан, ки пайи шукуҳи парвоз,
Бигузошт оби худро, бигузошт донаи худ.[1]*

Аз Партави Нодирӣ:

*Эй сарзамини ман,
Эй захмҳои бози ту фаввораҳои хун.
Боги кадом от Чун рӯи доманат.
Як осмон ситораи хунин, Афтода рӯи хок.*

****

*Эй сарзамини ман,
Бар захмҳои бози ту ман даст мекашам.
Ман аз гулӯи қарн,*

*Фарёди хун гирифтаи садҳо ҷавонаро.
Дар зеҳни зиндагӣ,
Бедор мекунам.
Ман гирияҳои суги ҳазорон ситораро,*

**Ин шеърро шоир соли 1990 дар Тоҷикистон сурудааст.
Бо чашми офтоб.
Оғоз мекунам...**

***

Аз Муҳаммад Афсари Раҳбин:

*Гулро сапеду сурх кашиданд барг, барг,
Парвонаҳои зард париданд барг, барг.
Гулдастаҳо чи зор фитоданд рӯи хок,
Гулбаргҳо чи хор хамиданд барг, барг...
Пур гуфт боду қофиласӯзони рангу бӯ,
Афсонаи тагарг шуниданд барг, барг...
Дуздони субҳ аз паси девори нимашаб,
Санге заданду оина чиданд барг, барг.
Зардушт лола рехт ба хокистари баҳор,
Оташ заданду гул даравиданд барг, барг.*

Аз Ҷалил Шабгири Пӯлодён:

*Шаҳр дар шаҳр таби сӯхтану сохтан аст,
Алами дард зи аъмоқи дил афрухтан аст.
Табар оварда табардор, сапедоре ку?
Сар ба сар пар пари боғ асту сари сӯхтан аст.
Чун гули сурх ба гулдони шикебоии хеш,
Дар таби фоҷеа биншастану бигдохтан аст.
Он чи дар раҳгузари кӯчаи фарёд равад,
Раҳши чингизии бод аст, ки дар тохтан аст...
Табу тобе агарат ҳаст, ки барҳезӣ боз,
Кӯҳ бояд шудану сина сипар сохтан аст.*

Аз Абдулқаҳҳори Осӣ:

*То ҷода ҳаст, завқи сафар ҳаст, гом ҳаст,
Анғезаи талоши ту дар ман мудом ҳаст.
Эй офтоб, то ту аламдори фотехӣ,
Номат ба лаб гузораи ишқат ба ҷом ҳаст.
Бори дигар бикаш, ки пас аз куштани ҳазор,
Дар ман ҳанӯз ҳавсалаи интиқом ҳаст.*

Аз Лайло Сароҳат Рушанӣ:

*Вақте ки базри оташу хунро
Пошиданд,
Гулҳои сурхи ишқ,
Аз ҳавл,
Аз ҳарос,
Сар зери хоки сард фурӯ бурданд.
Дар чашми сабзи баҳорон он гаҳ,
Абре ба ранги хун,
Густурд шони пайкари гамранги хешро.
Борон,
Он саховати хушном,
Бориду боз борид,
Бориду боз борид,
То базри сурхи оташ
Гулҳои сабз дод.*

Аз Шучоъуддини Хуросонӣ:

*Хомӯшу сарду тори хона гур аст,
Замин сахт, осмон бисёр дур аст.
Замин хун, осмон оташ гирифтаст,
Замонро деви мотам каш гирифтаст.
Баҳорон мерасад, аммо сияҳпӯш,
Тамоми решаҳои боғ бар дӯш...
Ба номардӣ аз инҷо боқ бурданд,
Шукуҳи сарвариву тоҷ бурданд.
Ба тору пуди мо таъсир карданд,*

Саворон дар сафар таъхир карданд.
 Чи умеди аз ин доди замона,
 Зи умеди туфангу тозиёна.
 Тамоми ин ватан маҳбуфу манг аст,
 Магар қалби ҷаҳон аз санг, санг аст?

Аз Абдулсамеъи Ҳомид:

Шояд дубора лаҳзаи дидор гул кунад,
 Хуришед бар фарози сапедор гул кунад...
 Сунбул ба рақс ояду як бог сунбула,
 Аз кӯчаҳои оташу овор гул кунад.
 Нилуфари ситора, ҳубобе аз офтоб,
 Аз шоҳи шикастаи рангбор гул кунад.
 Бо эҳтироз ҳанҷараи сабзи панҷара,
 Оҳанги ошиқонаи гитор гул кунад.
 Рангинкамони яъс шавад сими хордор,
 Чатри сукуту чанбараи дор гул кунад.
 Аммо ҳанӯз бовари бовар намекунам,
 Ин дил, ки мурдааст, дигар бор гул кунад.

Саид Абӯтолиби Музффарӣ:

Гар бигиред имшаб аз дастам табарзини маро,
 Ҷашн мегиранд фардо рузи тадфини маро.
 Тақя бар бозуи марде бояд имшаб доду бас,
 Ҷуз туфанг, оре кӣ дорад тоби таъмини маро.
 Ман набудам, осмон якбора холӣ шуд зи моҳ,
 Кам-камак з-ин Каҳкашон чиданд Парвини маро.
 Гарси сар чандест дорад сар ба роҳам мекунад,
 Бишкан, зӣ санги аҷал хавфи булӯрини маро.
 Фасли тазвир асту чоҳи нобародар пеширав,
 Ку Фаромарзе, ки гирад аз аду кини маро.
 Моем чу сахраҳои тӯфонхӯрда,
 Дар кӯҳу камар санг зи ҷӯпон хӯрда.
 Моем ҷунон мусофири вомонда,
 Дар қаъри шаб аз қофила танҳо монда.

Алии Муҳаммадии ХУРОСОНӢ
Кубриё НУРОВА
адабиётшиносон

МУРУРЕ БА АШЪОРИ ҒИНОИИ ФАЙЗИИ ДАКАНӢ

Баъди ба меъёр даромадану доман паҳн намудани забони форсии тоҷикӣ дар замони Сомониён, заруратҳои таърихӣ боис шуда, ки ин забон дар Ҳиндустон мавқеи мустаҳкам пайдо намояд ва баъдтар, аз даврони Ғазнавиён сар карда тадриҷан то миёнаҳои қарни XIX ба яке аз забонҳои асосии дафтари давлатӣ муоширати мардуми ин сарзамини паҳно, новобаста ба ирқу наҷод ва дину ойину мазҳаб, табдил ёбад. Аз оғози асри XI дар ин сарзамин ҳатто анъанаи ба забони форсии тоҷикӣ эҷоду таълиф намудани адабиёти бадеӣ ба миён омада буд. Ҳамин аст, ки тайи чандин садсола сарзамини Ҳинду Покистон дар бағали худ суханварону донишмандони мутааддиди фарҳанги бойи форситаборонро парваридааст, ки агар ҳаёти сипаришуда ва мероси адабию фарҳангии идае дар адабиётшиносию шарқшиносӣ то андозае мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифта, каму беш осорашон дастраси хонандаи тоҷик гардида бошад, монанди Абулфараҷи Рунӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Абдулқодири Бедил, Муҳаммад Иқбол ва Мирзо Ғолиб, шумораи зиёде аз ин қабил абармардони сухану фарҳанг ниёз ба омӯзишу пажӯҳиш доранд, ки яке аз онҳо адибу донишманд ва тарҷумони дарбори Муҳаммад Ҷалолуддини Акбаршоҳ (солҳои ҳукмронияш 1556 м.-1605 м. дар Агра) дар асри XVI-и Ҳиндустон Абулфайз Файзии Файёзии Даканӣ (1547, ш. Агра -1595, ш. Агра) ба шумор меравад.

Доир ба ҳаёту эҷодиёт ва мақому мартабаи Файзии Даканӣ дар адабиёти форсизабону фарҳанги ғановатманди Ҳиндустон,

дар баробари мероси адабии худи ӯ, дар сарчашмаҳои пешин, монанди «Мунтахабу-т-тавориҳ»-и Абдулқодири Бадюни, «Акбарнома»-и Абулфазли Алломӣ, «Ойини Акбарӣ»-и Абулфазли Алломӣ, «Чаҳорбоғ»-и Ҳаким Абулфатҳи Гелонӣ, «Табақоти Акбарӣ»-и Хоҷа Низомуддин Бахшии Ҳиравӣ, «Майхона»-и Қазвинӣ, «Маосири Раҳимӣ»-и Абдулбоқии Наҳовандӣ, «Таърихи Фаришта»-и Муҳаммад Қосим, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Хулосту-л-ашъор»-и Тақии Кошӣ, «Шамъи анҷуман»-и Наввоб Муҳаммадсиддиқ Ҳасанхон, «Тазкираи шуарои Панҷоб»-и Сарҳангхоҷа Абдурашид, «Риёзу-ш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ, «Сарви Озод»-и Ғулумалии Озод, «Оташкада»-и Лутфалибеги Озар, «Ҳафт осмон»-и Аҳмад Алӣ-оғо, «Сафинату-л-авлиё»-и Дорошуқух, «Шеър-л-аҷам»-и Шиблии Нуъмонӣ ва дар нигоштаҳои аҳли таҳқиқи минбаъда ишораҳои ҷой дошта бошанд ҳам, дар ин бора ба таври бояду шояд яке аз муаллифони ин пешгуфтор Кубриё Нурова омӯзиши мукамалтар бурда, чанд мақолаи илмӣ интишор намуд ва дар ин замина рисолаеро бо номи «Хусусиятҳои бадеӣ-эстетикӣ ва ғазалиётӣ Файзии Даканӣ» (Душанбе: Матбуот, 2013) ба таърифи расонид. Баъдтар мунтахаби эҷодиёти ин адиб бо муқаддимаи муфассали адабиётшиносии дигари тоҷик Замира Ғаффорова (Душанбе: Адиб, 2015) интишор ёфт. Дар заҳматҳои мазкур дараҷаи омӯзишу пажӯҳиши рӯзгору осори Файзӣ хеле равшан баён ёфтааст.

Гузаштагон ва решаҳои пайванди Файзии Даканӣ аслан араб буда, дар Яман сукунат доштаанд:

*В-агар аз мавлудам нишон ҷӯйӣ,
Ҳамчу фӯлод Ҳинд кони ман аст.
В-ар ба аслофи ман назар фиканӣ,
Гавҳарам чун ақиқ аз Яман аст.*

Таълиму тарбия ва омӯзиши Файзии Даканӣ аз синни хурдсолӣ дар оила оғоз мегардад ва аввалин устодонаш волидаини ӯ будаанд. Минбаъд вай дар улуми ақлӣ шогирдии мулло Асомуддин, дар илмҳои динӣ ва илоҳиёт шогирдии шайх Маккиро ба ҷой оварда, дар шеърӯ шоирӣ, иншопардозию номанигорӣ, ҳусни таҳрир, латифагӯӣ, забону адабиёти арабӣ, форсии тоҷикӣ ва ҳиндӣ, зимни ба дараҷаи хуб дониستاني забонҳои форсӣ, арабӣ, санскрит, ҳиндӣ ва урду, илмҳои адаб, фалсафа, ҳайат, нучум ва ғайра аз рӯйи истеъдод ва фаросат кор гирифта, ба мусиқӣ ва асбобҳои мусиқӣ ҳам дилбастагӣ дошт. Овозхонӣ ҳам мекардааст, албатта дар маҷлисҳои хоса. Ба ин маънӣ, ҳамзамон ва ҳамкораш Абдулқодири Бадоунӣ, ки аз рақибони дарбории Файзӣ будааст, менависад: «...Шайх Файзӣ дар фунуни ҷузъия, аз шеърӯ муаммо ва арӯзу қофия ва таъриху луғат ва тиббу иншо адил дар рӯзгори худ надошт».

Файзии Даканӣ ба дарбори Ҷалолуддини Акбаршоҳ дар 19-20 солагиаш роҳ ёфта буд. Дар ин вақт падар ва бародараш Абулфазли Алломӣ дар дарбор ифои вазифа доштанд. Вазифаи аввалине, ки бар дӯши Абулфайзи ҷавон дар дарбор афтод, ин тарбия намудану таълим додани фарзандони шоҳи замон, шоҳзодаҳо Салим, Мурод ва Дониёл буд. Дар байни ин фарзандон, бо вучуди саҳтгиру ҷаллод будан, Салим боақлтар буда, соли 1605 мелодӣ, баъди марги падар бо таҳаллуси Ҷаҳонгир ҷойгузини ӯ мегардад.

Дар дарбори Акбаршоҳ баробари ба таълиму тарбия машғул будан эҳтиромӯ эътибори Файзӣ зина ба зина болотар рафта, соли 1581 шоҳи Агра садорати вилояти Дуобро ба ӯ бовар мекунад. Вай беш аз 20 моҳ дар музофоти Дакан ба сифати сафири фиристодаи Акбаршоҳ фаъолият намуда, ба тарғибу ташвиқи ҳукумати осудаву ороми Ҷалолуддин Муҳаммад машғул мегардад, то ҳукуматҳои пора-пораи Дакан

бе чангу хархаша мутеъи ин ҳукумати марказӣ гарданд. Яъне, фиристода марказгурезонро бо роҳи мувофиқаи осуда ба маркази давлат даъват менамуд. Ӯ дар ҳамин чо ба нисбаи «Даканӣ» шуҳратёр шуда будааст. «Даканӣ» нисбат ихтиёр кардани Абулфайзро худи суҳанвар дар фарқ кардан аз дигар ҳамномҳояш дониста, ки дар аҳди ӯ Файзиҳои форсигӯӣ зиёде, монанди Файзии Сарҳиндӣ, Файзии Кошонӣ, Файзии Балхӣ, Файзии Турбатӣ, Файзии Хиёбонӣ ва ғ. зиндагиву бо эҷоди бадеӣ, баҳусус гуфтани шеър, ном бароварда буданд. Адабиётшиноси эронӣ Забеҳуллоҳи Сафо ба ин маънӣ оварда, ки «Сабаби интихоби ин гуна таҳаллус аст, ки маъмулан номи ӯро «Файзии Файёзӣ» менависанд». Файёзиро бошад шоир дар охирҳои умраш ба сифати таҳаллус интихоб кардааст. Ҳамин мусофирати корӣ ба Дакан боис мешавад, ки вай бо шоироне чун Малики Қумӣ ва Зухурии Туршезӣ ошноӣ ва ҳамнишинию муошират намояд. Файзии Даканӣ соли 1592 м. аз сафари тӯлонии Дакан баргашта, дубора машғулиятҳои дарбориашро барқарор ва фаъолиятро дар он чо сарбаландона идома медиҳад. Мутаассифона, вақти дар сафари хидматӣ будан модараш дунёро падруд мегӯяд. Модаре, ки дар баробари падар дар таълиму тарбия ва ба камол расидани ӯ саҳми чашмрасе доштааст. Шоир дар марги модари меҳрубон бо ҳасрат мегӯяд:

*Дӯстон аз нафасам бӯӣи чунун меояд,
Нола аз синаам огушта ба хун меояд.*

*Хун, ки аз меҳри ту шуд ширу ба тифлӣ хӯрдам,
Боз хун гаштаву аз дида бурун меояд.*

Ҷойи дигар бар марги модар бори ҳасраташ вазнинтар мегардаду менамояд:

*Кош бар болини ӯ ман будаме,
То илоҷи кори худ бинмудаме.*

*Дафтари «Қонун»-и худ овардаме,
Хуққаи доруи худ бикишудае.
Аз магоки чашм ҳован кардаме
В-аз дили софӣ гиёҳе судае.
Дар саранҷоми ҳаёташ дидаме,
Умри худ бар умри ӯ афзудае.
Равған аз бодоми чашми хештан
Додамею хоби хуш фармудае.
Чустае осоиши қону танаиш,
То наёсудӣ, намеосудае.
Дар хаёли дафъи беҳобии ӯ,
Ҳамчу ақли худ даме нагнудае;
Лек аз ӯ будам мани дилтанг дур,
Аз ҳарими ӯ ба сад фарсанг дур.*

Падари Файзии Даканӣ Шайх Муборакшоҳ соли 1592 милодӣ дар Агра фавтидааст. Шоир дар қасидае аз донишмандии падар, марди роҳбин будан, покназару равшанзамирии ӯ, ки тарбиятгари беминнати фарзандон буд, бо некӣ ёд мекунад. Мавсуф соҳиби оила ва бо номи Муҳаммад Камол писаре хубрӯе низ доштааст, ки дар сесолагӣ аз дунё дармегузарад. Ин ҳодисаи нохуш пеш аз марги волидайнаш рух дода будаасту таърихи даргузашташ маълум нашуд.

Дар ҳақиқат подшоҳи вақт Муҳаммад Акбаршоҳ ба Абулфайзи Файёзӣ ихлос ва эҳтироми алоҳида дошт. Ба ин маънӣ, бояд гуфт, ки соли 1573 мелодӣ маликушшуарои дарбори Акбаршоҳ Ғазолии Машҳадӣ аз олам дармегузарад ва шоҳ баъди 14 сол, яъне соли 1587, Абулфайзро сарвари адабони дарбори худ таъйин мекунад ва унвони ифтихории маликушшуароиро ба ӯ бовар менамояд. Бо зарурат ва тақозои замон, басёрзабона будани мардуми муқими Ҳинд,

талаби сиёсати давр дар дафтари дарбор боис мегардад, ки гурӯҳи махсуси турҷумонҳо таъсис дода шавад, ки онро Файзӣ назорат мекард. Ҳадафи ин гурӯҳ иборат аз чӣ буд? Дар ин гурӯҳ уламову удабои мусалмон ва ҳинду ба тарҷумаи як силсила ёдгориҳои барҷастаи фарҳангии қадими мардуми Ҳинд камари ҳиммат баста буданд. Худи Файзӣ китоби муқаддаси ҳиндуҳо «Маҳабхарата»-ро, бо забондонию фавқуллода, ба форсӣ баргардонида, зиёда аз ин таҳрири ҳамаи тарҷумаҳои мешударо бар уҳда дошт. Мусташириқи шӯравӣ Г. Ю. Алиев ба заковат, забондонӣ, фарогирии илмҳои зиёди замон, донишмандии таъриху талаботи динҳои гуногунӣ дар он сарзамини афсонаҳо амалкунанда, оини мардумони Ҳиндустон ва ғайраи Файзии Даканӣ баҳои арзандаи илмӣ дода, навиштааст: «Файзӣ донандаи бузурги фалсафа, улуми динӣ, тарғибгари андешаҳои муғулҳои Ҳинд ва ҳамчунон донандаи таълимоти насронӣҳо ва яҳудиён буд».

Файзии Даканию дилбохтаи илму адаб ва фарҳанги ғанию шибҳқора ба ҳар музофоте аз музофотҳои зердасти Акбаршоҳ мерафт, барои хонадонаш тухфаи арзандаро китоб медонист ва тамоми умр баробари афзудани дониш китоб ҷамъ мекардааст. Худ дар китобат ҳунари зотӣ дошта, барои китобхонааш нусахи мунҳасир ба фарди дар дасти дӯстонаш бударо нусхабардорӣ ҳам менамуд. Ишораҳои вучуд доранд, ки китобхонаи ӯро баъди маргаш ба дарбори подшоҳ интиқол додаанд, ки теъдоди онҳо беш аз 4000 нусха будаасту бештарашон нусаҳои нодир ва ба забони форсии тоҷикӣ.

Адиб дар айни камолоту шухрати эҷодӣ аз дунё даргузаштааст. Муҳаққиқони эронӣ Ҳусайни Оҳӣ ва Забехуллоҳи Сафо навиштаанд, ки Файзӣ баъди аз Дакан баргаштан ба бемории тангии нафас гирифторм шуд ва бо ҳамин касалӣ падрудӣ ҳаёт гуфт. Ин ҳолатро Ҳасани Оҳӣ муфассалтар чунин менигорад: «Ҳакими Мисрӣ, аз

пизишкони маъруфи он замон, бо камоли эҳтиром ба муолиҷаи вай бархост, аммо маргро чӣ гуна метавон чора кард? Ду рӯз пеш аз марг ҳолати иғмоз (бепарвой) ва ғафлаторӣ мешудааст. Акбаршоҳ ҳамон дам ба болини вай хузур меёбад. Файзӣ чашм бикшуд ва маросими адаб ба ҷой овард. Шоҳ ўро ба Худой супорида бархост ва равона шуд. Абулфазл барои тимордорӣ чаҳор рӯз аз шоҳ рухсат хост. Акбар хангоми назъ дар нимаи шаб бо беқарорӣ ба болини Файз шитофт, сари вайро ба доман ниҳод, як-ду бор бо садои баланд гуфт:

- Шайх бархез (Акбар ҳамеша Файзиро ин гуна хитоб мекард), ман Ҳаким Алиро барои аёдат ва муолиҷа овардам, аз чӣ лаб намекушой? Он хангом, ки аз Шайх ҷавобе наомад, аммома аз сар баргирифта ба замин андохт ва Абулфазлро тасаллият гуфта хорич гардид».

Файзии Даканӣ дар баробари бо корҳои таълимӣ, давлатию сиёсӣ ва фарҳангии дарбори Акбаршоҳ машғул будан аз 18-солагӣ то охири умри кӯтоҳ, вале бобаракат, аз худ мероси бойи адабӣ боқӣ гузоштааст. Адабиётшинос А. Алимардонов менависад, ки «Аз рӯйи маълумоти бародараш Абулфазли Алломӣ осори манзуми Файзии Даканӣ то 50 ҳазор байт мерасидааст». Тазкиранависону таърихнигорон ва аҳли таҳқиқ танҳо «Девон»-и ўро нух ҳазор байт баршумурдаанд. Бешубҳа ба осори манзуми мавсуф, ки 50 ҳазор байт гуфтаанд, ҳамчунон маснавӣ ва тарҷумаҳои ў шомиланду айни ҳол на ҳамаи онҳо дастраси моянд. Ин ба он маъност, ки ханӯз дар ягон маркази адабиётшиносию шарқшиносӣ матни осори Файзӣ, бахусус асарҳои манзуми ў чамъоварӣ, нақд ва аз нигоҳи интиқодӣ омӯхтаву таҳия гардаву ба нашр расонида нашудаанд.

Мероси адабии Файзии Даканӣ аз «Девон», ки ашъори ғиноии шоирро фаро гирифтааст, дostonҳои «Хамса», ки

иборат аз «Маркази адвор», «Сулаймон ва Билқис», «Нал ва Даман», «Ҳафт кишвар» ва «Акбарнома» иборат буда, дар пайравии «Хамса»-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ ва «Хамса»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ гуфта шудаду баъзе нотаом мондаанд, маснавии «Гучарот», ки аз минтақаи Гучаротро фатҳ намудани Акбаршоҳ ҳикоят мекунад, асари мансури «Мавориду-л-калом», ки дар он масъалаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ матраҳ гардида, бо ҳунари хаттотии бенуқта, бо заҳмати худи муаллиф, иншо гардидааст, «Савотеъу-л-илҳом», ки он ҳам бенуқта дар тафсири «Қуръони мачид» буда, «Латифаи Файзӣ», ки асосан мактуботи Файзиро дар худ маҳфуз дошта, аз ҷониби хоҳарзодааш Абдуллоҳ ибни Ҳаким Айнулмулк чамъоварӣ ва таҳияву тадвин гардидааст, асарҳои тарҷумавии «Лиловатӣ», «Маҳабҳарата», «Баҳогут Гито», «Ромаян», ки аз забони санскрит ва ҳиндии қадим ба форсии тоҷикӣ баргардонида шудаанд ва рисолаи «Акбарнома», ки бенуқта ба номи Муҳаммад Акбаршоҳ навишта шудааст, иборатанд.

«Девон»-и Файзӣ, ки худи муаллиф онро мурағаб сохтаву ба он муқаддимаи кӯтоҳро навиштааст, ашъори ғиноии ўро фаро гирифта, аз қасоид (беш аз 30 адад), қасоиди нотаом (9 адад), таркиббанду тарҷеъбанд (8 адад), ғазалиёт (765 адад), ғазалҳои нотаом (300 байт), рубоӣёт (260 адад), таърихҳо (20 адад), муқаттаот (беш аз 50 адад), муаммо (160 байт) ва фардиёт (24 байт) иборат мебошад. Тибқи маълумоти мавҷуда нусахи қаламии то ба имрӯз маҳфузмондаи девони шоир аз 6 ҳазор байт то беш аз 9 ҳазор байтро дар бар мегиранд. Дар ин маврид бояд гуфт, ки рӯнависи девони мазкур ба нухабардорони гуногун алоқаманданду завқҳои гуногун онро китобат кардаанд. Чопи лохурӣ ва эронии «Девон»-и Файзӣ рубоӣёти шоирро, ки дар нусахи қаламии рақами 801 Ганҷинаи дастхатҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҷой дошта, беш аз 260 ададанд, надоранд. Дар ин Ганҷина

нусаҳои дигаре аз ин девон зери рақами 607 бо дебочаи мусанниф ниғаҳдорӣ мешавад, ки хеле номукамал ва асосан қасидаҳои ӯро фаро гирифтааст.

Нусаҳои хаттии ёдшуда ва чопҳои лохурию эронии «Девон»-и мазкур моро ба ин натиҷа расониданд, ки матни илмии он ҳанӯз ба таври бояду шояд ба анҷом расонида нашудааст, зеро дар муқоясаву муқобалаи онҳо фарқиятҳои зиёде ба назар расид. Як нуктаи дигарро бояд ишора кард, ки чопи эронии «Девон» ҳамон чопи аксӣ(факсимил)-и чопи лохурӣ буда, бо муқаддимаи Хусайни Оҳӣ бе қаламзаниҳо ва ислоҳ даровардан ба матн интишор гардидааст. Ҳамин аст, ки норасоӣҳое, ки дар чопи лохурии Аршад дучор меоянд, дар чопи Хусайни Оҳӣ айнан гузаштаанд. Барои то ҷое равшанӣ андохтан ба масъала ғазалеро аз чопҳои лохурӣ ва эронӣ иқтибос намуда, онро бо матни нусаҳои қаламии рақами 801 дар муқоиса мебинем. Матни ғазали чопӣ ин аст:

*Ҳавои ишқ маро тоза дар дил афтода-ст,
Назар кунед, ки дарё ба соҳил афтода-ст.
Гумон мабар, ки ба дарюза даст бикшоем,
Маро, ки гавҳари шабтоб дар гил афтода-ст.
Парида мурғи дили ман ба сӯйи сайдгаҳе,
Ки ҳар фаришта ба сад гом бисмил афтода-ст.
Худойро чӣ кунам, чун зиям, мусулмонон,
Ки симтан бути ман оҳаниндил афтода-т.
Мапурс роҳ, ки сарҳои раҳравони ҳарам
Нишонаҳост, ки манзил ба манзил афтода-ст.
Мапӯш чеҳра зи Файзӣ, ки покбинонро
Назар ба ойинаи дил муқобил афтода-ст.*

Ҳамин ғазал дар нусаҳои хаттии рақами 801 7 байт буда, пеш аз байти мақтаъ ин байт омадааст:

*Зи ман ба қофиласолори роҳи ишқ мапурс,
Ки ноқа мондаву дар дашт маҳмил афтода-ст.*

Мураттиби чопи эронии «Куллиёт»-и Файзӣ Хусайни Оҳӣ дар муқаддимаи ба матн изофанамудааш аз боби хусну фасоҳати баёни шоир сухан роҳда, ин ғазалро дар 8 байт иқтибос намудааст, ки панҷ байти аввали он ҳамон се байти аввал ва байтҳои панҷуму шашуми ғазали иқтибосшуда буда, се байти дар миёна омада тариқи зайл аст:

*Миёнаи ману он шӯх то чӣ анҷомад,
Ман оташиндилу ӯ оҳаниндил афтода-ст.
Ба гарданам зи ту таъвизи дӯстӣ ин бас,
Ки захми теги шаҳодат ҳамоил афтода-ст.
Мусофирони тариқат, зи ман ҷудо машавед,
Ки дурбинаму чашмам ба манзил афтода-ст.*

Дар назари аввал гӯё ин се байт дар нашрҳои чопии ёдшуда ҷой надоранд. Вале китобро як саҳифаи дигар мегардонему ин се байтро дар ғазали пасин дармеёбем, ки бо ин матлаъ оғоз меёбад:

*Маро ба роҳи муҳаббат ду мушкил афтода-ст,
Ки хун гирифтааму ёр қотил афтода-ст.*

Чунин ҳолатро дар вақти муқоисаи чанд ғазали дигари нусаҳои қаламии ёдшуда ва чопии онҳо ба мушоҳида гирифтем. Ба мақтаи ин ғазал таваҷҷуҳ фармоед:

*Моро ба рӯзи ҳаҷр сиришки надомат аст,
Рӯзи фироқ нест, ки рӯзи қиёмат аст.*

Каме поёнтар бо ҳамин вазну қофия ва радиф ғазале ҳаст, ки матлаъаш ин буда:

*Имшаб видои ёр зи маргам аломат аст,
Шоми видог нест, ки субҳи қиёмат аст.*

дар муқоиса бо чопҳои лоҳурию эронӣ ва нусаҳои қаламии тоҷикистонию он дар ғазал дарҳамбарҳамиҳои матнӣ дида мешавад. Ин ишораҳо ба он маъност, ки осори манзуми Файзии Даканӣ, баҳусус девони ашъори ӯ, то ба ҳанӯз ниёз ба таҳияи матни илмиву интиқодӣ дорад. Вале боз ҷойи таъкид

аст, ки дар анҷом додани ин кори дандоншикан, зеро нусхаҳои қаламии осори манзуми шоир дар китобхонаҳои дунё зиёданд, фурсати мувофиқу ҷашми равшанбинии матншиносӣ мебояд.

Тавре ишора шуд, «Девон»-и Файзии Даканӣ иборат аз жанрҳои хурди ғиноӣ буда, вобаста ба онҳо мазмуну муҳтавои худро доранд. Дар ин девон қасида ва ғазал мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Қасоиди шоир, ки девони ӯ бо ин жанри бадеӣ шуруъ мешад, мавзӯҳои гуногун, монанди дар ситоиши Офаридгор, мадҳ, фахрия, андарз, тасвири табиат, марсия ва ғайраро дар бар мегиранд. Мадҳияҳои шоир асосан ба Ҷалолуддин Муҳаммади Акбаршоҳ бахшида шудаанд. Агар ин қабил қасидаҳои Файзӣ барои равшантар намудани таърихи он замон аҳаммият дошта бошанд, қасидаҳои мавъизаву ҳикмат ва андарзияш барои тарбияи одамӣ, ахлоқи ҳамидаи инсонҳо имрӯзу фардо ҳам зарур доништа мешаванд. Шоир дар бештари қасидаҳои худ зебоиҳои дунёро ба риштаи тасвир кашида, пайрави мардуми неку некандеш ва дар ислоҳи камбудию норасоии ҷаҳон аст. Вай дар оғози як қасидаи фахрияи худ, ки аз 34 байт иборат аст, мегӯяд:

*Хоҳам ислоҳи нуҳ китоб кунам,
Нусхаи кавн интиҳоб кунам,
Сатр-сатри китобхонаи дил
Холӣ аз ҳарфи носавоб кунам...
Беадабро ба дарсгоҳи адаб
Дар шиканҷи адаб азоб кунам.
Афъии ҳирсро ба ним афсун
Фориғ аз ранҷи панҷатоб кунам.
Агар аз ҳарфи ман бипечад сар,
Бар дабири фалак итоб кунам.*

Шоир дар қасидае дигар, ки дар панду насиҳат ва мавъизат ба ҳамнавбон аст, одамонро ба ҷустуҷӯии пайваста ва дарёфти

ногумкардаҳояшон ҳидоят менамояд ва дар ин роҳ барояшон барор меҳоҳаду худ дар зиндагӣ осудагинописанд аст:

*Дило, тира манишин, сафое талаб кун,
Аз ин хокдон кимиёӣ талаб кун.
Чу бар киштии орзу менишинӣ,
Зи дарёдилон нохудое талаб кун.
Зи худ раҳ ба ҷое набурданд мардон,
Дар ин тирагӣ раҳнамое талаб кун.
Раҳи дил гаронии тан барнатобад,
Сабуктар аз ин пой пое талаб кун...
Мабар даст бар охури харниҳодон,
Зи хони Масеҳо гизое талаб кун.
Дар ин мазраи обу гил донаи сабз
Бияфшону абри вафое талаб кун...
Гул аз хор ҷӯянду ганҷ аз хароба,
Ту барг аз дили бенавое талаб кун...*

Умуман, дар «Девон»-и Файзии Даканӣ беш аз 30 қасида мавҷуд аст, ки бо вучуди мадҳию васфӣ будани баъзеашон, дар маҷмӯъ ба сифати ахлоқи покизаи инсонӣ, тарғиби ҳислатҳои ҳамидаи одамон ва нақӯҳиши гуфтору рафтору кирдори бади иддае аз онон дар ҷомеа бахшида шудаанду дар тарбияи насли имрӯзаи мо низ аҳаммияти вижа доранд. Таркиббанду тарҷеъбандҳои шоир ангуштшумор бошанд ҳам, ба мавзӯҳои гуногун бахшида шуда, бо эҳсоси шоиронаи баланд, равонии сухан, маъонии бикр ва фарогирии ҳунари эҷодӣ боистаанд, ки хонанда ба онҳо гаштаву баргашта мурочиат намояд.

Дар ашъори ғиноии Файзии Даканӣ ғазал мавқеи аввалро дорост, ки онҳо беш аз 760-то мебошанд. Ғазалиёти шоир ба ду давраи ҳаёташ; давраи шӯру шари наврасию ҷавонӣ ва пас аз бештар омӯхтану андӯхтанҳо давраи камолот мансубанд. Дар ғазал таҳаллуси ӯ **Файзӣ** буда, дар охирҳои умр барояш таҳаллуси **Файёзиро** интиҳоб намудааст. Дар «Девон»-и вай 11

ғазал бо тахаллуси **Файёзи** омадааст ва ин ғазалҳоро метавон ба эҷоди охирҳои умри адиб нисбат дод. Ғазалиёти мавсуф дорои матлаъу мақтаъ, вазну қофия ва хусни тахаллус буда, узви таркибию композитсионии онҳоро ташкил медиҳанд ва дар ин замина ба муҳтавои ин навъи шеърӣ таъсири амиқ доранд. Баъзе ғазалҳои гӯянда бе тахаллус анҷом ёфтаанд.

Шоир дар гуфтани ғазал асосан ошиқ аст ва ишқро бо тамоми назокаташ тараннум менамояд. Ошиқе, ки аз дидани маъшуқа ҳаловат мебарад, чамоли ӯ барояш дилписанд аст, нозу истиғнояш бардоштанист, дар роҳи ишқ аз ҳарифон биме надорад, қаҳри дилдорро мепазирад, холашро ниғаҳдорандаи чашми бад медонад, ҷудой аз маъшуқаро таҳаммул надорад ва ғ. Агар тамоми ғазалҳои ошиқонаи ин суханвари нозукбаёнро дар тарҳи достони ошиқона барчинем, бароямон чехраи як маъшуқаи зебову дӯстдоштани чилвагар мешаваду ошиқи шайдоро маҷнун-девона менамояд ва ба худ гирифтадор месозад. Зиеда аз ин дар он достон ҳам сурат ва ҳам сирати маъшуқа ба таври будааш равшан намудор мегардад, ки чузъ-чузъи онро дар ин ё он ғазали шоир метавон дарёфт:

*Субҳдам пеши ман омад санаме ҳалқабағӯш,
Мижаш ишватарошу ниғаҳаш ғамзафурӯш.*

Ё:

*Ду рӯз шуд, ки ҷудо аз ту мекунам фарёд,
Фигон, ки рафт ҳаёти дурӯзаам барбод.*

Ва ё:

*Овора кард ишқ ба якборагӣ маро,
Дар ошиқӣ хуш аст ба оворагӣ маро.*

Ишқи сурудаи Файзии Даканӣ асосан ишқи заминӣ ва инсонист. Он дар заминаи муомилаву муносибати марду зан бунёд ёфта, ҳаётофар асту аз мактаби вуқӯъ маншаъ мегирад. Воқеияти ишқи ҳақиқӣ ғазалиёти шоирро бо сабку услуби воқеънигорона зинда, дар ҳаракат, борвар, натиҷабахш ва

дилчаспу хотирмон сохтаанд. Ба ин маънӣ, доир ба адабиёти воқеънигорӣ дар асри XVI адабиётшинос Усмон Каримов бамавқеъ навишта буд, ки «Дар аввалҳои асри XVI дар Мовароуннахру Хуросон ва дигар қисматҳои Эрон марбут ба тараққи қардани шаҳрҳо ва нерӯи бештар гирифтани мафкураи шаҳриён дар шеъри форсии тоҷикӣ равияи тозае ба миён омад, ки онро адабиётшиносон тибқи маълумоти сарчашмаҳои муътамад «забони вуқӯъ» ва «мактаби вуқӯъ» номидаанд». Дар шеъри Файзии Даканӣ хусусияти муҳимми мактаби вуқӯъ, муомилаву рафтор миёни ошиқу маъшуқа ва эҳсосоти онҳоро ба таври табиӣ ба тасвир кашидан аст, ки инро дар ҳар ғазали шоир ба таври равшан метавон дарёфт. Мувофиқи ишораи Аҳмад Гулчини Маонӣ дар китоби «Мактаби вуқӯъ дар шеъри форсӣ» батаъкид омада, ки ин мактаб дар асрҳои XVI – XVII идома дошта, адибоне чун Бадриддин Ҳилолӣ, Майлии Ҳиротӣ, Муҳташам, Волии Даштибаёзӣ, Ваҳшии Бофқӣ, Ҳисобии Натанзӣ ва дигарон аз намояндагони барҷастаи мактаби вуқӯъ мебошанд. Файзиро метавон шомили ҳамин мактаб донист, ки осораш, бахусус ғазалҳои ӯ, баёнгари ҳоланд:

*Мутриб, баланду соз кун имшаб таронаро
В-аз шеъри ман бихон ғазали ошиқонаро.*

Дар ғазалҳои Файзии Даканӣ манзараҳои пуршӯру шар ва фоҷиаангези ишқи Зулайхо бар Юсуф, Лайлӣ ва Мачнун, Фарҳод ва Ширин дар мисоли симои ошиқи шоир дар муқобалаву муқояса омада, таъкид мешавад, ки агар додгустарист набояд маломати ишқ бар Зулайхо зад ва қу ҳампое дар ин ҷодаи ноҳамвор монанди Лайлӣ!

Оҳангҳои мадҳӣ аз вижагиҳои дигари ғазалиёти Файзӣ мебошад, ки мо инро дар эҷодиёти ғазалсароёни пешини ӯ ба нудрат дучор меоем. Сабаби дар ғазал оҳанги мадҳиро ҷой додани суханвар худ ба худ маълум аст, зеро вай бо қадами

аввалинаш ба дарбор сазовори сила ва иззату эҳтиром гардида, тамоми умр мақоми баланде дар дарбор касб карда буду мебоист поси он ҳамаро нигоҳ дорад. Шоир дар чунин ғазалҳо асосан аз меҳрубонӣ, тавоноӣ, кушодадастӣ, одамият, ғолибиятҳо, ба муносибатҳои хуби инсонӣ ва шабнишинию базмҳо ороستاني Муҳаммад Акбаршоҳ ёд кардааст:

*Мутрибо, оҳанги базми хусравӣ кун, з-он ки ҳаст
Назми ин базм ширинтар зи ҳар гуфту шунид.
Хусрави аъзам Чалолуддин Муҳаммад Акбар аст,
Он ки шомии иду моҳи нав ба таъзимаш расид.*

Шоҳ Акбар дар тасвири маликушшуарои дарбори ӯ дар баробари ҳама сифатҳои баланди сарварӣ ҳокими ҷаҳонкушову ҷаҳондор, ҷаҳонпаноҳ, базморо ва комрасонандаи халқ аст, ки ин ҳама дар жанри ғазал ҷой дода шудаанд. Агар ба ин гуна ғазалҳои Файзии Даканӣ ҷиддан таваҷҷуҳ равад, мебинем, ки он хоси қасидаҳои мадҳист. Ин ҷо ҳамин қадар меғӯем, ки шоир мавзӯи хоси қасидаро дар ғазал устокорона гунҷонида тавонистааст:

*Биё, соқӣ, зи худ огоҳиям деҳ,
Шароби базми Акбаршоҳиям деҳ!*

Дар ғазалиёти Файзии Даканӣ ҳамчунон мавзӯҳои баҳору табиати нотақдор, андешаҳои иҷтимоӣ ва зебоишиносӣ, ҳикмати зиндагӣ, тараннуми дӯстӣ, фанову бақо, фикрҳои бикри тарбиявӣ-ахлоқӣ ва гоҳе ақидаҳои тасаввуфӣ дар ҷомаи риндию бодапарастӣ ҷой дода шудаанд:

*Ид омаду бекор нишастан кӣ тавонад?
Бе гармии бозор нишастан кӣ тавонад?
Гул аз сари девори чаман карда тамошо,
Рӯ дар паси девор нишавтан кӣ тавонад?*

*Баҳор омад, чунин танҳо набошем,
Гар ӯ бе мост, бе ӯ мо набошем.*

*Саводи шаҳр дилҳоро сияҳ кард,
Чаро чун сабза дар саҳро набошем!*

Қаҳрамони ғиноии шоир соқии маҷлиси риндон,
дурдинӯши ин маҳфил ва болонишни ҳарифон аст.

Дар замони Файзии Даканӣ низ чун имрӯз шоиракони
беҳудагӯю беҳударӯю беқимат зиёд будаанд, ки қитъаи зер ба
ҳамин маънӣ далолат мекунад:

*Шоирони замонаро дидам,
На дар эшон ҳаёву не тамкин.
Ҳар чӣ гӯянд ҳар чӣ фармоянд,
Ё таворуд кунанд, ё тазмин!*

Бояд гуфта шавад, ки дар ашъори ғиноии шоир таъсири
равшани мактаби вуқӯъ намоён бошад ҳам, дар ҳамин давра
вай дар сарғаҳи сабки ҳиндӣ, ки беш аз пеш дар адабиёти
форсии тоҷикии Ҳиндустон доман паҳн мекард, истода буд.
Вижагиҳои ашъори ғиноии Файзии Даканӣ баёнгарии онанд,
ки дар ғазалиёти ӯ унсурҳои аввалияи сабки ҳиндӣ ҷой
гирифтаанд. Аз ҷумла, шеваи таркибу иборасозии шоир
баъзан бӯйи усулҳои вожагузинии сабки ҳиндиро доранд.
Мисол:

*Дарои гунча садо медиҳад ба бонги баланд,
Ки қорвони чаман дар камингаҳи талаф аст.*

Ин ҷо ибораҳои «дарои гунча», «қорвони чаман»,
«камингаҳи талаф» ибораҳоеанд, ки ба шеваи сабки ҳиндӣ
сохта шудаанд.

Шевоии осори ғиноии Файзии Даканӣ ба маҳорати шоирӣ
ва сабку ҳунари суҳанварии шоир алоқаманд аст, ки бе ба
ҳисоб гирифтани мактаби эҷодкорони гузашта ба он баҳо
додан ғайриимкон аст. Ҳамин аст, ки вай дар ашъори ғиноияш
аз анъанаи камолёфта ва ҷаҳор унсури шеър; мазмун, суҳан,
санъат ва таҳайюл устокорона қор гирифтааст. Файзӣ дар дар
ин бахши осори бадеияш бо истифода аз санъатҳои бадеии
тавсиф, ташбеҳ, истиора, киноя, талмеҳ, таҷнис, муболиға,

тазоду муқобала ва ғ. гуфторашро рангину намакину дилнишин ва бунёди офаридаҳояшро мустаҳкам кардааст. Ӯ барои ин ҳама аз забони равони ом, эҷодиёти мардумӣ ва зарбулмасалу мақолҳои халқӣ моҳирона файз бардоштааст, ки ба хонанда дар вақти мутолиаи ашъори эҷодкори асил равшантар мушоҳида мегардад. Зиёда аз ин ҳуди шоир ба тамоми ашъори ғиноияш якрангу якмақом баҳо надода, худ хоксорона мегӯяд:

*Ман он гаввоси ашъорам, ки умре
Ба дарёи сухан кардам шиноҳо.
Агар пасту баланд афтод шеърар,
Ба қадри шеър мехоҳам саноҳо.
Бувад девони ман шахреву дар шахр
Баланду паст меафтад биноҳо!*

Ниҳоят, аз шиносоии мухтасар бо ашъори Файзии Файёзи Даканӣ бармеояд, ки ӯ дар онҳо аз тамоми имкониятҳои шакливу маънавии шеъри ғиноӣ истифода намуда, андешаҳои худро дар бораи зиндагӣ, одаму олам, ишқу ошиқию барору нобарориҳо дар ин ҷодаи сангин, шодию ғам, каму коти рӯзгор ва пасту баландиҳои он ҳадафмандона кор гирифтааст. Ашъори ғиноии ин шоири лирик ҳанӯз ҳам аҳаммияти омӯзанда дошта, дар тарбияи ҳамаҷонибаи наслҳои бани-башар манфиатбахшу ҳидоятгар ва сабақи зиндагонии ҳамарӯзаи инсонҳо ба шумор меравад.

Нодир НУРОВ

*докторант (Phd)-и ДДФСТ ба
номи М. Турсунзода*

ҶАШНИ САДА БА УНВОНИ ТАҶРИБАИ ОФАРИНАНДАГИЮ ҲАМБАСТАГӢ

Ҷашн ва ё ид маънои хушҳолӣ кардан ва дар қолиби ойинҳои шодмонӣ озодона зистанро далолат мекунад ва дар маҷмӯъ, вучуди фароғири маънавӣ, фарҳангӣ ва отифии як халқияту миллиятро дар паҳнои зиндагии башарӣ муаррифӣ месозанд. Ба ин маънӣ, ҷашн қолаби фарҳангиест, ки ҳолати равонӣ ва фикрию ахлоқии мардумро дар макону замон ва ҷуғрофиёи мушаххас таъйину таъйид мекунад. Дар ин қолаби фарҳангӣ ҳамирмоёи хувияти қавмӣ ва милли рехта мешавад ва чун риштаи дарозе дар бастаи фарҳанги маънавӣ печиш мехӯрад ва бо гузашти замон устувор мегардад. Ин аст, ки мардум аз бомдоди вучуд барои осудагию оромии хотир ҷашну ойинҳо мебофтанд ва барои тақвияту идомати онҳо маросимоти махсус ихтисос дода, бад-ин минвол умри ҷашнҳоро дароз мекарданд. Рабт додани ойину ҷашнҳо ба ҳодиса ё воқеае дар силсилаи таҷлили ойинӣ ва ҷашнии мардуми форсу тоҷик (ва фикр мекунам, тамоми мардуми дунё) аз воқеабинии мардум гувоҳӣ медиҳад. Дигар ин ки мардум ва дастандаркорони ҷашнҳои бостонӣ барои хушҳолӣ ва болидагии рӯҳию равонии ҷомеа, ҳамчунин баҳамойӣ ва ҳамбастагии қишрҳои гуногуни иҷтимоӣ маросимоти вижа тартиб мекарданд ва аз ин тариқ ойинҳоро машрӯият мебахшиданд. Бар ин асос ҷашну ойинҳои бостонии Наврӯз, Тиргон, Меҳргон, Ялдо ва Сада, ки як навъ барномарезиҳои инсонӣ дар қиболи мушкilotи рӯзмарраи зиндагӣ маҳсуб

меёбанд, созмон ва давра ба давра интиқол ёфта, то ба замони мо расидаанд. Аз ин ҷост, ки ҷашну маросимоти миллию мардумӣ ифодагари ҳувияти милли буда, тӯлонияти собиқаи умри фарҳангу маънавиёт ва сиёсату ахлоқиёти чомеро ифода мекунанд.

Муҳаққиқон ҷашну ойинҳоро аз рӯйи мазмуну муҳтаво ва доираи фарогирӣ ба чанд гурӯҳ дастабандӣ кардаанд, аз ҷумла:

1. Ҷашну ойинҳои бостонӣ, устуравӣ ва фаслӣ. 2. Ҷашну ойинҳои милли, меҳанӣ ва давлатӣ. 3. Ҷашну ойинҳои динӣ ва мазҳабӣ. 4. Ҷашну ойинҳои минтақавӣ. 5. Ҷашну ойинҳои хонаводагӣ ва амсоли инҳо. Дар миёни ҷашнҳои куҳани мардуми форсу тоҷик Сада ба унвони ҷашну ойини бостонии устуравӣ, милли ва фаслӣ муаррифӣ мешавад ва мисли ҷашнҳои Наврӯзу Меҳргон аз ҷойгоҳи вижа бархӯрдор аст. Нуктаи меҳварӣ дар ҷашну ойинҳои милли, аз ҷумла Сада он аст, ки ҳамагӣ ба нуру рӯшноӣ ва меҳру фурӯзандагӣ тавъаманд. Гузашта аз ин, онҳо бо замин ва аносири заминӣ – замину хок (Наврӯз), об (Тиргон), боду осмон (Меҳргон) ва оташу рӯшноӣ (Сада) робитаи ногустастанӣ доранд. Маҳз ҳамин нуктаи калидӣ – ба аносири заминӣ ва материалӣ-унсурӣ часпиши бевосита доштани иду ҷашнҳои бостонии милли онҳоро миёни қавму милали ҷаҳонӣ, чи дар гузашта ва чи имрӯза зинда ниғаҳ доштааст. Аз сӯйи дигар, ин ҷашнҳо тараннумгари ҳамбастагию ҳамзистии мардум, новобаста аз тааллуқоти динӣ, мазҳабӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, милли ва қавмӣ буда, қавмияту миллиятҳои гуногунро муттаҳид мекунанд. Ҳамин махсусият ё вижагии ҷашнӣ ва маросимӣ Наврӯзу Меҳргон ва Ялдову Садаро аз як минтақа ба минтақаи дигар, аз як ҷуғрофиё ба ҷуғрофиёи дигар, аз як тамаддун ба тамаддуни дигар, аз як муҳит ба муҳити дигар интиқол дод ва

дар либоси фарҳангҳои мутанаввеъ тобишҳои рангоранг ба бар намуд.

Сада, тибқи таъкидоти муҳаққиқони муосир, аз ҷумла Меҳрдоди Баҳор, маънои «зоҳир ва ошкор шудан», «пайдо шудан», «зухур кардан»-ро дорад. Ақидаҳои маъмулӣ дар ин рост, ки вожаи «сада» аз шумораи «сад» гирифта шудааст, чандон сахт нестанд. Ин аст, ки муҳаққиқон ва устурашиносоне мисли Меҳрдоди Баҳор, Ҳошим Разӣ ва Ризо Муродии Ғиёсбодӣ бар ин ақидаанд, ки Сада маънои тулӯъ кардан, зоҳир ва пайдо шуданро дорад. Ба ин тариқ, манзур аз Сада пайдо шудан ва зухур кардани меҳру хуршед аст. Аз рӯйи боварҳои қадимӣ, мардум барои бадар омадан аз ҷаҳаннами зимистонӣ гулхан меафрӯхтанд ва меҳру хуршедро даъват менамуданд. Бархӯрди фарҳангӣ, оинӣ ва фикрӣ бо сардию зимистон, ки дар симои Деви сардӣ ва ё Ҷаҳаннами зимистонӣ тасвир гардидааст, дар фарҳанги миллии ҷойгоҳ дорад. Ба ҳамин маъно шоир фармудааст:

*Агарчи деви сармо қасди мо кард,
Зухури Меҳр гармиро ато кард.*

Сада ба шаҳриёри пешдодӣ Ҳушанг иртиботи бевосита дорад ва аз ин ҷост, ки ҷашн симои устуравӣ касб мекунад. Дар асотири куҳани иронӣ падида омадани ин ҷашн ба иллати муборизаи Ҳушанг бо мор сурат гирифтааст. Ҳушанг, чун морро мебинад, ба тарафаш санг ҳаво медиҳад ва санг ба мор барнамеҳӯрад ва ба санги дигар бархӯрда, оташро ба вучуд меоварад. Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома», ки аз сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ва фарҳангӣ ба ҳисоб меравад, дар қисмати шаҳриёрии Ҳушанг (ҷилди аввали «Шоҳнома») ба ҷашни Сада боби махсусе таҳти унвони «Бунёд ниҳодани ҷашни Сада» ихтисос медиҳад. Боби мазкур, ҷамъулҷамъ, 30 байтро фаро мегирад ва дар 15 байти аввали сабаби пайдо шудани ҷашни Сада ва маросимоти марбути

онро ба тасвир мекашад. Ба манзараи падида омадани оташ ва фурӯғи рӯшани аз бархӯрди ду санг дар тасвири зебои Фирдавсӣ таваччуҳ мекунем:

*Фурӯге падида омад аз ҳар ду санг,
Дили санг шуд аз фурӯғ озаранг.
Нашуд мор кушта, валекин зи роз,
Ки аз табъи санг оташ омад фароз.*

Дақиқтараш, дар 4 байти ахири силсилаи понздаҳбайтии аввалӣ зуҳури ҷашни Сада, маросимот ва ба номи Ҳушанг ихтисос ёфтани он мавриди тасвир қарор гирифтааст:

*Шаб омад барафрӯхт оташ чу кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке ҷашн кард он шабу бода х(в)ард,
Сада номи он ҷашни фархунда кард.
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шахриёр.
К-аз ободу кардан ҷаҳон шод кард,
Ҷаҳоне ба некӣ аз ӯ ёд кард.*

15 байти ахирӣ ба мавзӯи ихтироот ва кашфиёти Ҳушанг, ки бар мабнои ихтирои оташ иттифоқ афтадаанд (оҳангарӣ, кишоварзӣ, обу корезӣ, боғдорӣ, домдорӣ, аз ҳисоби пусти ҳайвонот омода кардани либосворӣ ва амсоли онҳо), иртибот мегиранд. Ба ин маънӣ Фирдавсӣ 15 байти баъди ро бо ин абёт, ки ба ҳунари офаринандагии инсон ва таҷрибаи ихтироғгарии ӯ марбутанд, шурӯъ мекунад:

*Чу омӯхт, оҳангарӣ пеша кард,
Зи оҳангарӣ арраву теша кард.
Чу ин кор шуд, чораи об сохт,
Зи дарёиҳо рӯдҳоро битохт...*

Ҳамин тариқ, Фирдавсӣ ҳунари офаринандагӣ ва таҷрибаи истеҳсолгарии инсонро дар қолаби ҷашни Сада ва тавассути кашфи оташу сохтусози олату абзорҳои рӯзмарра ба намоиш

мегузорад ва бад-ин минвол хунармандӣ ва офаринандагиро ба сифати аслу муҳтавои зиндагӣ ташвиқу тарғиб мекунад. Бостоншиносон ҳам дар маҳдудаи асри санг ва асри миёнаи санг, ки ҳудуди 10-15 ҳазор соли пешро дар бар мегиранд, офариниш ва бозофаринии олоту абзорҳои зиндагиро тахмин задаанд. Ин аст, ки ҷашни Сада бо офаринандагии инсон ва дар айни замон, таҷрибаи ҳамбастагии иҷтимоӣ иртибот мегирад.

Расми афрӯхтани оташ, ки дар ҷашни Сада аз маросимоти асосӣ маҳсуб меёбад, символ ё рамзи даъват намудани Хуршед ва ба марҳилаи гармию рӯшанӣ расидани инсон аст. Минбаъд ба таври тадриҷӣ оташафрӯзиҳо ва дар гирди гулханҳо сурудани суруду таронаҳо, рақсу бозиҳо, пардохтани қиссаву дostonҳо, базлагӯйиву зарофатофарӣ, шӯхтабъию болидахотирӣ ба ҳукми анъана даромада, аз як насл ба насли дигар интиқол ёфта, то ба даврони мо расидааст. Мувофиқи таҳқиқоти мардумшиносон, нишонаҳои возеҳи ҷашни Сада ва маросимоти он дар баъзе шаҳрҳои Ирони имрӯза, аз ҷумла Кирмон боқӣ мондаанд. Расме дар ин минтақа бо номи «Садасӯзӣ» роиҷ аст ва дар ин маросим бад-ин мазмун ишораҳо ва нуктаҳо гуфта мешаванд: «Садаи деҳқонӣ, чиҳил кунда сӯзонӣ, ҳанӯз гӯйи зимистонӣ». Ин аст, ки мардуми форсу тоҷик бо таҷлили ҷашни Сада зуҳуру ҳузури Хуршедро ба арсаи зиндагии моддӣ ва маънавӣ истиқбол ва барои марҳилаи ҷадиди фасли зиндагӣ – ба гармо ва Наврӯз расидан омодагӣ мегиранд.

Нуктаи муҳим дар ин баҳс ин аст, ки ихтирооту кашфиёт ва ба қору фаъолияти созанда ҷалб шудани инсон ва ҷомеа маҳаки ҷашни Садаро ташкил медиҳад. Ҳанӯз дар бистари асотири қуҳан ба қори созаанда даст задани тамоми табақоти иҷтимоӣ, аз шаҳриёр шурӯъ карда, то ба инсони одӣ ифода ёфтаанд ва кашфиёту ихтироот маҳсули фаъолиятҳои

созандаи инсон аст. Бинобар ин, инсон дар тамоми фасли сол барои омода ва мутобиқ кардани худ ба фазою муҳити табиӣ тадорук ва тасмимоти зарурӣ мегирад ва маҷмӯаи тадорукоти худро дар қолаби барномаҳои ҷашну ойинҳои миллию мардумӣ тарҳрезӣ ва пиёда менамояд. Аз ҷониби дигар, мардум бо така ба имконоту тавонмандиҳои фикрӣ, фарҳангӣ, ахлоқӣ ва ҷисмӣ-биологӣ худро дар баробари хатарҳои табиӣ ва глобалӣ худкифо меҳисобад ва дар доираи ҷашну маросимот ҷиҳати рафъи камбуду мушкилоти иҷтимоӣ ва табиӣ саъю талош меварзад.

Ҳадафи Сада ва маросимоти марбути он, ки вобаста ба шароити зистӣ, фарҳангӣ, фикрӣ ва табиӣ тағйир ёфтаанд, дар бунёди боғу корезҳо, шинонидани дарахтон, ободу зебо кардани маҳаллу кишвар ва билохира ба ободкорию созандагӣ даъват намудани мардум зоҳир гардида, ба ин тартиб, ҳамоҳангию ҳамбастагии иҷтимоӣ таъмин карда мешавад. Ба сухани дигар, ҷашни Сада дар фарҳанги миллий ба унвони таҷрибаи офаринандагӣ ва ҳамбастагии мардумӣ шинохта мешавад ва дар шароити бархӯрди тамаддунҳо ва таҳочумоти фарҳангию идеологӣ эҳёи суннату ойинҳо ва густариши маросимоти ҷашни Сада зарурати имрӯзӣ мебошад.

Фаридун ИСМОИЛОВ

*ходими илмии Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

БОЗТОБИ МУҲОЦИРАТ ДАР ФОЛКЛОРИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Фолклор ё худ осори шифоҳии мардум чун яке аз илмҳои бахши ҷамъиятшиносӣ бунёди куҳан дорад. Осори шифоҳӣ дар ҳар давраи замон вобаста ба ҳаводиси ҷомеа дигаргун мешавад. Бинобар ин омӯзиш ва пажӯҳиши ин илм дар ҳар давраи таърихӣ зарур аст. Дар замони Истиқлолияти кишварамон дар осори шифоҳии мардум як зумра дигаргуниҳо илова шудаанд, ки осори мардумии ин давра бо мавзуву мундариҷа ва масъалаҳои фарогираш аз маводи давраҳои гузашта тафовут дорад. Аз ин рӯ, сабӣ шуд, ки дар ин нигошта пиромуни масъалаи муҳоҷират ва инъикоси он дар осори шифоҳии мардум маълумот дода шавад ва ин осори шифоҳӣ дар асоси маводи тозасабтнамудаи муаллиф мураттаб гардидаанд. Тавре ки ҳамарӯза аз сомонаҳои иҷтимоӣ мехонем ва аз байни мардум мешунавем, масоили марбут ба замони имрӯза дар осори шифоҳии мардум бо анъана ва дигаргуниҳо бозтоб меёбад. Тавачҷуҳи мардумро бештар технологияи пешрафтаи муосир ба худ ҷалб мекунад. Навиштани номаҳои ошиқона ва саломатӣ, суруду тарона, рубоиёту дубайтиҳои ошиқона тавассути паёмакҳои телефонӣ ва сомонаҳои иҷтимоӣ сурат мегиранд. Мактубҳои дастнависи қоғазӣ имрӯз маъмулияти худро дар ҷомеа то ҳадде аз даст додааст. Дар бахшҳои иҷтимоии Facebook (фейсбук), Однокласники, imo (имо), viber (вайбер) ва ғайра ҷавонон бо ҳам роз мегӯянд, суруд, рубоӣ, дубайтӣ, байт ва мактуб менависанд. Вале мутаассифона афсонагӯйиву чистонбӣ дар

замони мо қариб аз байн рафтааст. Ба ҷои он машғулияти мардум тамошои филмҳо ва сомонаҳои иҷтимоӣ гардидааст.

Муҳоҷирати меҳнатӣ яке аз падидаҳои умумичаҳонист, ки аз давраҳои гузашта то замони мо роиҷ аст. Мардумони кишварҳои мухталиф барои ба даст овардани ризқу рӯзӣ аз як кишвар ба кишвари дигар сафар мекунанд. Ин омил ҷанбаҳои мусбат ва манфӣ дорад, ки мардум бартарияту нуқсонҳои онро дар эҷодиёти шифоҳии худ баён менамоянд. Ҳангоми муҳоҷират одамон ба бисёр воқеаву ҳодисаҳои сахту сангин дучор мешаванд ва ғарибӣ ба берун аз ватан будани худро эҳсос мекунанд. Ғарибӣ аз қадим пайваста дунболагири инсоният будааст ва ин мавзӯи густарда дар адабиёт ва фарҳанги мардумони форсу тоҷик ҷойгоҳи хос дорад. Масъалаҳои беватанӣ, дур аз ватан будан, ҷудой аз ёру диёр, ғарибии ба ёди ватан дилхун гардидан ва ғайра дар ашъори шуарои гузаштаи мо ва осори шифоҳӣ бо сӯзу гудоз тасвир ёфтаанд. Чунончи, шоири шаҳри тоҷик Камоли Хуҷандӣ бо шеъри машҳури «ғарибӣ»-аш машҳур гардида буд. Ба андешаи Камол ҳарчанд инсон дар рӯи дунё ба кишварҳои гуногун сафар дошта бошад ҳам, боз ҳамеша орзуи ёру диёри хеш дар хаёлаш боқӣ мемонад ва албатта, ӯ дар кишвари бегона ғариб аст:

*Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бе но ғариб. [1,45].*

Ба таъбири шоири зиндаёд Сармад гарчанде одам дар кишвари бегона сарашро ба болини парикудошта, мулоиму ҳарир гузошта хоб равад ҳам, оромӣ осоишта хоб карда наметавонад ва дар кишвари худ, дар болои санг хоб кардан беҳтар аз он аст:

*Сар ба рӯи болини қу беватан осуда нест,
Хоби ширин сар ба рӯи санги кишвар будааст.[2, 100].*

Дар осори шифоҳӣ вобаста ба масоили ғарибиву муҳочират ва фироқ аз Ватан дар рубой, дубайтӣ, ғазал, суруду тарона ва байтҳои халқӣ инъикос гардидааст. Тавре ки дар аввал ёдовар шудем, дар муҳочирати меҳнатӣ муҳочирон бо бисёр азобу шиканҷаҳо рӯ ба рӯ мешаванд ва он ҳама саргузашти сангин ё баракси он осудаҳолонаи хешро дар навиштаҳои худ баён медоранд. Яке аз муҳочирон, ки дар муҳочирати меҳнатӣ ашъори зиёде эҷод кардааст, Абдуҳаким Иброҳимов мебошад. Ӯ шоир, ҳофиз ва маҳфилорои мардумӣ буда, маълумоти олии касбӣ надорад, аммо истеъдоди фавқуллодаи шоирӣ ва овозхонии хубро Худо ба ӯ сазовор донистааст. Дар ғазали «Меояд ба ёд» гӯянда мусофириву фироқ аз ёру диёрашро бо оҳанги маҳзун ва ғарибона ба қалам медихад. Маҳзуниву ранҷурии шоир дар мусофират ва ба хотир овардани лаҳзаҳои хушиву осудагӣ дар кишвар дар ин ғазал бозгӯӣ шудааст. Дар муҳочират ӯ гарчанде бо дӯстону ҳамсухбатони наздики худ будааст, аммо боз дар пеши чашмонаш симои кишвар, чехраи маҳбуба, айшу ишрат, шӯҳиву сурудхонӣ дар тӯю маърақаҳои деҳ чилвагар мегардад:

Меояд ба ёд!

*Ҳарду чашмамро бипӯшам хона меояд ба ёд,
Хандаҳои ширини ҷонона меояд ба ёд.
То сари раҳ гар гусел кардӣ маро бо сад алам,
Шиштану хандидану паймона меояд ба ёд.
Базму бозӣ дар шаби тӯйи арҷсиҳои деҳ,
Нӯшида гирдгаштану мастона меояд ба ёд.
Сӯҳбати он ҷӯраҳо ояд, дилам гум мезанад,
Давдаву бозии он башкона¹ меояд ба ёд.
Менамоянд каликон² дар шохи бурсон³ чилвагар,*

¹ Башкона-кӯдакона, манзур бозии бачачост.

² Каликон - кабкон, кабкҷо.

*Менигар бар ҷайби худ, он дона меояд ба ёд.
Оби чашми Чавпия⁴ беҳ аз ганчи Қорун аст,
Гирд гашта хондани парвона меояд ба ёд [3].*

Дар таронаи дигар муаллиф ранҷу азоби кӯдакони ятиму бепарастор ва аҳволи зани бешавҳармондаи тоҷикро ба риштаи тасвир мекашад. Воқеан бархе аз ҷавонмардони тоҷик вақте ки ба кишварҳои гуногуни дунё ба муҳочирати меҳнатӣ мераванд, баъд аз моҳе ё соли хонаву оила ва фарзандони хешро фаромӯш карда, думболагири зани бегона мешаванд. Аз ин сабаб оилаву фарзандони онҳо дар ватани худ ба бисёр азобу сахтиҳо дучор мегарданд. Ин ҳодисаро борҳо мушоҳида кардаем. Беҳуда нест, ки дар як силсила осори мардумӣ чунин воқеаҳо бозтоб меёбад. Шоири мардумӣ Абдулвоҳиди Зевар дар ин тарона маҳз ҳамин масоилро шоиронаву ҳунармандона ба қалам додааст ва ин таронаро ҳофизи шинохта Субҳони Саид чанд сол қабл ба оҳанги мусиқӣ дароварда, бо овози ширину навои ғарибона суруда буд. Таронаи мазкур фарогири масоили муҳочират буда, аз оғоз то анҷом ранҷу шиканҷаи фарзандони дур аз падар, эҳтиёҷоти онҳо ба молу ашёи зиндагири ифода мекунад ва ҳамаи ин андешаву гуфторҳо аз забони як духтари дурафтода аз падар гуфта мешавад:

*Офтоб агар машғала афрӯзад чӣ?
Моҳтоб ба ман дида агар дӯзад чӣ?
Ман меҳру муҳаббати шуморо хоҳам,
Додо, дилатон ба ман намесӯзад чӣ?
Попӯши ягонаам даридаст додо,
Ҳуш аз сари сахти ман паридаст додо.*

---

³ Бурсон – арчачо. Сокинони дечаи Вени ноҷияи Панҷакент ба ҷои вожаи «арча» бурсро истифода мебаранд.

⁴ Чавпия-номи чарогочест, ки дар он ҷо як чашмаи софу пок ва дорои оби хунук мебошад. Номи он заминро Чавпая мегӯянд, зеро дар гузашта дар он ҷо замин ҷав кишт карда мешудааст.

Пойҳои кафидаам чунон хуншоранд,
Ин ҳоли маро саге надидаст додо.
Додо-додо, шумо куҷоед додо?
Ҳасрат ба дилам чаро наоед додо?
Ҳамсоя барои духтараиш курта харид,
Аз баҳри худо чӣ камнамоед додо?
Дар пеш зимистони хунук аст, додо,
Пироҳани хоҳарам тунук аст, додо.
Додарчаам имсол ба мактаб наравад,
Муҳтоҷ ба кастуму бурук аст, додо.
Додо-додо, шумо маро мешунавед!
Дарди дили бемори маро мешунавед!
Ман гилаи бисёр надорам додо,
Ин гирияи афғори маро мешунавед.
Додо, дина ду то шакалад овардам,
Пулдор шудам, рафта салат овардам.
Азбаски барои хоҳарам курта набуд,
Аз хонаи як занак халат овардам.
Аз шодии хоҳарам чунон шод шудам,
Як лаҳза зи банди гирия озод шудам.
Ин жандахалат, ки бегиребон будааст,
Аз нолаи хоҳарам ба фарёд шудам.
Додо-додо, сари ману пойи шумо,
Як бор биёед, холӣ аст ҷойи шумо.
Як шаҳраки хурду мо ҷудоем зи ҷам,
Додо-додо, войи ману войи шумо.
Додо-додо, зани ҷавон бигрифтед,
Зан ҷаҳтӣ задаст, ки аламон бигрифтед.
Аз номи хуши шумо чӣ мондаст дигар,
Ин лаҳза, ки номи «занкалон» бигрифтед.
Додо-додо, зи роҳатон баргардед,
Аз пеши зани худхоҳатон баргардед.

*То умр бувад интизорем додо,
Бар манзили бар даргоҳатон баргардед.
Аз мулки ғарибӣ даст шӯед додо,
Гулҳои умеди худ бибӯед, додо.
Дишаб зани ҳамсоя маро гуфт сагер,
Маънои «сагера» чист гӯед додо!
Аз зинда шумо зиндачӯдоед додо,
Аз аспи гурури худ фароед додо.
Ду духтару ду писар дуомон ин аст,
Аз хонаи он занак бароед додо.
Додо-додо, алам кашидам додо,
Аз ашки зиёд нам кашидам додо.
Нодиди ҷавонӣ пир шудам мефаҳмед!
Аз зиндачӯдоӣ гам кашидам додо [4].*

Аз азобу саҳтиҳо ва душвориҳои муҳочират бисёре аз муҳочирони меҳнатӣ дилгир шуда, аз ин ранҷурӣ нигаронӣ мекунад. Ҳамин гуна дилсардиву ранҷуриҳоро дар бархе аз таронаву суруд ва рубоиву дубайтиҳои тозаэҷодшуда метавон мушоҳида кард. Масалан, дар шеъри ғазалгунаи шоири маҳаллӣ Абдуҳаким Иброҳимов ҳамин мазмун ифода ёфтааст. Силсилаи ин бахши ашъори ӯро мо аз кассетаи магнитофонии сабтнамудаи худаш баргадон кардем. Ҳамаи ин шеърҳоро ӯ дар муҳочират навишта ва бо овози хушу дилнишинаш ба лентаи магнитофон сабт намудааст. Шоир аз рӯзгори ғарибона ва ғамгинонаи дар муҳочират буда дилсард мешавад ва ҳамаи ҳастии он ҷойро бо таъбири «дар дил задаст» ба ҳамкоронаш баён менамояд:

*Рости гап эй ҷӯраҳо, ин хона ҳам дар дил задаст,
Саъдию ин кампири девона ҳам дар дил задаст.
Бушлатои Фарҳоду чорухи пойи Ҳаким,
Турбааш аз чирк сиёҳ, остона ҳам дар дил задаст.
Гар намеёри рави бар ойна бинӣ шакли худ,*

Ғургури Фарҳоди невр⁵ шона ҳам дар дил задаст.
 Бачи Ноъим⁶ меравад доим ба сӯи моҳиҷо,
 Кирмаку ин чангаки вайрона ҳам дар дил задаст.
 Ҳамчу сангпушт лука⁷ мешад, аз ҳама пеш Саъдишо,
 Аз ақибаш беҳабар, шабона ҳам дар дил задаст [3].

Масъалаи дигаре, ки марбут ба фолклори замони Истиқлолият ва муҳожирати меҳнатӣ мебошад, ин аст, ки дар ин давра таъсиргузори ва иқтибоси вожаҳои русӣ ба осори шифоҳӣ ниҳоят зиёд зоҳир мегардад. Калимаву ибора ва ҳатто ҷумлаҳои русӣ дар дохили матнҳои осори шифоҳӣ ворид шудаанд ва дар гуфтори ҳаррӯзаи мардум шакли тоҷикӣ гирифтаанд. Ин масъала албатта бебабаб нест, зеро муҳожирони меҳнатӣ ҳангоми рафту омад ба кишвари Россия таъсири худро ба атрофиён мерасонанд. Яке аз хусусиятҳои иқтибосшавии калимаҳо аз як забон ба забони дигар низ дар муошират ва додугирифтӣ мардум ба вуқӯъ мепайвандад. Дар ин хусус мисолҳои зиёде метавон овард, ки дар осори шифоҳии халқ калимоти зиёди русӣ густариш ёфтаанд. Барои мисол як воқеаро мо ҳангоми экспедитсияи фолклорӣ дар соли равон, дар шаҳри Панҷакент ва деҳоти атрофи он мушоҳида намудем, ки дар ин ҷо аз он сухан мегӯем. Мо дар деҳаи Хӯчапанҷи Ҷамоати деҳоти Амондараи шаҳри Панҷакент бо як пирзани 86-сола ҳамсӯхбат шуда будем, ки ӯ ба мо нақл мекард. Ҳозир ҷавонон агар аз Россия бепул ё бо ҷайби холи оянд, волидони онҳо чунин байтро мехонанд:

*Денги ест, милый мой,
 Денги нет, иди дамой [5].*

⁵ Невр - дар ин ҷо ба маънии одами бадҷаҷду инчиқ истифода шудааст.

⁶ Бачи Ноъим - манзур Саъдӣ аст, ки доим бо кирмаку чангаки вайрона ба сӯи мочиҷо мерафт.

⁷ Лука - гирд, даврзада.

Бояд хотирнишон сохт, ки дар замони имрӯза латифа ҳамчун жанри насрии осори шифоҳӣ ривоч ва густариши васеъ дорад. Ҳамарӯза вобаста ба ҳаводиси рӯзгор дар чомеа латифаҳои наву тоза дар байни мардум эҷод мешаванд. Истифодаи калимаву ибораҳои русӣ дар дохили матни латифаҳо низ ба чашм меҳӯрад. Дар бештари осори шифоҳие, ки аз тарафи муҳожирони меҳнатӣ эҷод гардидаанд, ҳамин омили истифодаи калимаҳои иқтибосиро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, чунки онҳо ҳамарӯза дар гуфтори худ бо забонҳои тоҷикиву русӣ омехта суҳан мекунаанд. Барои намуна аз латифаҳои мардумии тозаэҷодгардида меорем. Чунончи: «Як бачеки Кӯлобӣ а Расия мебиёд, баъд да мошин шиштагӣ, ки як урус да пешаш мешинад. Урус мегӯд, ки ун сӯ шин. Не мегӯд. Урус мегӯд, ки а ҷот хез. Ба чӣ мехезам гуфта, овозаша баланд мекунад. Баъд урус мегӯд, ки чӣ мекиричӣ? Вай мегӯд, ки шаҳри худмай мекиричум» [6].

Дар матни дигар:

«Агар аруст катит ҷангу ҷанҷол шид, бзан сум катӣ да даҳани зньки мегира» [7].

Вожаи «зньки» шакли ғӯиши маҳаллишудаи «звук»-и русӣ мебошад. Ин калима дар байни мардум шакли тоҷикӣ пайдо кардааст, ки ҳангоми истифодаи он худи ғӯянда аз русӣ будани он фаромӯш мекунад.

Ё дар намунаи дигар, ки латифаро ғӯянда бо ду забон омехта баён менамояд, мушоҳида мешавад, ки ин тариқи истифодаи забонҳо дар байни халқ маъмул гардидааст: «Таджикская любовь – это когда в семь часов вечера... приходишь к ней около дома а она скажет «чон, ҳамсояхомон набинанут, очамда бузӣ мекунан» [8].

Ба ин матн монанд зиёд латоифро ҳамарӯза мутолиа мекунем. Дар бархе аз онҳо вожаҳои алоҳидаи русӣ ва дар бархе ибораву ҷумла истифода шудааст, ки ин падидаи

замони муосир мебошад. Таъсирпазирӣ аз забони русӣ дар дигар жанрҳои осори шифоҳӣ низ дида мешавад. Ҷои ёдоварист, ки ин падида дар байни ҷавонону наврасон ҳамчун анъана роиҷ гардидааст.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар фолклори замони ҳозира дигаргуниҳои маънавию мавзӯӣ дида мешавад. Ҳақорат ё ба таъбири дигар дашном низ ҳамчун унсури осори шифоҳӣ дар ин давра дар осори мардумӣ ниҳоят зиёд дида мешавад. Ва ҳамчунин гулбазм ё гулбазмхонӣ низ яке аз падидаҳои солҳои охири пас аз ҷанги шаҳрвандӣ ва давраи Истиқлолияти кишвар буда, бо сабабҳои бетартибҳои ҷавонон аз байн рафта истодааст. Ба таври умум дар қиёс бо маводи фолклории солҳои қабл ҷамъовардашуда ёдрас шудан ба маврид аст, ки дар осори шифоҳии замони мо таъсири ҷаҳонишавӣ (глобализатсия), технологияи муосир, муҳоҷират ва ғайра ба таври густарда бозтоб шудаанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва пажӯҳиши ин дурдонаҳои бегазанди мардумӣ аз паҳлуҳои гуногуни илмӣ зарур аст ва моро лозим аст, ки бо ҷашми хирад ва ақли кулӣ ба ин масоил бингарем.

Китобнома ва рӯйхати гӯяндаҳо

1. Камоли Хучандӣ. Девон. Душанбе: Адиб, 2015. – 320 саҳ.
2. Сармад. Куллийёт. Душанбе: «Андалеб-Р», 2015, 588 саҳ.
3. Абдуҳаким Иброҳимов, 54-сола, сокини деҳаи Вени ноҳияи Панҷакент. Шоири мардумӣ. Сабти Ф. Исмоилов.
4. Гӯянда: Абдувоҳиди Зевар. Шоири мардумӣ, 48-сола, сокини шаҳри Ҳисор.
5. Гӯянда: Хӯҷаёрова Зебуннисо, 86-сола, аз деҳаи Хӯҷапанҷи Ҷамоати деҳоти Амондараи шаҳри Панҷакент.
6. Гӯянда: Қалиҷхон Афсаҳзод, 55-сола, омӯзгор. Сокини деҳаи Рукнободи шаҳри Панҷакент. Сабти муаллифи мақола.
7. Аз Интернет. Фейсбук, баҳши «Ҳанда онлайн».
8. Аз Фейсбук. Гӯянда: Марина Назриева, 23. 03. 2019.

ҶАВОНОН ВА РАВАНДИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ

Шоназар ШОИСМАТУЛЛОЕВ

*Мудирӣ шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
АМИТ, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои
сотсиология, профессор*

САБАБҲОИ ҶИНОЯТКОРӢ БАӢНИ ҶАВОНОН

Имрӯзҳо дар тамоми дунё тамоюли ҷинояткорӣ ва қонунвайронкунӣ дар байни ноболиғону ҷавонон рӯ ба афзоиш дошта боиси ноором гардидани ҳаёти озоиштаи ҷомеа гардидааст. Ин масъала айни ҳол доғи рӯз ба ҳисоб рафта, қувваю нерӯи зиёди давлатҳоро ҷиҳати пешгирӣ ва бартарафкунии он талаб карда истодааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксари афроде, ки даст ба омилҳои номатлуб мезананд, ҷавононони то синни 35 сола ба ҳисоб мераванд.

Дар Тоҷикистон низ масъалаи ҷинояткорӣ ва қонунвайронкунӣ дар байни ноболиғону ҷавонон ҳамчун мушкилоти ҷиддӣ ва нигаронкунандаи аҳли ҷомеа боқӣ мемонад. Ҳамасола шумораи ҷинояткорӣ ва дигар намудҳои қонунвайронкунӣ, мисли одамкушӣ, қасдан расонидани зарар ба саломатӣ, муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир, вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва воситаҳои нақлиёт, авбошӣ, дуздӣ ва ғоратгарӣ дар байни ноболиғону ҷавонон ботартиқ мефзояд. Афзоиши ҷинояткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон барои амнияти ҳаёти шаҳрвандон ва ояндаи миллат хатари бузург дорад. Баъдан, имкониятҳои ноболиғону ҷавонони ҷинояткор минбаъд барои дар ҷомеа

пайдо намудани мақоми иҷтимоӣ: давом додани таҳсил, ҷойи кор, пешрафт дар касб ва ғайра маҳдуд мегардад.

Асосгузори сулҳу ваҳдат - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронӣ дар ҷаласаи Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзи 17-уми феввали соли 2015 қайд намуданд, ки “Соли 2014 дар кишвар 19352 ҷиноят ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба соли 2013-ум 1016 ҷиноят ё 5,5 фоиз зиёд мебошад... Зиёдшавии ҷиноят дар вилоятҳои Суғд, Хатлон, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, шаҳрҳои Душанбе ва Турсунзода, ноҳияҳои Ҳисор, Рӯдакӣ, Рашт, Файзобод, Нуробод ва Ҷиргатол ба қайд гирифта шудааст. Ин ҷиноятҳо асосан аз ҳисоби қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, хариду фурӯши одамон, қаллобӣ, ғайриқонунӣ тайёр кардан, нигоҳ доштан ва интиқоли воситаҳои нашъадор, ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ, ҷиноятҳои вобаста ба ғаъолияти экстремистӣ, тамаъҷӯӣ ва худсарона ишғол намудани замин ба амал омадааст. Соли 2014 аз тарафи ноболиғон ё бо иштироки онҳо 800 ҷиноят ба қайд гирифта шудааст, ки дар муқоиса бо соли 2013 75 ҳолат ё 10,3 фоиз зиёд мебошад”.

Ба андешаи мутахассисони соҳа омил ва сабабҳои даст задани ҷавонон ба ҷинояткорӣ кӯшиши зуд пайдо намудани мақоми иҷтимоӣ дар ҷомеа, бекорӣ, дар муҳлати кӯтоҳтарин ба даст овардани молу мулкӣ муфӣ ва надониستاني оқибатҳои нангини ин амал, паст будани сатҳи шуур ва фарҳанги ҳуқуқӣ ва ғайра мебошанд. Бо назардошти пешрафти илму технология талаботи бозори меҳнат низ ба кулӣ тағйир ёфтааст ва ин боиси он гардидааст, ки на ҳама ҷавонон барои дарёфти ҷои кори мусоиб ҳамеша муваффақ мегарданд.

Дар шароити кунунии кишвари соҳибистиқлоламон тарбияи ҷавонон дар руҳияи ватандӯстӣ худшиносӣ,

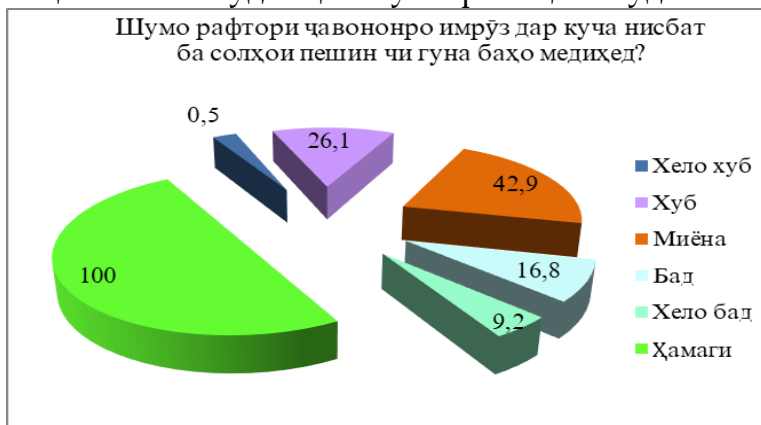
созандагию бунёдкорӣ вазифаи муқаддаси ҳар яки мо ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо сохторҳои дахлдор дар ин самт пайваста тадбирҳои назаррасро меандешанд. Новобаста аз тадбирҳои андешида дар ҳаёти ҷавонон боз костагию фазои ҳолӣ дида мешавад ва аз чунин вазъият гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахсони алоҳида ба манфиатҳои ғарзнокӣ худ васеъ истифода менамоянд. Барои ҳар як давлат афзоиши ҷинойткорӣ хатар дорад, рушди босуръати ҳар як давлат, пеш аз ҳама, дар таъмини ҳаёти ошоштаю оромии ҷомеа ва паст рафтани сатҳи ҷинойткорӣ арзёбӣ мегардад. Барои нигоҳдошти чунин фазо давлат тамоми қувваю нерӯи заруриро сафарбар мегардонад. Имрӯз Тоҷикистон низ чунин як фазои оромӣ мусоидро барои ҳар як шаҳрвандаш фароҳам сохтааст. Мутаассифона, боз нафароне пайдо мегарданд, ки бо дасти ҷавонон фазои оромӣ ошоштаи кишварамонро нором гардонидан мехоҳанд.

Шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИ Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо кафедраи сотсиологияи факултети фалсафаи ДМТ ва Маркази ҷумҳуриявӣ иттилоот ва тамоюли ҷавонон бо дастгирии бевоситаи Қумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни ҷавонон ва масъулини соҳаҳо барои муайян намудани сабабу ҳолатҳои қонунвайронкунӣ ва ҷинойткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон дар сатҳи ҷумҳурӣ тадқиқоти сотсиологӣ баргузор намуд.

Имрӯзҳо рафтори ҷавонон аз тарафи мардуми ҷомеа нисбат ба соҳаи пешин ҳаргуна баҳогузорӣ мегардад, баъзан ба онҳо баҳои баланд медиҳанду баъзан аз ин баҳо ғайриқаноатмандӣ менамояд. Барои аниқ ва объективона баҳогузорӣ намудани рафтори ҷавонон як қатор масъулине, ки дар соҳаҳои гуногун бавосита ва ё бевосита бо ноболиғону ҷавонон қору фаъолият мекоранд, дар тадқиқот мавриди

пурсиш қарор гирифтанд. Аз шумораи умумии пурсидашудагон 0,5% рафтори ҷавонро дар куча хело хуб баҳогузорӣ намуданд, 26,1% -хуб, 42,9% - миёна, 16,8% - бад ва 9,2% хело бад ба саволи додашуда назари худро байён намудаанд. Баҳогузори ин савол тавассути ҷадвали панҷбала сурат гирифт. Дар натиҷаи таҳлил маълум мегардад, ки баҳои додаи масъулини соҳаҳо нисбат ба рафтори ноболиғону ҷавон миёна (3) арзёбӣ гардидааст (нигаред ба диаграммаи 1).

Аз байни наврасон ва ҷавонон 14,8% рафтори ҳамсолони худро имрӯз дар кӯча нисбат ба солҳои пешин хело хуб, 23,1% - хуб, 38,9% -миёна, 16,8% - бад ва 6,4% - хело бад баҳогузорӣ намуданд. Натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки рафтори наврасон ва ҷавонон аз тарафи ҳамсолони худ дар маҷмӯъ баҳои мусбиро сазовор шуд. Дар ҳоле, ки рафтори наврасон ва ҷавонон аз тарафи мутахассисони соҳаҳои мухталифи кор бо ҷавонон ва як қатор волидайнӣ онҳо манфӣ арзёбӣ гардид, аз ҷониби ҳамсолони худ баҳои мусбиро соҳиб шуд.

Диаграммаи 1. Баҳогузори рафтори ҷавонон аз ҷониби мутахассисоне, ки ҳамарӯза бавосита ва ё бевосита бо ноболиғону ҷавонон кору фаъолият мебаранд

Дар ҳолате, ки рафтори ҷавонон аз ҷониби масъулин бо баҳои 3 (миёна) арзёбӣ мешавад, пас ин рафтори ноболиғону ҷавонон ба худ масъулин то дараҷае писанд намебошад. Ин ҷо саволе пайдо мешавад, ки чаро худ масъулин нисбат ба ин ҳолат тадбирҳои зарурӣ намеандешанд ва касбият, дониш ва малкаи кории худро оид ба муътадил намудани рафтори ноболиғону ҷавонон рушд намедиханд, ҳол он ки аз вазъи ҷойдошта пурра хабар доранд.

Барои муайян намудани маълумот оиди корҳои ҷорӣ ҷиҳати пешгирии ҷинояткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон ба шахсони масъули соҳаҳои гуногуне, ки ҳамарӯза бо ҷавонон қору фаъолият мебаранд чунин суол дода шуд: “Барои пешгирии ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон ва ҷавонон имрӯзҳо чи корҳо рафта истодаанд?”

Барои таҳлили амиқ ҷавобҳои саволи мазкурро бо назардошти ҳаммаъноӣҳошон ба се гурӯҳ тақсимбандӣ намудем ва ба ин восита онҳо мавриди арзёбӣ ва баҳогузорӣ қарор гирифтанд. Маълум гардид, ки 70% пурсидашудагон ба саволи пешниҳодшуда бо сабаби паст будани сатҳи маълумотнокиашон ҷавоби миёна додаанд, ба 19,1 % онҳо аз сабаби ноপুরрагии ҷавоб баҳои нисбатан паст дода шуд ва 10,9% боқимонда бошад, бо сабаби умуман надоштани маълумот баҳои ғайриқаноатбахш гирифтанд. Дар таҳлили мазкур бо сабаби ҷавобҳои ноপুরра баҳои қаноатманд ва ё баланд дода нашудааст.

Ба андешаи мо, масъулине, ки дар самти пешгирии ҷинояткорию қонунвайронкунӣ дар байни ноболиғону ҷавонон ҳамарӯза қору фаъолият мебаранд, сараввал бояд дар хусуси он, ки имрӯз аз ҷониби сохторҳои дахлдор дар ин самт кадом корҳо рафта истодааст. маълумот дошта бошанд. Чи тавре, ки таҳлили натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, мутаассифона на ҳамаи пурсидашудагон оид ба қонуну

барномаҳои амалкунандаи имрӯза нисбат ба пешгирии қонунвайронкунӣ ва ҷинояткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон маълумоти амиқ доранд.

Пас суоле ба миён меояд, ки мо бояд пеши роҳи ҷинояткориро қонунвайронкуниро дар байни ноболиғону ҷавонон пурзӯр намоем ва ё сатҳи дониши масъулине, ки имрӯзҳо дар байни ин насл қору фаъолият мебаранд, боло бардорем. Тибқи ҳисоботҳо ва ахбороте, ки таввасути васоити ахбори омма ва ё рӯзномаю маҷалаҳо аз он хабардор мегардем, дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ чорабиниҳои зиёде дар байни наврасону ҷавонон аз ҷониби масъулин мунтазам гузаронида мешаванд. Вале афзоиши қонунвайрокуни ва ҷинояткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон низ дар ҳоли рушд қарор дорад.

Пас аз ин таҳлил то ҷое муаммо кушода гардид, яъне қорҳои анҷомдодашуда дар сатҳи бениҳоят паст қарор доранд, то имрӯз қору фаъолият на аз рӯи сифат, балки аз рӯи миқдор арзёбӣ мешудааст. Агар мо аз қадамҳои аввал таввасуҷамонро болои сифат равона мекардем, шояд имрӯз ҷинояткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон то ин сатҳ баланд намегардид.

Дар рафти таҳқиқот муйаян шуд, ки то кадом дараҷа имрӯзҳо масъулини соҳаҳои дахлдоре, ки бо ноболиғону ҷавонон қор мекунанд, афзоиш ва инкишофи ҷинояткориро хатарнок меҳисобанд. Ба андешаи 64,7% мусоҳибон раванди афзоиши сатҳи ҷинояткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон хеле ташвишвар аст; 26,9% онҳо ваъиятро на он қадар ташвишвар арзёбӣ мекунанд; 3,4% - онро ташвишвар намешуморанд; барои 3,4% масъулин ин масъала аҳамият надорад. (нигаред ба диаграммаи 2).

Диagramмаи 2. Баҳодихӣ сатҳи инкишофёбии ҷинойткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон аз ҷониби мутахассисоне, ки бавосита ва ё бевосита бо ноболиғону ҷавонон ҳамарӯза қору фаъолият мебаранд

Таҳлил муайян намуд, ки бештари масъулин инкишофи ҷинойткориро байни ҷавонон ташвишвар мешуморанд, ва дар баробари ин 30,4% масъулин ин масъаларо на он қадар ташвишвар ҳисобиданд, ки ин боиси нигаронӣ аст.

Мусоҳибон аз байни наврасон ва ҷавонон аз ҷиҳати афзоиши ҷинойткорӣ дар байни ҳамсолони худ дар ташвиш мебошанд. Онҳо дар он андешаанд, ки афзоиши ҷинойткорӣ як хатари хело қалонро ба бор оварда истодааст. Наврасон ва ҷавононе, ки мавриди пурсиш қарор дошта буданд, ба саволи “Шахсан барои Шумо раванди афзоиши сатҳи ҷинойткорӣ дар байни ноболиғону ҷавонон то кадом дараҷа ташвишвар аст?” чунин посух доданд: 63,0 % сатҳи афзоиши ин равандро хело ташвишвар арзёбӣ намуданд, 18,4% - на он қадар ташвишвар аст, 6,8% - ташвишвар нест, 6,2% - барои ман аҳамият надорад.

Диаграммаи 3. Назари мутахассисоне, ки бавосита ва ё бевосита бо ноболиғону ҷавонон ҳамагӯза қору фаъолият мебаранд оид ба синну соли ҷавононе, ки эҳтимоли бештар даст доштанишон ба амалҳои ҷиноӣ.

Мутахассисон ва шахсони масъуле, ки дар байни ноболиғону ҷавонон қору мебаранд, чунин андеша доранд, ки дар минтақаҳои онҳо содирнамоии ҷиноят дар байни ҳамаи гурӯҳҳои синну солӣ мушоҳида мешавад. Ба ақидаи 37,0% онҳо содирнамоии ҷиноят бештар байни ҷавонони 18-23 сола мушоҳида мешавад, 30,3% - дар навбати аввал ҷавонони 24-30 соларо дар назар доранд, 26,9% онҳо - ҷавонони 14-17 соларо Таҳлил нишондод, ки воқеан мушоҳидаҳои пурсидашудагон то ҷое ба воқеият ҳамбастагӣ дорад, яъне аз вазъият огоҳӣ доранд. *(Низаред диаграммаи 3.)*

Натиҷаи таҳқиқоти байни ҷавонон гузаронида шуда андешаи мутахассисон ва шахсони масъул оид ба қору байни наврасон ва ҷавонро тасдиқ мекунад. Тибқи маълумоти ин таҳқиқот ҳам бештари ҷавононе, ки даст ба ҷиноят мезананд, аз рӯи дараҷабандии синнусоли дар синни 18-23 сола қарор

доранд. Аз байни ҷавонони дар таҳқиқот иштирок карда 48,5% дар ин ақидаҳанд. 24,7% онҳо ҷавонони 14 – 17 соларо дар назар доранд, 8,9,% - ҷавонони 24-30 соларо.

Сабабҳои пайдоиши ҷинояткорӣ дар байни наврасону ҷавонон дар чӣ бошанд? Барои муайян намудани ҷавоб ба ин суол фикру андешаҳои ҷамъоварӣ намударо таҳлил намудем. Натиҷаи таҳлил нишон дод, ки **18,8%-и** масъулини як қатор соҳаҳо ва волидон сабаби ҷинояткориро дар байни наврасону ҷавонон дар бемаъсулиятию беҳамиятии падару модар ва вазъи иқтисодии оилаҳо, 25,6% - аз мактаб, аз назари падару модар ва ҷомеа дур ва аз тарбияю таълим берун мондани хонандагон ва ҷавонон, 11,0% - ба қор таъмин набудани ҷавонон ва камбизоатӣ, 7,6% -бемаълумотии падару модарон, бекорӣ ва бе масъулият будани худи шахс мебинанд.

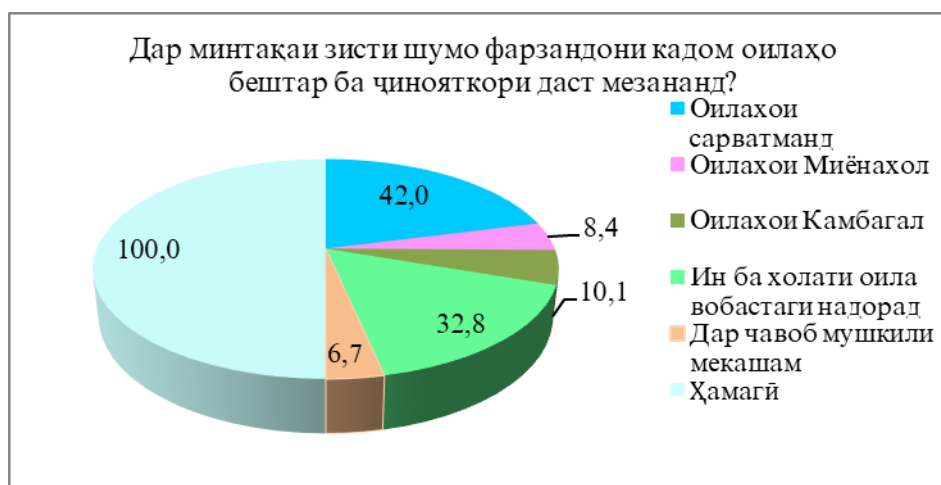

Диаграммаи 4. Баҳодиҳии сатҳи дониши ҳуқуқии ноҳолиғону ҷавонон аз тарафи мутахассисоне, ки ба восита ва ё бе восита бо ноҳолиғону ҷавонон ҳамарӯза қору фаъолият мебаранд

Дар рафти мусоҳиба аз мутахассисони соҳаҳои мухталифи қор бо ҷавонон пурсида шуд, ки то онҳо сатҳи дониши

хуқуқии ҷавонони маҳалаашонро баҳогузорӣ намоянд. Таҳлил нишон дод, ки 54,6% ҷавобдиҳандаҳо сатҳи дониши хуқуқии ҷавонро дар сатҳи миёна, 29,4% -дар сатҳи паст, 6,7% - дар сатҳи зарурӣ баҳогузорӣ намуданд ва 4,2% чунин мешуморанд, ки дар замони ҳозира дониши хуқуқӣ лозим нест (*нигаред ба диаграммаи 4*).

Вобаста ба ҳуди ҳамин савол назари ҷавонон ба андешаи мутахассисоне, ки ба восита ва ё бе восита бо ноболиғону ҷавонон ҳамарӯза кору фаъолият мебаранд, қариб як хел аст. Аз байни ҷавонони ба ин савол посухдиҳанда 50,4% дониши хуқуқии ҳамсину соли худро дар сатҳи миёна, 29,8% - дар сатҳи паст, 12,9% -дар сатҳи зарурӣ арзёби карданд. Ба андешаи 3,3% посухдиҳандаҳо дар замони ҳозира дониши хуқуқӣ лозим нест. Аз натиҷаҳои таҳлил чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки қисми зиёди посухдиҳандагон дониши хуқуқии ҳамсолони худро дар сатҳи зарурӣ баҳогузорӣ намудаанд.

Диаграммаи 5. Андешаҳои масъулини соҳаҳои дахлдор барои муайян кардани сатҳи ҷинояткорӣ ва қонуншиканӣ дар байни оилаҳо

Дар ҷавоб ба саволи «Дар минтақаи Шумо фарзандони кадом оилаҳо бештар ба ҷинояткорӣ даст мезананд?» 42.0% мутахассисони соҳаҳои мухталифи кор бо ҷавонон дар он андешаанд, ки ҷинояткорӣ бештар дар байни фарзандони оилаҳои сарватманд ба назар мерасад. Се яки (32,8%) онҳо посух доданд, ки ин ба ҳолати оила вобастагӣ надорад. Ҷинояткориро дар байни фарзандони оилаҳои камбизоат 10,2% ҷаводихандаҳо ва дар байни оилаҳои миёнаҳол - 8,4% қайд намуданд. Масъулини соҳаҳои гуногуни кор бо ҷавонон дар он андешаанд, ки бештари наврасон ва ҷавононе, ки даст ба қонуншиканӣ ва ҷинояткорӣ мезананд, ин наврасон ва ҷавонони оилаҳои сарватманд мебошанд (*нигаред ба диаграммаи 5*).

Дар ҷавоб ба ҳуди ҳамин савол дар байни наврасон ва ҷавонон 41,9% дар он ақидаанд, ки бештари ҷинояткорӣ дар маҳалҳои зисти онҳо ба оилаҳои сарватманд тааллуқ дорад, ба фикри 33,4% - ин ба ҳолати оилавӣ тааллуқ надорад. 28% наврасон ва ҷавонон посух доданд, ки ин падидаи номатлуб бештар ба оилаҳои камбағал ва 17,6 - ба оилаҳои миёнаҳол бештар хос аст.

Имрӯз дар ҷомеа як падидаи номатлуб пайдо шудааст, ки ҷаҳониёро ба ташвиш оварда истодааст. Ин падидаи номатлуб “фаъол шудани ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ мебошад, ки ҷавонро ба роҳи ҷинояткорӣ ва қонуншиканӣ даъват намуда истодааст. Дар рафти пурсиш аз масъулини соҳаҳои гуногуни кор бо ҷавонон пурсида шуд, ки фаъол шудани ин гуна ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ боиси ҷинояткорӣ ва қонунвайронкунӣ мегардад ё не? 94,1% масъулин ҷавоб доданд, ки пайдоиши ҷинояткорӣ ва қонуншиканӣ аз ин сарчашма мегирад, 5% инро омилҳои пайдоиш ва асоси ҷинояткорӣ наҳисобиданд.

Дар рафти таҳқиқот аз нарасон ва ҷавонон пурсида шуд, ки фаъол шудани ин гуна ҳизбу ҳаракатҳои экстремистию террористӣ боиси ҷинояткорӣ ва қонунвайронкуни мегардад ё не, 62,8% онҳо сарчашмаи пайдоиши ҷинояткори ва қонуншиканиро аз ин мебинанд, 21,4% инро омили пайдоиш ва асоси ҷинояткорӣ наҳисобиданд ва 15,9% дигар бошад, дар додани ҷавоб душвори кашиданд.

Чӣ тавре, ки таҳлил нишон медиҳад 44,7 % пурсидашудагон дар он назаранд, ки яке аз роҳҳои афзалиятоки пешгирии ҷинояткорӣ ва қонуншикани дар байни наврасону ҷавонон ин беҳтар ба роҳ мондани таълиму тарбия, ба варзиш машғул намудан, фаҳмонидадиҳӣ, мулоқотҳо ва семинарҳо, иштироки падару модар ва ҷомеа ҷиҳати пешгирии ин падидаи номатлуб дар байни ин табақа мебошад. Таъҷубовараш дар таҳлили тадқиқот он буд, ки 7,3% пурсидашудагон новобста аз масъулиятшон дар ҳаёти наврасону ҷавонон ба суоли гузошташуда посух доданд, ки намедонем чӣ гуна роҳи ҷинояткориро дар байни наврасону ҷавонон пешгирӣ намоем. Дар ҳоле ин табақа пурсидашудагон яке аз сермасъултарин афродон ба ҳисоб мераванд чун ё вазифа ва ё шахсияташон дар байни ҷавонон эҳтиромӯ эътибори баланд дорад, яъне аксар ҷавонон ба панду насиҳат ва роҳнамоии ин шахсон гӯш хоҳанд намуд. Шояд то ҷое бетарафии ҷомеа нисбати ҳаёти наврасону ҷавонон боиси даст доштани наврасону ҷавонон ба ҷинояткорию ҳуқуқвайронкуни бошад аммо дар тадқиқот таҳлилҳо гуногунанд. Дар маҷмӯъ таҳлил нишон медиҳад, ки тавваҷӯҳ нисбати ҳаёт ва фароҳам овардани шароити муносиб ҳамзамон иштирок намудан дар ҳаёти ин насл бояд беш аз пеш ҷонок карда шавад.

Шояд як иллати дигар ин ба пуррагӣ ё қисман иҷро нагардидани санадҳои дахлдор дар сатҳи минтақаҳо бошад, ки

рӯз то рӯз авзоиши ҷинояткорӣ ба ҳаёти осоиштаи мардум ва давлат бонги хатар мезанаду фазоро нором мегардонад. Чун агар қонун, барномаҳои то ба имрӯз қабулгардида дуруст аз ҷониби масъулин иҷро мегардид, ин ҳолат ба ин дараҷа омада намерасид. Бояд қайд намуд, ки воқеан имрӯзҳо на дар ҳама шаҳру ноҳияҳо марказҳои ҷавонон, варзишгоҳҳо мавҷуданд, аммо фаъолиятшон бо сабабҳои набудани маблағгузорӣ ва ё дастгириҳои мунтазам коста мебошанд. Аз нуқтаи назари пурсидашудагондар ҳаёти имрӯзаи наврасону ҷавонон фазои холигии бештар мушоҳида мегардад ва посухҳои онҳо низ маҳз ба он равона гардидааст, ки бо ҳар роҳу восита бояд ин фазои холи пур карда шавад. Дар баробари ин бори дигар исбот гардид, ки воқеан ҷомеа дар ҳаёти имрӯза ва ояндаи насли ҷавон бештар мавқеи бетарафиро ишғол намудаанд. Аз ин рӯ бояд чораи нисбат ба ҷалби ҷомеа ҷиҳати пешгирии намудани ҷинояткорию қонунвайронкунии дар байни наврасону ҷавонон андешида шавад, то онҳо низ нақши худро дар ин самт гузоранд. Чун дар таҳлилҳои болоӣ мо мушоҳида намудем, ки дар аксар саволҳо як нафар ба нафари дигар қўшиш намудааст, ки мушкилоти пешомадаро ба он бор кунад ва ин роҳи ҳал намебошад.

Имрузҳо шабакаҳои иҷтимоӣ, ки онҳоро дар якҷояги Интернет меноманд боиси сарзадани ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон ва ҷавонон гардида истодааст. Ба ин хотир ба наврасон ва ҷавонон савол дода шуд, ки то кадом дараҷа Интернет сабаби пайдоиши ҷинояткорӣ шуда истодааст, кадом намуди фаъолиятҳоро дар вақти истифодаи интернет анҷом медиҳанд. Ба ин савол мусоҳибон чунин ҷавоб доданд. 27,2% посух доданд, ки ҷавонон роҳи даст задан ба ҷиноятро меомузанд, 17,8% - сатҳи дониши ҳуқуқии ҷавононро зиёд мекунад, 25,4% ҳаргуна кирдорҳои бемаънии шахвониро аз худ мекунанд. Ба ақидаи 12% мусоҳибон Интернет сабаби кам ру

овардан ба фарҳангу тамадун мегардад, 11% онро воситаи ба ҷаҳони муосир пайвастан мешуморан.

Дар рафти татқиқот барои муайн кардани нафароне ва мақомотҳое, ки дар зиндагии худ наврасон ва ҷавонон дар пайдо шудани мушкилоташон ба онҳо муроҷиат менамоянду аз онҳо маслиҳат мепурсанд, саволи таҳлили ба наврасон ва ҷавонон пешниҳод гардид. Аз таҳлили савол бармеояд, ки ба андешаи 60,2% посухдиҳандагон наврасон ва ҷавонон дар навбати аввал ба волидайн, 23,3% онҳо дустон, 3,7% муаллимон, 1,7% мулло, 1,6% хамсояхо, 2,2% милитсия, 1% судро ном гирифтаанд.

Барои пайдо кардани сабаб ва омилҳои ҷинояткорӣ ба ҳуди наврасон ва ҷавонон саволи таҳлили пешниҳод кардем, ки дар ҷавоб ба он чунин андешаҳо пешниҳод шуд. 65% посухдиҳандагон сабаб ва омилҳои ҷинояткориро дар бе масъулияти падару модар, 13,2% дар беаҳмияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, 9,4% дар бе масъулияти муаллимон, ва 12,4% дар бетарафии ҷомеа мебинанд.

Барои пешгирии конуншиканӣ ва ҷинояткориҳо як қатор мақомотҳои давлати ва ташкилотҳои ҷамъияти имрузҳо фаъолият намуда истодаанд, то ки бо ҷомеа ҳамкори намоянд ва барои пешгирии ин падидаи номатлуб фаъолият намоянд. Барои то кадом андоза нақш доштани мақомотҳои зикршуда дар байни ҷомеа ва махсусан наврасону ҷавонон андешаи онҳо пурсида шуд, ки чунин натиҷа дод: 51,1% посухдиҳандагон нақши мактаб (донишгоҳ), 33,7% - милитсия, 9,3% - суд, 6,2% - прокуратура, 31,9% - мақомотҳои кор бо ҷавонон, 5,7% - мақомотҳои кор бо занон ва оила, 4,1% - мақомотҳои ҳокимияти маҳали, 4,9% - кумитаи дин ва сохторҳои он, 2,4% - мақомотҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли, 5,8% - ташкилотҳои ҷамъияти ном гирифтанд.

Дар баробари фаъолияти мақомотҳо ва сохторҳои ҳуқуқӣ дигар ташкилотҳо вобаста ба пешгрии қонуншикани ва ҷинояткорӣ, нафароне, низ ҳастанд, ки барои пешгрии ин рафтори номатлуб саҳмгузоранд. Аксарияти иштирокчиёни таҳқиқот (63,2 %) саҳми муаллимон, 37,2% - кормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, 16,2% - раиси маҳала, 10,1% - шахсони бонуфуз, 9% - мансабдаорони ҳокимиятӣ ва 7,3% - муллоҳо ном гирифтанд.

Дар масъалаи ҳамкориҳои ҷомеа бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ байни наврасон ва ҷавонон танҳо 29,3% мусоҳибон дар ин андешаанд, ки ҷомеа барои ҳамкори омода аст, 23,9% - ҳамкориро рад мекунанд, зеро вақти зиёдро мегирад, 25,7% чунин мешуморанд, ки баъзан барои шохиди додан дар бало гирифта мешавад, ба фикри 8,4% - кумак расонидан беҳуда аст, ришва гирифта гунаҳкоро озод мекунанд. Аз посухи мусоҳибон ва омори бароварда бар меояд, ки бештари мардуми ҷомеа хусусан наврасон ва ҷавонон, ҳамкориро бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ нодаркор ва ғайри зарури шумориданд.

Аз натиҷаҳои таҳқиқот чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст, ки мутахассисони соҳаҳои гуногуни кор бо ҷавонон бештари гуноҳро ба сари наврасон ҷавонон бор менамоянду худро аз мушкилоти ҷойдошта канор мегиранд. Гуфтан ба маврид аст, ки тарбияи насли наврас ва ҷавонон, ки худи мутахассисон ва волидайн, дар умум тамоми ҷомеа ин табақаи аҳолиро ояндаи давлат, миллат ва ҷамъият меноманд, бар души онҳо ва вазифаи ҷонишон мебошад. Дар соли 2014 аз рӯйи пешниҳоди омори кумитаи ҷавонон шумораи фарогирифтагон доир ба фаҳмонидани масъалаҳои ҷинояткорӣ ва қонунвайронкунӣ дар байни наврасону ҷавонон ба 10000 нафар мерасид. Мутаасифона шумораи зиёди наврасону ҷавонони аз ин иқдомҳои пешгирифта беҳабар

мебошанд ва ягон маълумоте ҳам надоранд. Лекин худи масъулини соҳаҳо низ маълумот надоранд, ки имрӯз дар байни наврасону ҷавонон кадом корҳо рафта истодаанд.

Барои тарбияи наврасону ҷавонон ва пешгирии ҷинояткорӣ дар байни онҳо бояд ҳамаи ниҳоду сохторҳои масул ва шахсони алоҳида, мисли оила, мактаб, рӯҳониёну гурӯҳи дӯстон ва амсоли инҳо ҷалб карда шаванд. Тадқиқоти гузаронидашуда ва натиҷаҳои таҳлилҳо нишон доданд, ки шумораи зиёди ҷавонони мо, мутаасифона, имрӯз бе донишу ҷаҳонбинии илмӣ ва бе доштани касбу ихтисосҳои зарурӣ қадамҳои худро дар ҳаёт мегузоранду пас аз муддати кӯтоҳе фишорҳои зиндагӣ онҳоро ба коми худ фуру мебарад. Дар натиҷа онҳо ба нафароне табдил меёбанд, ки ба ҳама кор қодиранд ва дигар касе қудрату тавоноии аз ин роҳ баргардонидани онҳоро пайдо карда наметавонад. Яке аз иллатҳои дар байни ҷавонон зиёд гардидани ҷинояткорӣ, оилавайроншавӣ, фоҳишагарӣ ва ғайра маҳз камсаводӣ, дараҷаи пасти ҷаҳонбинии илмӣ ва касбияти пасти онҳо мебошад.

Пирмаҳмад НУРОВ
*ходими пешбари илми Маркази
рушди инноватсионии илм ва
технологияҳои нави АМИТ*

**МАСЪАЛАҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ИЛМИЮ
ТЕХНОЛОҒИ ВА ИННОВАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Ба асри нав инсоният бо дастовардҳои назарраси илмӣ, технологӣ ва инноватсионӣ ворид гардид, ки он тарзи ҳаётро ба қуллӣ тағйир дода истодааст. Истифодаи самарабахши натиҷаҳои илми бунёдӣ ва амалӣ омили муҳими рушди устувор дар ҳар як давлат мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи илм самти афзалиятнок ба шумор рафта, дар партави сиёсати хирадмандона ва илмпарваронаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушд меёбад. Давлат ва ҳукумат илмро меҳвари асосии рушди кишвар ва олимонро захираи бузурги зеҳнии ҷомеа арзёбӣ намуда, барои рушди минбаъдаи он ва беҳтар намудани шароити иҷтимоиву иқтисодии олимон тадбирҳои судманд меандешанд.

Шароити нави сиёсиву иқтисодие, ки баъди ба даст овардани Истиқлол дар мамлакат ба вучуд омад, таҳия ва қабули қонунҳо ва асноди нави ҳуқуқии меъёриро дар соҳаи илм тақозо менамуд. Бештар аз 50 санади меъёрии ҳуқуқии муҳимме, ки дар даврони истиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба соҳаи илм қабул шуданд, барои пешрафти минбаъдаи илмиву техникӣ, такмили муассисаҳои илмӣ, маблағгузори тадқиқотҳои илмӣ, беҳтар намудани сатҳи

иҷтимоии кормандони илмӣ ва амсоли инҳо равона гардида буданд.

Айни замон муҳимтарини самтҳои сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои илм ва технология инҳо мебошанд:

- рушди илми бунёдӣ, таҳқиқотҳои амалӣ ва коркардҳо;

- мукамалсозии танзими давлатӣ дар соҳаи рушди илм ва технология;

- ташаккули низоми миллии инноватсионӣ;

- баланд бардоштани самаранокии истифодаи натиҷаҳои фаъолияти илмӣ ва илмию технологӣ дар рушди устувори иқтисодию иҷтимоии кишвар;

- ҳифз ва рушди нерӯи кадрӣи комплекси илмию техникӣ;

- ҳамгиро кардани илм, таҳсилот ва истехсолот;

- рушди ҳамкориҳои байналмилалӣи илмию техникӣ.

Мулоқоти навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кормандони соҳаҳои илму маориф ва аҳли эҷоди мамлакат, ки 18 март соли 2020 доир гардид, рӯйдоди муҳим дар ҳаёти илмиву фарҳангии ҷумҳуриамон ба шумор меравад, зеро дар ин мулоқот масъалаҳои муҳими ҳаёти илмӣ ба миён гузошта шуда, дурнамои рушди илм ва вазифаҳои олимони дар пешбурди ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ муайян карда шуданд. Дар ин мулоқот Сарвари давлат вазъи соҳаи илмро хеле амиқ таҳлил намуда, аңдешаҳои худро доир ба дурнамои рушди илм, маориф, беҳтар намудани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ, ташаккул додани тафаккури техникӣ, вусъат бахшидан ба навовариву ихтироъкорӣ баён намуданд. Аз ҷумла, таъкид гардид, ки имрӯз ҳеҷ як давлат бе илму инноватсия,

технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии техникӣ пеш рафта наметавонад. Инчунин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дастоварду муваффақият ва камбудиву норасоихоро дар соҳаи илми ватанӣ баррасӣ карда, вазифахоро барои пешрафти минбаъдаи илм ва таҳкими робитаи он бо истехсолот мушаххас намуданд.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксарияти таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи илмҳои табиатшиносӣ, техникӣ, тиббӣ, кишоварзӣ, гуманитарӣ ва ҷамъиятшиносӣ дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, муассисаҳои илмии тобеи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чанд муассисаҳои дигари соҳавии илмию таҳқиқотӣ анҷом дода мешаванд.

Дар ташкилотҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ мактабҳои илмии эътирофи ҷаҳонӣ пайдокарда дар чунин самтҳои илм, чун математика, астрофизика, физика, асосҳои химиявӣ, технологияи истифодаи захираҳои ашёи хом, геология, сейсмология, омӯзиши флора, фауна ва захираҳои биологӣ, физиология ва биохимияи растаниҳо, ҷарроҳӣ, гастроэнтерология, психиатрия ва наркологию, генетика ва селекцияи пахта ва зироатҳои дигари кишоварзӣ, усулҳои интегратсионии мубориза бар зидди зараррасонандаҳои кишоварзӣ, хокшиносӣ ва агрохимия, иқтисодиёт, таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ, фалсафа, забон ва адабиёти тоҷик мавҷуданд.

Аз ҷумла, ҳоло таваҷҷуҳи олимони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба таҳқиқу омӯзиши масъалаҳои илмию техникӣ аз рӯйи самтҳои афзалиятноки барои ҷумҳурӣ

муҳим, мисли рушди гидроэнергетика; истифодаи комплексӣ ва устувори захираҳои об; истифодаи манбаъҳои ғайрианъанавии аз нигоҳи экологӣ тозаи барқароршавандаи энергия; коркарди технологияҳои аз нав кор кардани алюминий ва истеҳсоли маснуоти тайёр; мониторинги ҳолати сейсмологӣ дар марзи мамлакат, коркарди усулҳои пешгӯӣ кардани заминларзаҳо, баҳодиҳии хатари сейсмикӣ дар ҳудуди шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишин, минтақаи сохтмони корхонаҳои калони саноатӣ ва иншоотҳои гидротехникӣ; мониторинги радиатсионӣ ва амнияти радиатсионии аҳоли ва муҳити зист; таҳқиқоти комплекси гуногуншаклии биологии флора ва фауна, генофонд ва захираҳои биологии Тоҷикистон ва монанди инҳо равона карда шудааст.

Масъалаи пайвасти илм бо истеҳсолот яке аз масъалаҳои асосӣ мебошад. Олимони Академияи миллии илмҳо новобаста ба баъзе мушкилиҳо, махсусан камтаваҷҷуҳии вазорату идораҳои дахлдор ва корхонаҳои истеҳсолӣ ба дастовардҳои илмии олимони ватанӣ дар ин самт корҳои назаррасро анҷом доданд ва дар оянда низ анҷом хоҳанд дод. Аз муҳимтарин коркардҳои илмии муасасисаҳои илмию таҳқиқотии Академияи миллии илмҳо, ки барои татбиқ дар истеҳсолот пешниҳод шудаанд, инҳоро номбар кардан мумкин аст: технологияи коркарди пектинҳо барои соҳаи тиб ва дорусозӣ; технологияи истеҳсоли маводҳои химиявӣ (атсетат ва нитрати селлюлоза) аз партови коркарди пахта; технологияи истеҳсоли малҳами табобатии «Сино», «Фитосуман», «Ромит»; коркарди усули хлорбуғронӣ дар коркарди маъдани тилло ва нукрадор дар кони «Чоре» ва дигар конҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; истеҳсоли нитрогени моеъ барои соҳаҳои кишоварзӣ ва тиб; сохтан ва пешниҳод намудани технологияи асбобҳои гуногуни криогенӣ барои

криочарроҳӣ дар соҳаи тиб; истеҳсоли кристаллҳои сунъӣ, ғанӣ гардонидани сангҳои қимматбаҳо ва аз партовҳои минералӣ ҳосил намудани кристаллҳо; истеҳсоли обгармқунакҳои офтобӣ аз алюминийи аввалия барои хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон; технологияи истеҳсоли инулин, пектин, селлюлоза, биоэтанол ва биогаз аз растани топинамбур; технологияи инноватсионии ҳосил кардани картошкаи тухмии солимгардонидашуда; технологияи коркарди маводи биологӣ аз растани хори каррок (расторопша), ки метавонад ҳамчун маводи аввалия барои истеҳсол доруи ватанӣ истифода шавад; технологияи инноватсионии коркарди маводи фаъоли биологӣ аз навдаҳои навраста ва барги омелаи сафед (*Viscum album*); ихтирои навҳои нави зироати гандум ба хунокию зимистонгузаронӣ тобовар дар минтақаҳои баландкӯҳи шимолии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба дигаргуншавии иқлим ва ғайра.

Ҳамзамон, ба мақсади мустаҳкамтар намудани алоқаи илм бо истеҳсолот дар Академияи миллии илмҳо корхонаи тавлиди азот (нитроген)-и моеъ фаъолият дорад. Истеҳсоли азоти моеъ дар ҷумҳурӣ аҳамияти муҳим дошта, он дар соҳаҳои тиб ва кишоварзӣ васеъ истифода бурда мешавад ва то имрӯз талаботи соҳаҳои дахлдори ҷумҳурӣ ба азоти моеъ пурра қонеъ гардонидашуда истодааст.

Вобаста ба пешгирии бемории сироятии कोरोनाвируси COVID-19, ки Тоҷикистони моро низ фарогир буд, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бо истифода аз имкониятҳои дохилӣ соли 2020 ба истеҳсоли маводи гипохлорити натрий, ки дар ҳама давлатҳои дунё ҳамчун маводи маъмули антисептикӣ барои безараргардонии вирусҳо васеъ истифода бурда мешавад, шурӯъ намуд ва, илова бар ин, бо усули электролиз истеҳсоли оби нуқраро ба роҳ монд. Бояд зикр намуд, ки нанозарраҳои нуқра хусусияти зиддимикробӣ

дошта, маводи хеле самараноки безараркунандаи вирусҳо ба шумор мераванд. Таъсири безараргардонии онҳо ба зиёда аз 650 намуди бактерияҳо исбот гардидааст. Илова ба ин, ионҳои нуқра масунияти организмро баланд ва хавфи сироят ёфтани аз бемориҳои сирояткунандаро маҳдуд мегардонад ва айни замон аз ҷониби Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон истеҳсоли оби нуқра ба сифати маводи зиддивирӯсӣ барои истифода бурдан дар ниқобҳои муҳофизатӣ пешниҳод карда мешавад.

Олимони Академияи миллии илмҳо тӯли солҳои охир оид ба омӯзиши гиёҳҳои шифобахш як силсила корҳоро анҷом дода, Атласи гиёҳҳои шифобахши Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия ва нашр намудаанд, ки дар он оид ба хосиятҳои фармакологӣ ва имкониятҳои дар саноати дорусозӣ истифода кардани 200 намуди гиёҳҳо маълумот гирд оварда шудааст. Олимони Академияи миллии илмҳо дар натиҷаи омӯзиши хосиятҳои шифобахшии растани «Қамоли Тоҷикон» собит намуданд, ки шира ва решаи ин растаниро ҳамчун маводи фаъоли биологӣ барои қавӣ гардонидани масунияти бадан истифода бурдан мумкин аст. Айни замон олимони Академияи миллии илмҳо дар ҳамкорӣ ба Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи гастроэнтерология» як қатор иловаҳои фаъоли биологӣ, аз қабili «Қамолит», «Қамолитин», «Мукофер» «Седармон», марҳамҳои «Проктоферуол», «Херболит» ва «Хербитол»-ро тайёр намудаанд, ки ба роҳ мондани истеҳсоли онҳо дар саноати дорусозии ватанӣ метавонад ҳамчун маводи вори́дотиваз-кунанда ҷои баъзе иловаҳои фаъоли биологиро, ки аз хориҷи кишвар ворид мешаванд, иваз намояд. Ҳамчунин аз растани явшон (ҷорубак) маводи фаъоли биологӣ дар шакли маҳдуд ва қиём тайёр карда шудааст, ки хусусияти зиддибактериявӣ ва зиддивирӯсӣ дорад.

Ихтирои дигари олимони Академияи миллии илмҳо дастгоҳи худсози нафаскашии сунъӣ мебошад. Ин дастгоҳ дар асоси тарҳи электрони таҳиянамудаи олимони соҳаи физика сохта шудааст ва дар беморхонаи клиникии шаҳрии ёрии таъҷилӣ аз озмоиш гузаштааст. Ба роҳ мондани истехсоли саноатии ин дастгоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун дастгоҳи тиббии воридотивазкунанда имконпазир аст.

Яке аз мақсадҳои асоси стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илми ватанӣ дар ояндаи наздик, ин гузариш ба рушди инноватсионии илм, таъмини рақобатпазирии натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, ба вучуд овардани технологияҳои рақобатпазир, суръатбахшии истифодаи амалии онҳо ба манфиати рушди соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, кишвар, татбиқи коркардҳои илмӣ ва технологияҳо дар истехсолот мебошад.

Барои ин бояд нерӯи илмӣ ва технологияи мамлакат дар ояндаи наздик дар чунин самтҳо ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат мутамарказ гардонида шавад:

1) *Гидроэнергетика, энергетикаи таҷдидшаванда, энергияи сабз, захираҳои оби энергетикӣ* (таҳқиқу татбиқи масъалаҳои рушди минбаъдаи гидроэнергетика, истифодаи оқилонаи захираҳои об; ба вучуд овардани технологияҳои инноватсионии сарфаи энергия; таҳқиқ ва татбиқи манбаъҳои ғайрианъанавии аз нигоҳи экологӣ тозаи барқароршавандаи энергия (офтоб, энергияи шамол, энергияи дарёҳои хурд, манбаъҳои геотермалӣ ва биомасса) ва ғайра);

2) *Комплекси саноатӣ ва ашёи холи маъданӣ, ба вучуд овардани маводи нав ва технологияҳои муосир* (услухҳои нави химиявӣ, физикии ба вучуд овардани маводҳои нав, коркард ва дар саноат истифода кардани технологияҳои муосир; иктишоф ва коркарди канданиҳои фойданокӣ кишвар; услухҳои истифодаи самаранок ва барқарорсозии захираҳои табиӣ; коркарди

технологияҳои коркарди навъҳои гуногуни ашёи хоми кишоварзӣ; ба вучуд овардан ва истифода кардани технологияҳои коркарди комплекси захираҳои ашёи хоми маъданӣ ва ғайра);

3) *Таҳқиқи Кайҳон ва энергияи атомӣ бо мақсадҳои осоишта* (таҳқиқи равандҳои физикӣ дар атмосфера; таҳқиқи нурҳои кайҳонӣ ва энергияи фавқулбаланд; таҳқиқи табиат ва пайдоиши ҷисмҳои хурди системаи Офтоб ва радиҳои сунъии Замин; коркарди моделҳои ҳаракати объектҳои наздизаминии эҳтимолан хавфнок дар асоси мушоҳидаҳои астрономӣ; омӯзиш, таҳқиқ ва истифодаи энергияи атомӣ бо мақсадҳои осоишта; омӯзиши ва таҳқиқи маводҳои радиоактивӣ ва ғайра);

4) *Кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ ва таъмини озуқаворӣ* (таҳқиқи гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо, таъсири тағйирёбии иқлим ба онҳо; захираҳои генетикӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ барои ихтирои навъҳои нави зироатҳои кишоварзии мутобиқ ба шароити иқлимии Тоҷикистон; селекцияи навъу дурагаҳои тезпазу серҳосили зироатҳои кишоварзии ба касалию зараррасонҳо устувор дар шароити тағйирёбии иқлим; коркард ва такмили технологияи бунёди боғҳои интенсивӣ ва суперинтенсивӣ коркард ва татбиқи усулҳои биотехнологӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба вучуд овардани зоту типҳои сермаҳсули чорвои кишоварзии ба тағйирёбии иқлим мутобиқ; татбиқи усулҳои инноватсионии мубориза бар зидди зараррасонҳои зироатҳои кишоварзӣ; манбаъҳои табиӣ паҳнкунандагон ва барангезандагони бемориҳои трансмиссивӣ ва паразитии одаму ҳайвонот ва ғайра);

5) *Тандурустӣ, дорусозӣ, дорушиносӣ, кори табобатӣ, гигиена ва эпидемиология* (эпидемиология, пешгирӣ ва табобати бемориҳои сирояткунанда; пешгирӣ ва табобати бемориҳои

дилу раг, эндокринӣ, онкологӣ, гастроэнтерологӣ ва касбӣ, сил, нашъамандӣ, бемориҳои ба воситаи алоқаи ҷинсӣ гузаранда, ВИЧ/СПИД; коркарди доруҳои нави табобатӣ ва иммунобиологӣ, аз ҷумла аз гиёҳҳои шиғобаҳши маҳаллӣ; ба вучуд овардани технологияҳои нави табобатӣ, ташхисӣ, профилактикӣ ва офиятбахшӣ (реабилитатсионӣ), асбоб ва маснуоти таъиноти тиббӣ; коҳиши сатҳи талафот аз бемориҳои дорои моҳияти иҷтимоӣ ва ғайра);

6) *Тағйирёбии иқлим, ҳифзи муҳити зист ва экология, беҳатарии сейсмикӣ, амнияти ядрои ва радиатсионӣ* (омӯзишу таҳқиқи вазъи пиряхҳои Тоҷикистон ва мониторинги онҳо; мониторинги муҳити зист, таҳияи чорабиниҳо оид ба барқарор ва ҳифзи табиат; коркарди технологияҳои тоза кардани обҳои равон, безараргардонии партовҳо ва бетаъсиргардонии партовҳои корхонаҳои саноатӣ; таҳлили тағйироти иқлим, таъсироти антропогенӣ ва техногенӣ ба гуногуншаклии биологӣ, низоми табииву экологӣ ва кишти зироатҳои кишоварзӣ; мониторинги гуногуншаклии биологӣ ва амнияти биологӣ; мониторинги радиатсионӣ ва амнияти радиатсионии аҳоли ва муҳити зист; мониторинги ҳолати сейсмологӣ, коркарди усулҳои пешгӯӣ кардани заминларзаҳо, таъмини беҳатарии сейсмикӣ, истифодаи технологияҳои нави иттилоотиву коммуникатсионӣ барои ба даст даровардани иттилооти бефосила ва зудӣ сейсмологӣ ва ғайра);

7) *Иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва маънавиёт* (ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва «иқтисодиёти сабз»; демографияи инноватсионӣ, сармояи инсонӣ; рушди забон, адабиёт, фарҳанг ва таърихи халқи тоҷик; рушди ҳуқуқ, давлатдорӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон; ҷаҳонбинии фалсафӣ ва асосҳои мантиқию методологии пешрафти ҷамъиятӣ ва устувории иҷтимоӣ, рушди шахсият, фарҳанг ва маориф, ташаккули ғояи ҷомеаи тоҷикистонӣ;

омӯзишу таҳқиқу масъалаҳои алоқаманд ба мубориза бо экстремизм, терроризм ва кибертерроризми байналмилалӣ, ифротгароии динӣ; амнияти миллӣ, сулҳу субот ва масъалаҳои байналмилалӣ ва ғайра).

Барои баланд бардоштани сатҳи фаъолияти инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ бояд инфрасохтори инноватсионӣ дар шакли марказҳои инноватсионӣ-технологӣ, технопаркҳо, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои трансфери технологияҳо ва монанди ин ташаккул дода шуда, самаранокии фаъолияти онҳо баланд бардошта шавад. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд ба барномаҳои инноватсионии рушди илм ва ба вучуд овардани технологияҳо диққати махсус дода шавад, то ки муҳандисону технологҳо, лоиҳакашон, мутахассисон дар соҳаи менечменти инноватсионӣ тайёр карда шаванд ва онҳо тавонанд дар сатҳи баланди касбӣ ба фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ машғул шаванд.

Ҳамгироии бахши илмҳои академӣ, соҳавӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омили муҳими нигаҳдорӣ ва рушди самарабахш нерӯи кадрӣ илмӣ, ташаккули заминаи илмию таҷрибавӣ онҳо, ҳамчунин рушди таҳқиқоти илмӣ дар ин бахшҳо мебошад. Дар ин самт ташкил ва анҷом додани таҳқиқотҳои муштарак оид ба масъалаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодии кишвар аз рӯи самтҳои стратегии давлатӣ ва самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ муҳим мебошад.

Албатта, натиҷабархши таҳқиқоти илмӣ ва афзалиятҳои он, рақобатпазирии коркардҳои олимон аз бисёр ҷиҳат ба ҳолат ва такмилдиҳии заминаи моддиву техникӣ, таъмини муҳаққиқон бо наватарин асбобу таҷҳизот, мунтазам нав ва пурра кардани маҷмӯи асбобу таҷҳизотҳои илмӣ, таъминот бо моддаву маҳдӯлҳои химиявӣ биологӣ ва монанди инҳо вобаста мебошад. Бояд барномаҳои таҳияву тасдиқ карда мешаванд, ки татбиқи онҳо ба ташаккули заминаи моддиву

техникии ташкилотҳои илмӣ, рушди соҳаҳои алоҳидаи илм, ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ ва монанди инҳо мусоидат карда тавонанд. Бояд низоми амалисозии занҷираи инноватсионӣ, яъне, таълиди донишҳои нав тавассути анҷом додани таҳқиқоти бунёдӣ, гузаронидани таҳқиқотҳои амалӣ ва коркардҳо, татбиқи натиҷаҳои илмию техникӣ ва технологӣ дар истеҳсолот ва истеҳсоли маҳсулоти нави инноватсионӣ ташаккул дода шавад.

ҶЕҲРАҲО

Илҳом ҚУРБОНШОЕВ

номзади илмҳои фалсафа

**ШИНОХТИ ҲИКМАТИ НОСИРИ ХУСРАВ АЗ НАЗАРИ
УСТОД МҶСО ДИНОРШОЕВ**

Фаъолияти густурдаю доманадори устод Мӯсо Диноршоев ба таълифу таҳқиқи мақолаҳои бикру ноб, ҳамчунин, тарҷумаи осори мутафаккирони асримиёнагии тоҷик-форсро фаро гирифтааст. Баробари омӯзиш ва таҳқиқи афқору осори фалсафии мутафаккирон, ки аз аҳди қадим то замони муосир диққати Мӯсо Диноршоевро ба худ ҷалб намуда, ӯ дар эҳё ва муаррифӣ намудани онҳо мақоми бориз дорад. Махсусан, эҳёи ҷаҳонбинии динӣ-фалсафии осори файласуфону мутакаллимони равияву ҷараёнҳои гуногуни асримиёнагӣ таваҷҷуҳи хоса намуда, дар муаррифӣ сохтани осори нухуфтаи онҳо саҳми бузург гузоштааст. Барои мисол метавон осору афқори намояндагони мактабҳои моддигарой, машшоия, калом, исмилия, тасаввуф, ишроқия, ирфон ва ғайраро номбар кард. Осору афқори Носири Хусрав низ аз зумраи он таҳқиқотҳои мебошанд, ки аввалин маротиба аз ҷониби устод Мӯсо Диноршоев анҷом дода шудааст. Китоби «Зод - ул-мусофирин»-и Насири Хусрав аз ҷумлаи он шоҳкориҳои М. Диноршоев мебошад, ки соли 2005 ба забони русӣ тарҷума гардид. Устод М. Диноршоев ба тарҷумаи русии ин китоб сарсухане, таҳти унвони «Насири Хусрав и его Зад-ал-мусафирин» дар ҳаҷми панҷоҳ саҳифа навиштаанд. Устод М. Диноршоев дар сарсухани китоб нахуст замони зиндагонии

Носири Хусравро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, зимни пешгуфтори мукаммалу пурмуҳтавояш рочеъ ба мубрамият ва зарурати омӯзишу баррасӣ ва таҳқиқи мавзӯъ баррасишаванда: сатҳ ва дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, мақсаду вазифаҳои таҳқиқоти анҷомшудааш дақиқан мулоҳиза ронда аст. Ӯ нахустин саҳм ва рисолати таърихию фарҳангии Носири Хусравро дар куҳантарин сарчашмаҳо ва китобҳои муътабару нодири таърихӣ-фарҳангӣ ва далелу бурҳонҳои қавии илмӣ-мантиқӣ ба таври амиқу ҳамаҷониба ошкор сохтааст. Тавре ҳуди муаллиф ёдовар мешавад, замони зиндагӣ ва фаъолияти Носири Хусрав - асри XI ба яке аз давраҳои ниҳоят ноорому мураккаб, пурмоҷарою саршори кашмакашиҳои сиёсӣ ва дар сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон ҳукмрон гардидани сулолаҳои аҷнабии туркнажод, аз қабилҳои Ғазнавиён, Қарохониён ва Салҷуқиён рост меояд. Устод Мӯсо Диноршоев бар он назар аст, ки «Замони зиндагии Носири Хусрав ба яке аз давраҳои ноороми мардуми тоҷик рост меояд. Дар муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии ин давра парокандагӣ ва таназзули давлати Сомониён ба миён омад»¹. Аз ин ҷост, ки Носири Хусрав дар осораш аз вазъи ноороми давр, ки байни мутаассибони дину равияҳои тундгаро анҷом дода мешуд, сабаби аз байн рафтани ҳокимияти сулолаи асилзодаи Сомониён ва ба сари қудрат омадани бодиянишинони аз фарҳангу тамаддун дурбуда, изҳори таассуф намуда, мегӯяд:

*Хуросон 3-оли Сомон чун тухӣ шуд,
Ҳама дигар шудааст аҳволу сомон.*

Яке аз омилҳои, ки боиси аз байн рафтани ҳокимияти бумӣ ва сари қудрат омадани бадавиёни бодиянишин гардид, ин вусъат ёфтани муҳолифатҳои ақидавӣ миёни мазҳабҳои

---

¹ М. Диноршоев . Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. Носири Хусрав. Зад ул мусафирин, Душанбе 2003.С. 3

исломӣ буд. М. Диноршоев дар сарсухани ин китоб аз таърихи зиддиятҳои мазҳабии байни суннӣ ва шиа, дувоздаҳимом ва таъқибу куштори исмоилиён аз ҷониби онҳо дар замони ба сари қудрат омаданашон сухан меронад: «Дар таъқиби исмоилиён на камтар аз Салҷуқиҳо низ ҷидду ҷаҳд карданд. Ин зуҳурот ба ҷанд сабаб ба вуқӯъ пайвааст. Аввалан исмоилиёни даъвати ҷаддид аз саодату хушбахтӣ, адолат ва баробархуқуқӣ ҳукм карда, бо ҳамин тавачҷуҳ табақаҳои мухталифи ҷомеаро ба худ ҷалб мекарданд. Сониян, аз байни ҳамаи ҷараёнҳо, фирқаҳо ва мактабҳои динӣ танҳо исмоилия ба муқобилият нисбат ба ҳокимияти салҷуқиёни истилоҳгар даъват мекарданд. Ин даъвати ватанпарваронаи исмоилиён аз тарафи оммаи аҳолии бумӣ, ашрофи ватанпарвар мусбат пазируфта, аз тарафи ҷунин ватанпарварони ҳақиқӣ ҷун Носири Хусрав сапарастӣ шуд. Аз ин ҷост, ки бо боварии комил ҷунин хулоса бояд кард, ки таҳқиру ситам нисбати Носири Хусрав дар баробари сабабҳои сиёсӣ низ дошт». ²

Ин хулосабарории М. Диноршоев аз вазъи сиёсӣ, фарҳангӣ-иҷтимоии асрҳои X-XI-ро ба таври муфассал ин муносибати манфи (душманонаи)-и сиёсатмадорони мутассиб ва баъзан шиаёни дувоздаҳимомаро исмоилия ва муборизаи онҳо бо амирони аҷнабии туркнаҷод ва ҳамватаноне, ки дар хидмати онҳо буданд ошно мегарданд.

Инчунин, дар сарсухани китоби «Зод-ул-мусофирин» М. Диноршоев гароиши Носири Хусравро ба мазҳаби исмоилиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ба андешаи М. Диноршоев Носири Хусрав давраи ҷавонӣ баъзе марҳалаҳоро мартабаҳои тариқаи исмоилияро аз сар гузаронида буд»³.

---

² М. Диноршоев .НосириХусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

³ М. Диноршоев .НосириХусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

Боиси таассуф аст, ки иддае аз муҳаққиқон «хоби чиҳилсола», ки як навъ васила ва ё усули баёни воқеа (тамсила) мебошад, чун ҳақиқати воқеъ пазируфта, дар заминаи он хулосаҳои содалавҳона баровардаанд. Яке аз далелҳои муътамади М. Диноршоев ин аст, ки «хоби чиҳилсола»-и Носири Хусравро ба қиддият қабул нанамуда, онро дар асл як рамзи равоношиносии бадеӣ медонад, ки он инъикосгари ваъзи равонии Носир Хусрав буда, – ӯ чун ҷавони хушзавқу донишманди дин-фалсафа ва дӯстодори илм хеле пештар аз ин дар дил шавқу ишқи ин низоми фикри исмоилияро мепарварандааст». Носири Хусрав аслан пайрави мазҳаби исмоилия буда, ҳанӯз дар даврони ҷавониаш ба марказҳои исмоилии Ҳинд - Лоҳуру Мултон сафар карда, дар Балх таҳсил дидааст ва бо ақида ва тарзи зиндагию ибодати пайравони исмоилия ошноии бештар пайдо намудааст. Устод М. Диноршоев дар муттақо бо манбаъҳои муътамади бонуфуз собит менамояд, ки Носири Хусрав ҳанӯз дар овони донишандзиаш дар Балх ба фирқаи исмоилия дил бохта, баъдан ҳангоми дабири дарбори Ғазнавиён буданаш, ба ин тариқат мегаравад. Тибқи таъкидҳои устод Мӯсо Диноршоев яке аз сабабҳои аз Балх ба Марв кӯчидани хонаводаи ӯ ҳам шояд торафт дар зери фишор ва таъсири сиёсати пешгирифтаи аббосиҳо ва шиддат гирифтани назари бидъатии Султон Маҳмуд ба исмоилиҳо мебошад, зеро Балх дар ин давра яке аз марказҳои шинохтаи кеш ва фарҳангии исмоилӣ ба шумор мерафтааст». ⁴ “Зод-ул-мусофирин”-и Носири Хусрав – асарест, ки ҳамчун доиратулмаорифи таҳлили масоили фалсафӣ, илоҳиётшиносӣ, кайҳоншиносӣ, кайҳонигорӣ ва табиатшиносиро дар бар дорад.

---

⁴ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

«Зод-ул-мусофирин» чуноне, ки худи муаллиф шаҳодат медиҳад, дар соли 453 ҳ. қ. (1061.м) навишта шудааст ва дар ин хангом ӯ дар Юмгон иқомат дошта, умри ӯ 59 сол сипарӣ мешуд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки асари мазкур дар он марҳилаи ҳаёти муаллиф таълиф шудааст, ки мазҳаби исмоилиро ба куллӣ пазируфта буд ва вазифаи Ҳуччати ҷазираи Хуросонро ба дӯш дошт. Ҳамин амр, мазмун ва муҳтавои фалсафӣ ва ақидагии «Зод-ул-мусофирин»-ро муқаддар сохтааст. Носири Хусрав моҳияти ин асарро чунин муаррифӣ кардааст:

*Зи таснифоти ман “Зод-ул-мусофир”
Ки маъқулотро асл асту қонун.
Агар бар хоки Афлотун бихонанд,
Сано хонад маро хоки Фалотун.*

Маврид ба зикр аст, ки моҳияти ин асар дар афкори Носири Хусрав чунин зикр гардидааст: «Мардум ҳамедонад, агар хирадманд аст, ки вай бар мисоли мусофир аст, ки андар ҳамаи замони хеш маро ӯро ба чашмзахмӣ диранг мумкин нест кардан, то аз ин хат, замон ӯст, даргузарад ва ба нуқта-нуқтаи ин акнунҳо мар ин хатро напаймояд. Пас, бар ин мусофири хирадманд вочиб аст, ки бозҷӯяд то аз кучо омадааст ва ба кучо ҳамеравад».⁵ Ин назари мутафаккиро Устод М. Диноршоев чунин тавзеҳ додааст. Аз муҳтавои «Зод-ул-мусофирин» бармеояд, ки муаллиф ин асари худро ба се манзур таълиф кардааст. Якум, чун мардум дар ин дунё мусофиранд, роҳи дуруст мусофират ва андухтани зод (тӯша)-и ин роҳро бояд ба онон нишон дод. Дуюм гумроҳҳои уламо ва фуқаҳои зоҳириро ошкор бояд кард. Сеюм аслаҳо ва нуқтаҳои асосии мазҳаб ва фалсафаи исмоилиро возеҳ ва

⁵ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

равшан менамояд. Сипас, устод Мӯсо Диноршоев ба таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибай низоми фалсафии Носири Хусрав дар «Зод-ул-мусофирин» пардохта, таъкид менамояд, ки дар миёни осори мутафаккир асаре ба ҳисоб меравад, ки муҳтавои он ба доиратулмаориф баробар аст. Масоилҳои фалсафӣ, илоҳиётшиносӣ, кайҳоншиносӣ, ва табиатшиносиро матраҳ намудааст. Носири Хусрав дар ин асар оид ба масоили нақши маърифатшиноси лафз ва китобат, ҳавоси зоҳир ва ботин, назарияи ҳисм, ҳаракат ва замон, таълимот дар бораи нафс, назарияи қидам ва қудуси оламро баррасӣ кардааст. Ҳангоми таҳлили ин масоилҳо зимнан, баёни назарияи худ, ақоиди ҳарфонаш табоиён, даҳриён, асҳоби ҳаюло, муътазилия ва каломи аҳли суннат аз дидгоҳи исмоилия нақд намудааст. Носири Хусрав дар назарияи қудамои хамсаи Абубакри Розиро як фалсафаи илҳод медонад, зеро аз назари ӯ «Мағзи сухани писари Розӣ дар ҳаюлоост». Мувофиқи тавзеҳи устод Мӯсо Диноршоев «Мағзи сухани ӯ, чунонки аз манобеи таърихӣ ва фалсафӣ ва осори ҳуди Абубакри Розӣ бармеояд, аз эътирофи панҷ ҷавҳари мутаодил иборат аст».⁶ Дар ҳамин асно, мехоҳем, мулоҳизоти ҷолиби устод Мӯсо Диноршоевро доир ба назарияи қудамои хамсаи мутафаккир баён намоем. Ӯ усули масълагузории Носири Хусравро дар мавриди тартиботи овардани қадимияти панҷ ҷавҳар назарияи ар-Розӣ, ба монанди (1) ҳаюло; (2) макон; (3) замон; (4) Худованд ва (5) нафс напазируфта, таъкид кардааст. Аз рӯи мантиқ тартиботи ҷобачогузории назарияи қудамои хамсаи Абубакри ар-Розиро ба тариқи зайл бошад: 1) Худованд, 2) нафс, 3) ҳаюло, 4) макон ва 5) замон».⁷ Албатта, чунин натиҷагирии

---

⁶ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

⁷ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

устод беасос набуда, тавре ки худи устод таъкид мекунад, чунин усули масъалагузориро қариб тамоми сарчашмаҳо ва ақоиди бисёр мутафаккирони асримиёнагӣ ҳамачиҳата тасдиқ менамоянд. Баъди баёни ин масъала устод Мӯсо Диноршоев дар пешгуфтори китоби «Зод-ул-мусофирин» таъкид менамояд, ки Носири Хусрав ба таври пардапӯшнояю ноаён нақди фалсафаи машшоияи шарқиро, хусусан нақди таълимоти он дар хусуси қидаму абадии ҳаюло, ҳаракат, макон, замон ва худуси нафс вучуд дорад. Устод Мӯсо Диноршоев қайд мекунад, ки «Зод-ул-мусофирин» на танҳо доиратулмаорифи донишҳои динӣ-фалсафии қарни V- и ҳ.қ – XI м-ӣ, балки доиратулмаорифи таърихӣ –фалсафӣ имкон медиҳад, то таълимот ва назароти мактабҳои фалсафӣ, ки осори намояндагонашон дар даст нест, бозсозӣ шавад, аз ҷумала назарияҳои фалсафии табоия, даҳрия ва асҳоби ҳайюло. Чун аз тафсири умуми "Зод-ул-мусофирин" фориғ шудем, мувофиқи ҳадафи ин навишта зарур аст, ки ба таҳлили назарияи маърифатшиносии Носири Хусрав, ки дар ин аср аст, бипардозем.

Ин хулоса муттақо бар он аст, ки чаҳор боби аввали асари мазкур ба баррасӣ ва баёни масоили шинохтшиносии масоили моҳияти шинохт (маърифат), шинохтпазирии олам, нақши шинохтшиносии қавл ва китобат, ҳавоси ботинӣ, нафс ва ақл бахшида шудаанд. Устод Мӯсо Диноршоев роҷеъ ба машокили маърифатшиносии Носири Хусрав чунин қайд менамояд: «Аз мутолиаи ин асар бармеояд, ки маърифатшиносиро мадхали тамоми низоми динӣ-фалсафӣ Носири Хусрав аст. Ба назар мерасад, ки – ӯ дар таърихи фалсафаи мо аввалин мутафаккирест, ки мадхалияти маърифатшиносиро барои тамоми фалсафа ба маънии

антиқӣ ва қуруни вустоии он муқаррар кардааст».⁸ Дар воқеъ аз мутолиаи «Зод-ул-мусофирин» бар меояд, ки Носири Хусрав чонибдоронаю пайгирона ва бо мутуни назарияи шинохтпазирии олам, ин масъаларо чунин шарҳ додааст. «Мардум ба ҳамаи ғавоид ва мановфеъ, ки андар уммаҳот ва маволиди олам аст мутгаллеъ шудааст ва чизе аз он бар ӯ пушида мондааст».⁹ Устод Мӯсо Диноршоев бар он мӯътақид аст, ки Носири Хусрав дар назар доштааст, ки «Донистану шинохтани олам мудҳас ба ин ё он қавм нест, балки он ба ҳама мардуми ақолими қобилияти дарқ, донистан ва шинохтани олам аст». Носири Хусрав дар «Зод-ул-мусофирин» ин масъаларо ба таври зайл шарҳу матраҳ намудааст: «Баъзе аз чихзо, ки бар баъзе мардуми баъзе ақолим зоҳир шудааст, он нест, ки баъзе марудми ақоили дигар онро надонистваанд, балки бар онҳо зоҳири ниҳояташ бар мардуми ақолими дигар баъд аз муддате расидааст ва он чизе набуда, ки бар мардум зоҳир нашудааст.»¹⁰ Устод Мӯсо Диноршоев андешаи Носири Хусравро дар бораи шинохтпазирии олам аз ҳар чихат шоистаи тақдир меҳисобад. Устод ба таври объективона ин масъаларо таҳлил намуда, таъкид менамояд, ки Носири Хусрав дар айни ҳол бар он ғарқ ҳам шудааст, зеро ӯ мӯътақид аст, ки инсон ҳама чихзои оламу дониствааст ва ӯ аз чизе пинҳон намондааст. Ӯ мӯътақид аст, ки ҳатто инсонии садаи бистум ва ибтидои садаи бисту якуми мелодӣ, ки даврони комёбиҳои бузурги илмӣ ва технологӣ аст, аз он дур шуда наметавонад. Агар инсон ба шинохтпазирии олам муътақид

---

⁸ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

⁹ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

¹⁰ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

намебуд ва дар ин роҳ пайваста иқдом намекард, ҳаргиз аз ҳолати бадавӣ берун намеомад ва ба марҳилаи кунунии фарҳангӣ намерасид».¹¹ Пас эътирофи шинохтапазирии бечунучарои олам аз ҷониби Носири Хусрав зимни заминаҳои илмию фалсфай, заминаи динӣ низ дорад. Дар ин хусус, худи Носири Хусрав низ мӯътақид аст: «Ҳар ки мар офаридагонро надонад, мар офаридгорро наметавонад донист».¹²

Носири Хусрав дар «Зод-ул-мусофирин» масоили анвои шинохт ва абзори онро ба таври мабсут баррасӣ кардааст. Устод Мӯсо Диноршоев дар раванди таҳлилу таҳқиқи ин масъала шинохтшиносии қавро (лафз) аз дидгоҳи Носири Хусрав мавриди баррасӣ қарор дода, таъкид менамояд, ки андешарони намудааст. Устод Мӯсо Диноршоев таъкид мекунад, ки қавл ва китобат ба ин маънӣ абзори шинохтшиносӣ мебошад, ки нафси идрок тавассути онон донишро ба дигар нафсҳо, яъне дигар инсонҳо интиқол медиҳад. Онҳо ин вазифаро аз роҳи инъикос ва интибои маънӣ ва ҳақиқати ашъи олам адо менамоянд. Тафовуташон фақат аз он иборат аст, ки қавли маънии мудракро бевосита тавассути қавли навишта ва ҳуруф инъикос менамояд. Аз ин сабаб, Носири Хусрав мӯътақид аст, ки нақши қавл дар шинохти олам нисбат ба нақши китобат афзалтар аст. Ақидаи маърифатпазири (шинохтпазирӣ) – и олам на танҳо дар «Зод-ул-мусофирин», балки дар тамоми осори фалсафии Носири Хусрав мундариҷ аст ва ин гувоҳӣ медиҳад, ки мутафаккир ҷонибдори собитқадами ин ақида будааст. Устод Мӯсо Диноршоев барои исботи ин фикр аз «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» ҷунин иқтибос меорад: «Олами ҷисмонӣ ба ҷумлагӣ, аз афлок

¹¹ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

¹² М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

мудавварот ва кавокиби мухталиф-ул-мақодир вал-афъол вал-авлон вал-ҳаракот ҳама мукайяфот аст. Ва чизҳои замин ва ашкол ва суратҳо ва маззаҳо ва рангҳо ва феълиятҳои мухталиф – ҳама мукайяф ва доништанӣ аст мардумро». ¹³ Устод Мӯсо Диноршоев бо боварии том таъкид менамояд, ки ақидаи мазкур аввалин маротиба аз ҷониби Носири Хусрав баён шуда, аҳмияти муҳими шинохтаншиносӣ ва равоншиносиро дар худ доро мебошад. Андешаи Носири Хусрав дар бораи шинохтпазирии олам аз ҳар ҷиҳат шоистаи тақдир аст. Вале, дар айни ҳол бояд низ гуфт, ки ӯ дар баёни ин масъала ба иғроқ ҳам додааст, зеро ӯ боварӣ дорад, ки инсон ҳама чизҳои оламро доништааст ва аз ӯ чизе пинҳон намондааст ва инсони садаи бистум ва ибтидои садаи бисту якуми мелодӣ, ки даврони комёбиҳои бузурги илмӣ ва технолоҷӣ аст, ҳама чизҳоро надоништааст ва аз ӯ чизҳои бешуморе пинҳон мондааст. Пас, чӣ расад ба инсони қарнӣ ёздаҳум? Устод Мӯсо Диноршоев бартарияти ақидаи Носири Хусрав дар бораи маърифатпазирии олам нисбат ба ақоиди софистон, шаккокон ва атомистҳои антиқӣ ва замони худаш, нишон дода, бар он назар аст, ки маърифатпазири оламро ё нафӣ мекарданд ё зери шубҳа қарор медоданд, ва инчунин равишиносӣ солими фалсафие буд, ки мардумро умуман ва уламоро хусусан ба таҳқиқу дарёфти олам роҳнамун мекард». Мувофиқи нишондоди устод Мӯсо Диноршоев эътироф бояд кард, ки агар инсон ба шинохтпазирии олам мӯътақид намебуд ва дар ин роҳ пайваста иқдом намекард, ҳаргиз аз ҳолати бадавӣ берун намеомад ва ба марҳалаи кунунии фарҳанг ва тамаддун намерасид.

---

¹³ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 12

Эътирофи шинохтпазирии бечунучарои олам аз ҷониби Носири Хусрав зимни тасаввуротҳои илмӣ-фалсафӣ, заминаи динӣ дорад. Носири Хусрав дар «Зод-ул-мусофирин» масоили анвои шинохт ва абзори онро ба таври мабсут баррасӣ кардааст. Машокили назарияи маърифати ҳиссӣ ва ақлонии масоилҳои марказии фалсафа буда, аз қаруни вусто то имрӯз мавзӯи баҳси онҳо дар тамоми осори фалсафӣ ба назар мерасад. Носири Хусрав масъалаи маърифати ҳиссӣ ва ақлиро дар китоби "Зоду-л-мусофирин" муфассал баён намудааст. Моҳияти назарияи маърифати ҳиссии Носири Хусрав ҳамоҳанг ба корбурди машшоиёни юнонӣ ва шарқӣ, инчунин, ба навафлотуниён қаробати наздик дорад. Носири Хусрав дар назарияи маърифати ҳиссӣ нафси инсониро барои шинохт ва маърифати чизҳои маҳсус ба панҷ қисм: 1) биной, 2) шунавоӣ, 3) буёӣ, 4) басовой ва 5) зикр ҷудо намудааст. Ҳавоси ботинии мардумро ба миёнҷии ҳавоси зоҳирӣ ҳосил мешавад ва бидуни онҳо вучуд дошта наметавонад».¹⁴

Ҳавоси зоҳирии инсон танҳо чизҳои ҳозир ва ҳосиятҳои ҷудогонаи онҳоро дарк мекунад, вале ҳавоси ботинӣ метавонад ҳам ҳозир ҳам чизҳои ғоиб ва ҳам маъонии онҳоро бишносад. Устод Мӯсо Диноршоев мӯътақид бар он аст, ки Носири Хусрав моҳияти маърифати ҳиссиро, ки тавассути ҳавоси ботинӣ сурат мегирад ва он иборат аст аз он ки дар фароянди он тахайюл суvari ашъи маҳсусро аз модда таҷрид мекунад ва инро ба қувваи ҳофиза интиқол медиҳад.

Аз таҳлилу баррасии андеша ва назариёти М. Диноршоев ба натиҷае матавон расид, ки дар воқеъ устои зиндаёд дидгоҳи Н. Хусравро дар ин ва дигар осораи ба таври васеу объективона мавриди баррасӣ қарор дода, нигоҳи ин

¹⁴ М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. НосириХусрав. Задулмусафирин, Душанбе 2003.С. 18

мутафаккири асримиёнагиरो дар раванди маърифатпазири аз дигарон хело хуб таҳлил намудааст. Махсусан, Мӯсо Диноршоев дар интиҳои сарсухани китоби “Зод-ул-мусофирин” қайд менамояд, ки ақоиди Носири Хусрав дар бораи шинохтпазирии олам, тавассути шаклҳои маърифати ҳиссӣ, баҳусус идрок, ки он сарчашмаи инъикоси олами ботинию зоҳирӣ доништа мешавад ва он тавассути эҳсос ва қабл аз тасаввур дар раванди маърифати ақлӣ ҳамчун абзори асосии маърифати ақлонӣ хизмат мекунад, робитаи мутақобилаи дигар шаклҳои маърифати оламро ва ашъро таъмин месозад.

Руйхати адабиёт

- 1.М. Диноршоев. Носири Хусрав и его наследие. Вступительная статья для кн. Носири Хусрав. "Заду-л-мусафирин".- Душанбе, 2003.
2. Носири Хусрав. Заду-л- мусофирин. -Душанбе , 2005.
- 3 Носири Хусрав. Джомеъ- ал- хикматайн.- Душанбе, -2014.

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

ИШҚРО ОҒОЗ ҲАСТ, АНҶОМ НЕСТ

*(Чанд андеша дар ҳошияи повести ёддоштии Дориюши
Раҳимзода таҳти унвони «Ишқи нотамо»)*

*Сафар кардам, фироқи дилрабое пеши ман омад,
Намерафтам, зарурат шуд, балое пеши ман омад.*

Ҳофизаи таърихии шахс, ки одатан ҳамчун хотирот, ёднома ва ё саргузашт мавриди арзёбӣ қарор дода мешавад, вобаста ба шахсияти ноқил ё ровӣ ва ҷузъиёти ҳунарии шеваи баёни ӯ муассирӣ, ҷаззобият, маҳбубият касб намуда, пеш аз ҳама, боиси тасхири қалби хонандаву шунаванда мешавад. Албатта, дар ин ҷода мавзӯъ ва шеваи баёну ҳунари тасвир мақоми меҳварӣ дорад. Ҳама гуна тасвир агар аз ҷониби соҳибқалами соҳибистеъдод сурат бигирад, муассирии он аз ҳар ҷиҳат хонандаро мутаваҷҷеҳ месозад ва қалби ӯро тасхир мекунад. Зеро асолати асари санъат нерӯи пурқуввати ҷаззобияту ҷолибият дорад.

Чанде пеш тавассути нашриёти «Ношир»- и шаҳри Хучанд повести ёддоштии Дориюши Раҳимзода таҳти унвони «Ишқи нотамо» ба зевари табъ омода гардида, ба дасти хонандагон расид, ки беҳтарин армуғон баҳри дӯстдорони каломи ҳунари аст.

Бо манзури сохтор ва мухтассоти шаклӣ қиссаи «Ишқи нотамо» дорои ду қисм буда, муқаддима ва сиву нух фаслро дар бар мегирад.

Қисми якуми асар аз муқаддимаву 17 фасл ва қисми дуюми он аз 22 фасл фароҳам омадаанд. Басо ҷолиб аст, ки фаслҳо тӯлонӣ набуда, ихчаму муъҷаз рӯйи кор омадаанд. Муқаддимаи асар, ки «Сабои рӯзгор» ном дорад, дар оғози он

ва пеш аз унвони фасл мисраи Афсаҳулмутакаллимин, Абулахлоқ – Саъдии Шерозӣ бидуни зикри исми эҷодкор оварда мешавад: «Даврони бақо чу боди саҳро бигузашт» муҳтавои муқаддимаро таҳкиму тақвияти хос эҳдо намуда, таваҷҷуҳи хонандаро комилан ҷалб намуда, онро барои мутолиа ҳидоят месозад, ки хеле писандида аст. Хатти суҷа низ аз интиҳои муқаддима бо нақли хотираҳову ёддоштҳои пирони кор маншаъ мегирад ва ба ин васила равиши минбаъдаи гиреҳбандии суҷаро таъмин менамояд. Чунончи, дар ин қисмат муаллифи қисса менависад: «Суҳбатҳои ҷӯраҳои бобоямро дӯст медоштам, чунки он вақт нав завқи хондани китобҳои бадеиро пайдо карда будам. Нақҳо оид ба саргузашти одамон, сайру сафарҳои аҷоибу ғароибӣ онон ба ман хеле маъқул меафтаданд. Аз ин рӯ, баъзе қиссаҳои ҷӯраҳои бобоям барои ман шавқовар ба назар мерасиданд».

Фасли аввали повест «Авлод» унвонгузори гардида, дар ин қисм образи меҳварии асар – бобои Сорбон ва диёри аҷдодони ӯ ва амалу пешаи онҳо ба тасвир гирифта шудааст, ки корномаи онҳо дар унвони фасл – «Авлод» таҷассум ёфтааст.

Дар фасли дуюми повест образи меҳварии дигари қисса, ҳамсари Сорбон, духтари Маҳваш – Хиромон ва баромади иҷтимоии ӯ мавриди тасвир қарор дода шудааст, ки бисёр писандида баромадааст.

Нависанда портрети Хиромонро аз қавли Сорбон чунин қаламдод мекунад: – «Хиромон сарвақд, лоларух, симбар. Аз дур, ки бо дугонаҳояш сайру гашт мекард, мисли хуру парӣ менамуд. Хиромидану рафтор, шакархандаву гуфтор дошт. Чашмонаш мисли оҳуи рамида ва афсунгар, мӯрмиён, pistaдаҳон, абрукамон, бо сад нозу карашма ва ифтиҳори бебокони ба атроф менигарист ва мухлисонашро моту мабхут мегардонд». Аз чунин тасвиркориҳои адиб бармеояд, ки ӯ аз

осори манзуму мансури гузаштаву муосир иттилооти фаровон ва муттасил дорад. Маҳз ана ҳамин падида ба адиб имкон додааст, ки тасвирҳояш чанбаи басо пурқуввати лирикӣ касб кунанд. Гузашта аз ин, аз фарҳанги шифоҳии миллий низ адиб баҳраи комил дорад. Фаразан, дар идомаи портретсозии фавқ меғӯяд: «Ҳарчанд қач нишинаму суханро рост гӯям, васфи қадду пеши чашму абрӯи ӯ натавонам гуфтан».

Баъзан омӯзиши муттасил ба адиб чунин имкон ҳам додааст, ки ӯ ҳатто унвони фаслҳоро ҳам бо истифода аз ашъори бузургон унвонгузорӣ намудааст. Чунончи, фасли шашуми қисмати якум: «Эй насими сахар, оромгаҳи ёр кучост?» (Ҳофизи Шерозӣ), гоҳе ба андаке тағйирот низ аз фармудаҳои посдорони каломӣ хунарӣ кор гирифтааст, ки ниҳоят устодона ва бо маърифати муҳтавои қазоват сурат гирифтааст. Чунончи, дар ҳамин қисм: «Дӯст он донам, ки гирад дасти дӯст» (Саъдӣ) дар фасли чордаҳ, ё «Даме чанд гуфтам барорам ба ком» (Саъдӣ), фасли ёздаҳ ва ё «На сабр дар дили ошиқ, на об дар ғирбол» (Саъдӣ) ва аз Афсаҳулмутақаллимин дар қисми дуюм низ фармудаҳо унвони фасл қарор дода шудаанд, ки боиси ҳусни баёну қаззобияти муҳтавои асар гардидаанд. Чунончи: «Он манам, к-андар миёни хоку хун бинӣ саре», «Агар хомӯш биншинам, гуноҳ аст» ва «Булбуло, муждаи баҳор биёр» (Саъдӣ) ва ғайра, ки аз паҳноӣ ҷаҳонбинӣ ва иттилооти комили адиб аз осори адабии асримиёнагии миллий башорат медиҳад. Аз тарафи дигар, маънирас ва басо нозук донишгари назокати каломӣ хунарии саромадони сухан ва аз санъати бисёр волои мавқеъшиносии адиб гувоҳӣ медиҳад, ки шоистаи таҳсин аст. Як ручҳони дигари хунари дарунмоясозии адиб боз дар он ҳам зоҳир мешавад, ки ҳадафи хешро ӯ дар лаҳзаҳои ҳаяҷоновару ҳассос, бо пораҳои шеърӣ аз ашъори шуарои соҳибмақтаб таҳкимӣ тақвияти хос эҳдо мекунад. Чунончи, лаҳзаи воҳӯрии

Сорбон бо модари Хиромон – Маҳвашро адиб чунин ба қалам медиҳад: «Дилам гуп-гуп задан гирифт. Ин занакӣ фаттон чӣ меғуфта бошад, ҳолам чӣ мешуда бошад:

*Салоҳи кор кучову мани хароб кучо,
Бубин тафовути раҳ, к-аз кучост то ба кучо»*

Байти Лисонулғайб ҳолати ҳаяҷоновари қаҳрамони марказии повест – Сорбонро ниҳоят ҷаззобу ҷолиб барои хонанда ва басо тақдирсозу ҳалқунанда барои ҳуди образ ифода намудааст, ки аз донишу истеъдод ва маҳорату ҳунари эҷодии нависанда гувоҳӣ медиҳад.

Адиб Дориюши Раҳимзода, алалхусус, дар офаридани лаҳзаҳои лирикӣ, хосса ба ашъори бузургон рӯ меорад ва чунон устодона ва бо дарки ҷой ва мавқеи мувоҷеҳ гардида пораи шеърро меорад, ки на танҳо он боиси гуфтори фасеҳ мегардад, балки тавбаъм бо он маънавиёт ва ҷаҳони ботинии қаҳрамонро басо ҳунармандона ба намоиш меғузорад. Чунончи, Дориюши Раҳимзода истодагарӣ, пуртоқатӣ, сабури, талошварзӣ, пурбардорӣ ва беш аз инҳо, дилҷӯиву дидадароии Сорбонро дар муносибат бо модари Хиромон – Маҳваш басо ҷолиб ба мушоҳида гирифта, онро бо як байте аз ғазали Бадриддини Ҳилолӣ тақвияту таҳкими махсус эҳдо мекунад, ки хонандаро бетараф гузошта наметавонад. Чунончи, лаҳзаи мазкур дар повест ба таври зер тасвир шудааст: «Ба пояш афтидам ва зорӣ кардам:

– Апаи Маҳваш, муаммои дили маро медонӣ, ҳикмати ишқ фақат ин сирро мекушояд. Ман Хиромон, Хиромони духтари Шуморо дӯст медорам! Ҳарчанд кӯшидам, аз ӯ ранги ошноӣ надидам. Медонам, вазъи меҳру вафо нест рӯи зеборо. «Чароғи мурда кучову шамъи офтоб кучо?» Кучо равам? Чӣ чора созам? Қарори хобу сабури аз даст додам. Имрӯз хоки остони шумо гаштам...

Ишқи Хиромон маро китобхону шоир кард ва ин байтро хондам:

*Азми дидори ӯ дорад ҷони бар лаб омада,
Боз гардад ё барояд, чист фармони шумо?*

Воқеан, байти мазкур аз ҷониби Дориюши Раҳимзода андаке таҳрир шудааст, зеро ба ҷойи ҷонишини шахси дуюми танҳо (ту), ҷонишини шахси сеюми танҳо (ӯ), ки ғоиб аст ва матлабро комилан фаро мегирад, кор гирифта шудааст.

Як хусусияти басо ҷолиб ва ниҳоят беқиёси повести «Ишқи нотаом» дар он ба мушоҳида мерасад, ки образҳои меҳварии он амалиёт ва муносибати комилан фарҳангӣ менамоянд. Хосса Сорбон одитарин суҳанаширо бо шеър изҳор менамояд, ки дар натиҷа муассирии калом ва ғасоҳати баёни ӯро басо гуворо ва дилнишину гӯшнавоз гардондааст.

«Оҳ Сорбон, шунида будам, ки шабу рӯз Ҳофизу Бедил мехонӣ, аммо боварам намеомад, ки ҳамаро азёд кардаӣ ва маҳорати баланди шеърхонӣ ҳам дорӣ, – хулоса кард Хиромон... Аз ин суҳанони Хиромон ба ваҷд омада, бадеҳатан гуфтам:

*Сарвро монӣ, валекин сарвро рафтор нест,
Моҳро монӣ, валекин моҳро гуфтор нест*

Қазовати фавқ далели гуфтаҳои болост, ки воқеан, Сорбон басо сермутолиа, адабиётдӯст, шеърдон аст. Сорбон аз шуарои дараҷаи аввали таърихи адабиёт, аз адибони хушқареха шохбайтҳо гулчин намуда, дар ҳофизаи хеш нигоҳ дошта, дар ҳолатҳои зарурӣ, басо мавқеъшиносонаву бамаврид қироат мекунад.

Дар повест баромади иҷтимоӣ, саргузашт, амалиёту фаъолият, кирдору рафтор, муносибату гуфтор, ки шахсияти қаҳрамонҳои асарро шохис менамоянд, басо нуктасанҷона, мӯшикофона ва мучаррабона қаламдод шудаанд, ки аз ҳар ҷиҳат ҷолибу ҷаззоб ва хотирмону дилнишинанд.

Як хусусияти ниҳоят ҷолиби образофарии адиб дар он зоҳир мегардад, ки дар асар хоҳ образҳои мусбату манфӣ, хоҳ иштирокчиёни лаҳзавию доимӣ дар муносибот мушаххас карда мешаванд. Хонанда аз истеъдоду дониш, маҳорату ҷаҳонбинӣ, завқу салиқа, қареҳаву ҳунари эҷодӣ, муоинаву мушоҳидаҳо, ҳиссу дарк ва заковати адиб мавриди мутолиаи повест ба хубӣ огоҳӣ пайдо мекунад, зеро асолати ҳунари эҷод ва санъати нигорандагии адиб хонандаро ҳамаҷониба қаноатманд месозад.

Хонанда, хосса, мавриди мутолиаи қисми аввали повест тамоман мутаҳайир мешавад, ки ошиқу маҳбуба аз ҳар ҷиҳат бо ҳам муносибати сидқиву содиқона доранд. Онҳо, воқеан, якдигарро ҳамаҷониба санҷидаанд ва бо тамоми ҳастӣ дӯстдори якдигар ҳастанд ва ҳатто бе якдигар зиндагии худро тасаввур карда наметавонанд. Пас, чаро адиб асарро «Ишқи нотамом» унвонгузорӣ кардааст, зеро дар қисми аввали повести мазкур хонанда ба ин суол ҷавоб пайдо карда наметавонад. Аз ин рӯ, хонанда бо майлу хоҳиши зиёд ба мутолиаи қисми дуюм мепардозад.

Мавзӯи меҳварии асар, чуноне ки аз унвони повести мазкур бармеояд, ишқ ва исёнҳои қалбии инсон аст. Ин мавзӯ аз силки мавзӯҳои ҷовидонаи таърихи адабиёти тоҷик аст ва дар ин мавзӯ падидаи тоза, назари хос, нигоҳи наvero пайдо кардан кори сахл нест.

Вақте ки хонанда ба интиҳои муқаддимаи повест наздик мешавад, барояш ошкор мегардад, ки ҳатто ҷузъиёти тасвиркорҳои адиб басо ҷолиб ва нигоҳи тоза дар ин мавзӯи куҳантаъриху густардатарини адабиёти тоҷик аст.

«Ишқи нотамом» аз ҳар ҷиҳат асари барҷастаи олиҷанобу камназир аст, ки ба хонанда ҷаҳон-ҷаҳон таассуроти нек, ҳиссиёти баланди ҳаётдӯстиву тачрибаҳои ибратомӯзи зиндагӣ, инсоншиносиву муҳаббати поқу самимӣ, ҳислату

сифатҳои писандидаву ҳамидаи инсонӣ ва вафодориву дӯстдориро пешкаш месозад.

Дареғо, ки ин ишқи поку беолоиш маҳз бо даҳолати душманону хоинони Ҳокимияти Шӯравӣ, гумоштагон канда шуда, дар роҳ мавриди убури дарё бо ғоча анҷом меёбад. Зеро Сорбону Хиромон бо мушкилот мувоҷеҳ мешаванд ва дар натиҷа Хиромон – он олиҳаи ҳусн ва идеали ҳаётии Сорбон дар дарё ғарқ мешавад. Ин лаҳзаи мудҳиштарини рӯзгори Сорбон сабаби он мешавад, ки қиссаи мазкур «Ишқи нотамо» номгузорӣ шавад.

Муаллиф лаҳзаи ғарқшавии Хиромонро чунин тасвир кардааст:

«Мавҷи дарё дар як мижа задан аспро мисли тӯб... якбора ба ҳаво партофт, ки аз он Хиромон тахмин ду-се метр ба самти чараёни дарё pariда рафт. Дигар на аз Хиромон асар буд, на аз асп... Аммо Хиромон дили маро пурормон монд. Хиромон лаҳзаҳои ҷавонии ман буд...».

Сорбон эҳсосоти қалбии худро аз ин лаҳзаи пурғоча чунин зоҳир мекунад, ки то кадомин поя аламангезу ҳузновар аст:

*Кош, к-он рӯз, ки дар пойи ту шуд хори аҷал,
Дастӣ гетӣ бизадӣ теги ҳалокам бар сар.
То дар ин рӯз ҷаҳон бе ту надидӣ чашиам,
Ин манам бар сари хоки ту, ки хокам бар сар.*

Манбаи шеъри мазкур «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ буда, адиб онро чун дигар пораҳои шеърӣ, барои нишон додани маънавиёти қаҳрамон, баҳри кушодани характер ва вазъи рӯҳии он, ҳолоти мувоҷеҳгардида ва таъсиргузори тасвир басо устодона кор гирифтааст.

Як нуқтаро бояд маҳсус таъкид намуд, ки Дориюши Раҳимзода ғолибан дар қиссаи мазкур тозақориҳои ҳунарии нигорандагии хешро ҳамчун адиби мучарраб ва соҳибсабк дар

тасвири рафтору муносибот, гуфтору кирдор, амалу ҳаракат, аҳду паймон, вафо ба қавл, одаму одамгарӣ, садоқату ҷавонмардӣ, хоксориву шикастанафсӣ, фурутанӣю таҳаммулпазирӣ, меҳнатқаринию диёрдории мардумони деҳот, тарзи зиндагиву фаъолияти ҳамарӯзаи деҳотиён ва ҷузъиёти рӯзгори онон ба намоиш гузоштааст, ки аз ҳар ҷиҳат ниҳоят камназиру бемонанд аст. Маҳз ҳамин падида ҷанбаи ҷузъиёти асолати ҳунари-эҷодии адибро қиёсан бо ҳампешагон ручҳон додааст, зеро хонандаро ин ҷиҳати ҳунари нигоранда бештар мутаассир мекунад.

Дар маҷмӯъ, повести «Ишқи нотамом» ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати ҳунари нигорандагӣ падидаи тозаи адабию фарҳангӣ буда, он дар тарбияи ватандӯстию халқпарварӣ ва ахлоқию маънавии хонандагон, алаҳусус ҷавонон нақши бағоят муҳим мебозад.

Абдулҳай МАҲМАДАМИНОВ

Сирочиддини ЭМОМАЛӢ

Мирзо СОЛЕҲОВ

устодони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲУНАР ВА ТАХАЙЮЛИ ЭҶОД ДАР «БОҒИ ШАФТОЛУ»

(андешае чанд перомуни китоби Шоҳмансури Шоҳмирзо «Боғи шафтолу»– Душанбе: "Адиб", 2020. – 164 сах.)

«Боғи шафтолу» маҷмӯаи ҳикоети нависандаи хушқалам Шоҳмансури Шоҳмирзо аз зумраи он китобҳост, ки хонандаи тоҷикро ба ояндаи неки насри муосири тоҷик хушбин месозад.

Ин китоб фарогири даҳ ҳикояи хурду бузурги нависанда аст. Ҳикояҳои «Боғи шафтолу», «Алмос», «Парасту», «Шоҳдухтар», «Парчами сафед», «Ошти», «Хӯшаҳои тилло», «Сӯзи захмҳои шукуфта», «Хоҷаи Хизр», «Ҳавлии Бобо» навиштаҳои хонданӣ ва бархоста аз хотироти замони кӯдакии нависанда аст, ки бо сабку салиқаи хоси муаллиф иншо ва пешниҳоди хонанда шудааст.

Ҳар дарахт аз «Боғи шафтолу» печида ба рамзу розу аҳдофи хеш аст, ки нависанда зимни эҷоди он ҳадафи аслии хеш қарор додааст. Хуб огаҳ ҳастем, ки ҳикоя яке аз анвои адабии қадимтарини адабиёти форс-тоҷик мебошад ва дар ибтидо ҳикоет дар китобҳои адабӣ, таърихӣ, динӣ, тасаввуфӣ барои такмили воқеаҳо ва шарҳи матлаб ба кор мерафтанд. Ва ҳадафаш ҳам дар қатори дигар анвои адабӣ тарбияти инсон, таъсиргузори ба ҷаҳони ботинии хонанда, ситоиши зебой, инсонгарой ва одобу ахлоқ аст. Нависанда ҳам бояд тамоми зарфияту имконоти зеҳнии хешро ба кор гирад, то ба ин ҳадаф ва рисолат содиқ бимонад.

Эҳсос мешавад, ки нависандаи «Боғи шафтолу» ба эҷод шавқи зиёд дорад ва ҳикояҳояшро бо самимият менависад. Мусалламан нависанда бо навиштаҳояш меҳоҳад ба хонандаи хеш чизеро биомӯзад ва ё фикри онҳоро ба муаммову мушкилоти иҷтимоӣ ва муҳимтар аз ҳама ба ҳадафи хеш ҷалб созад. Ба ин хотир дар арсаи адабиёт зимни эҷодкориҳои хеш

муаллиф бояд бо тамоми ҷиддият масъалабардорӣ менамояд. Тарбияи завқи мардум низ ба ҳунари нависанда бастагӣ дорад.

Ҳунар ва тахайюли эҷодкорӣ ва ҷӯяндагии Шоҳмансури Шоҳмирзо дар навиштани ҳикояҳо имкон муҳайё мекунад, ки хонанда дар олами нотақрори ҳунар орзуву омолҳои хешро пайдо созад. Академик Муҳаммадҷон Шақурӣ низ аз ҷӯяндагиҳои нависанда ёдрас шуда, қайд кардаанд, ки “адабиёт ҳамеша пеш меравад ва онро санъаткорони ҷӯяндаву ёбанда пеш мебаранд. Агар бо ҷӯяндагиҳои ҳамешагӣ чашмашро ба моҳиятбинӣ одат кунонда тавонад, ба дараҷаи он ки нигоҳаш дар ин биниш то ҷӣ андоза амиқ рафтааст, дар адабиёт мавқеъ хоҳад дошт” (6,195).

Чуноне ки устодон борҳо таъкид кардаанд, барои як нависандаи соҳибистеъдод доштани зуҳури бинишу диди тоза, каломи хушрехту зеҳнишин, фасоҳату балоғати забон вусъати назар дар баён, мантиқи устувор ва гузашта аз ин ҷанбаи иҷтимоӣ хеле муҳим аст.

Дар “Боғи шафтолу” асосан ҳикоя ё худ дostonҳои кӯтоҳ гирд омадаанд, зимнан бояд гуфт, ки дostonи кӯтоҳ гунае аз адабиёти дostonӣ аст, ки нисбат ба дostonи калон ҳаҷми камтар дораду нависанда дар он поре аз зиндагӣ ё ҳаводисро менависад, дар ҳоле, ки дар ҳикояҳои калонҳаҷм ё повесту роман нависанда ба ҷанбаҳои мухталифи зиндагии як ё якчанд шахсият мепардозад.

Унвони китоб аз нахустин ҳикояи он “Боғи шафтолу” баргирифта шуда, ҳикоятест пур аз рамзу роз. Ба назари аввал чунин мерсад, ки ҳикояи самимиест бо хотироти пуршӯри замони бачагӣ. Ҳикоятест аз содагиву самимият ва андешаҳои беғаши кӯдакона, аммо агар амиқан мутаваҷҷеҳ шавем мебинем, ки нависанда сатр ба сатр хонандаро ба аҳдофи аслии хеш ошно месозад ва барояш аз мушкилу муаммо ва

дарду ранҷи мардуми кӯхистон, ки ба дашти Дилварзин муҳочир карда буданд, қисса мекунад. Аз марғу мири мардуме, ки ба ҳавои гарми дашт мутобиқ набуданд, аз кӯдакони чун гул хазон гашта мегӯяд. Аз ин дарду доғ муаллиф фалсафаи зиндагиро берун мекашад ва ба хонанда мерасонад: “Мо аз муҳочират фақат хотираи Бобою Бибиҳоро шунида будем, ки меғуфтанд оби ошомиданӣ ва хӯроки солим надоштаанд. Оби биринҷ меғурдаанд ва дар заминкан зиндагӣ мекардаанд. Чанд бачаро сағморҳо меғуранд. Хабарнигори рӯзномаи “Правда” - ро як шаб пашшаҳо он қадар мегазанд, ки наметавонад бихобад. Саҳар бо роҳбарон мегӯяд шумо мардумро нобуд мекунед, ин дашт ҷои зисти инсон нест” (5).

Бо рамз ҳар ниҳоли шафтолу ро як кӯдаки фавтида дидани ҳаёли нависанда низ бисёр муассир аст: “Он рӯз Муллозариф аз Тошканд як халта донаи шафтолу оварда буд ва дар сари чорроҳаи деҳа ба ҳамдеҳагон тақсим мекард. Шояд орзу дошт, ки дашт зудтар пурдору дарахт шавад ва ширинии шафтолу талхию сахтиҳои муҳочиратро аз коми ҳамдеҳагон бибарад. Аввалин шуда Роҳиламо “бисмилло” гуфту аз халта панҷ доноро шумурда бардошт, ба атрофиён нигарист ва ашк аз чашмонаш равон шуд. Вақте пушт гардонду дуртар рафт, зане гуфт: “ҳаққо, ки Роҳиламо биҳишти аст. Панҷ бачаашро дар ин дашт гӯронд. Мумкин ба ёди ҳар кадомаш мехоҳад як дона корад”. Баъд дигарон - апаи Шарифа, ақои Сафар, Мирзо ... ҳар кадом гӯё ба теъдоди бачаҳояшон, ки қурбонии муҳочират шуданд, як - ду - се, чаҳордонай бардоштанд” (4).

Нависанда бо ҳамон се донаи шафтолуе, ки иттифоқан бо дастони падар бар замини назди ҳавлӣ партофта шуд ва аз он се ниҳоли шафтолу сабзид, рамзи тасодуфҳо ва иттифоқҳои зебои зиндагиро меорад ва мутмаин аст, ки чунин иттифоқҳои пур аз маънӣ ҳамеша кори дасти Худост: “Ҳоло аз сафар баргаштаам. Се ниҳол баландтар аз қадӣ ман шудаанд. Шояд

дасти падар, ки аз кисаам се донаи шафтолуру гирифту ба боғ ҳаво дод, дасти Худо буд ва ба ёди се додари ғӯрамаргаш се ниҳол аз замин рустанд”(5).

Муҳаббати қаҳрамон-ровии ҳикоя ба достони “Рустаму Сухроб”, ки бибияш пора- пора, ҳар шаб қисса мегард бозгӯи он аст, ки муаллиф мехоҳад бигӯяд, ки ҳеч вақте наметавон мардумеро, ки ба гузаштаву таърихи хеш арҷ мегузорад ва содиқ аст, аз асли худаш ҷудо сохт. Бибӣ огоҳона ғоҷеаи достонро ба набера намегӯяд, ҳарчанд набера исрор дорад, вале ҳар бор Бибӣ суҳанро ба дигар тараф мекашад, чун медонад, ки нақли умқи ғоҷеа, ки куштор ва ғафлат аст, дар зеҳни кӯдак хотироти нохуше боқӣ мегузорад ва мехоҳад андешаи ӯро солим тарбият кунад.

Дар ҳикояти “Алмос” нависанда мехоҳад ба хонанда аз садоқати воқеӣ, ки мутаассифона имрӯз дар ҷомеаи мо кам андар кам ба чашм мерасад, ёдрас шавад. Садоқате, ки инсоният танҳо бо доштан ва қодир будан ба он метавонад зиндагии шоистаеро бунёд кунад. Ин ҳикоя аз садоқати як мард бар сағ ва сағ бар соҳибаш қисса мекунад, ки хеле муассиру хонданӣ аст. Номи ҳикоя низ бар гирифта аз номи сағ ва хеле рамзист. Алмос ҳам номи сағ аст ва ҳам инки садоқат мисли алмос аст, зеро хоку хокистар ҳам бимонад, билохира медурахшад. Ва дар лобалои достон як зеҳнияте дар хонанда ба вучуд меояд, ки аз мардуми беору бешафоат ҳамин сағони вафодор, ростгӯ ва содиқ авлотаранд, чӣ басо рӯзгори мо аз инсонҳои беасл, носипос ва ҳасуд лабрез шудааст.

Забони ҳикоя хеле содаву ширин ва зебост. Чун муаллиф усули нақл андар нақдро интиҳоб намудааст, сужаи ҳаводис хеле ҷозибадор нақл мешавад. Тасвир кардани ҳолати шунаванда, ки худи муаллиф дар хурсолӣ аст, ҳунармандона сурат гирифтааст. Баробари нақли ин ҳикоя хонанда бевосита кӯч мебандад ба назди ҳамон пирамарде, ки дар бораи сағи

хеш қисса мекунад, балки хотироти некеро аз дӯсти ҷонӣ, аз он айём нақл месозад: “Гӯшти баданам виж гуфт. Ба мӯйсафед наздиктар шудам. Аз қабати даңдонҳои кушодаш шуввас гузаштани ҳаворо мешунидам. Ба чашмам чунин меомад, ки мӯйсафед ҳикоят мекард ва мегирист ...”(4,23) ё ҷои дигар: “Ман фикр кардам зери поям холи шуд ва пойҳоямро маҳкам ба замин кӯфтам, ки ровӣ пай набурд ва ба нақл идома дод: - Ҳатман Худое ҳаст, ки раҳми сагро хӯрд. Оби гарме аз пуштам фуруд омад ва ба даруни шалворам рехт...” (4).

Ҳикоя ҷанбаи ахлоқӣ -тарбиявӣ дошта, пеш аз ҳама чигунагии муносибати инсон ва ҳайвонро пешорӯи хонанда мегузорад. Яъне тимсоли ормони инсон будан ва ба атроф, ба табиат ва ҳамзистон чигуна муносибат доштанро талқин ва муҳаббат ба олами вухушро тарғиб мекунад. Бо таҳдиди хонавода ба ҷар партофтани сағбача ва дилреш шудану аз кори хеш пушаймон шудан ва дубора рафтани бо хатар ба ҷони хеш наҷот додани ҷони сағ ва то охири ҳаёт ба ҳамдигар содиқ мондани ду дӯст - сағ ва инсон нишон медиҳад, ки дар ҳама ҳолат бояд одам буд. Муаллиф талош намудааст бо ҳамин содагӣ ба хонандаи хеш расонад, ки дар ин сайёра метавон танҳо дар ҳамбастагиву дастгири ҳам будан инсон, ҳайвон ва табиат метавонад созиши зебоеро пайдор ниғаҳ дошт.

Садоқат ва вафодории сағ дар адабиёти ҷаҳон зиёд таърифу тавсиф шуда, дар ин бора даҳҳо филмҳои ҷолибе ҳам ба навор омадаанд, аммо ба Шохмансури Шохмирзо хунармандии фитрӣ даст додааст, ки ҳамин мавзӯи зиёд “таърифшуда”-ро ба гунаву нигоҳи нав ба хонанда бирасонад. Дар ин ҳикоя садоқати инсон ба ҳайвон низ дар баробари садоқати сағ ба инсон тавсиф шудааст. Бештари вақт ҳамин муҳаббати инсонҳо ба ҳайвоноти хеш камранг тасвир мешаванд ва таваҷҷуҳи асли ба нишон додани вафодории сағ равона

мешавад, аммо дар “Алмос” ҳамин садоқату муҳаббат баробар бо ду хатти мувозӣ тасвир шуда, ҳатто гоҳо ба муҳаббати инсон ба ҳайвон бартарият дода шудааст: “Дар мактубҳоям мӯйлаби бародарамро қайчӣ меадам, ки аз ҳоли Алмос беҳабар намонад. Боре даруни лифофа чанд тора мӯяшро фиристод. Вақте дар дарси сиёсӣ номаро кушодам, бидуни онки худамро дошта тавонам, задаму гирён шудам. ҳамхизматҳо ва афсар гумонашон, ки касе мурда бошад, болои сарам чамъ шуданд ва кӯлоҳ аз сар гирифтанд. Гиря амонам намедод, ки ҳақиқати ҳолро гӯям. Афсар пурсид кӣ вафот кардааст? Гуфтам ҳеч кас, бародарам ин чанд тора мӯи сагамро бароям фиристодааст ва дар ҳоле, ки мӯйҳоро нишонаш додам, “... твою мат” гуфту ҳама хандиданд ва дарс тамом шуд(4).

Идомаи ҳикоя бо шақлигирии ҷолибу гирову ҷазоб ба сужаи хеле нишонрас бадал мешавад:

“ Алмос узве аз деҳа буд. Боре маъмури саршумории аҳолӣ ба деҳа омад. Рустами Хода гуфт номи Алмосро ҳам нависед. Навишт. Вақте бачаҳо хандиданд, “аз омадан ба деҳаи шумо бимам мегирад, шумоҳо аккаи бедумро дум мемонед” гуфту ранҷид ва мӯйсафедҳо Рустамро косаи ношуста карданд”(5).

Гуфтанист, ки дар поёни ҳар ҳикоя муаллиф шарҳи калимоту таркибу ибороти номафҳумро меорад. Асосан ин вожаҳову таркибҳо хоси маҳал ва ё лаҳҷа аст, ки дар баёни муаллиф ба қор рафтаанд. Масалан, барои хонанда шарҳ додани таркибҳои “ Мӯйлабро қайчӣ задан”, ки “ёдоварӣ ва таъкид кардан” аст ва ё “косаи ношуста кардан”, ки “сарзаниш намудан” мебошад, зарур аст. Чунин шарҳи вожагон ҳамзамон имкон медиҳад, ки луғатдонии хонандаи китоб афзун шавад.

Дар “Парасту” ҳам сужаи ҳикоя аз хотироти пурхурӯши замони бачагист. Муаллиф хонандаро дар оғози қиссаи хеш аз

замони ҳозир ба гузашта мебарад ва дубора поёни нақли хеш бар мегардад ба замони оғози қисса. Ин шеваи баён ба хотири чалби тавачҷуҳ ва шавқбарангез сохтани дoston аст, ки бо хунари офарандагии нависанда созиши ҷаззобу зебoе пайдо кардааст. Чун нависанда кошги иттилоотро дар ҳикоя ба хубӣ медонад, ҳамаи маълумотро якҷо ва дар як банд намеорад, балки ҳамонанди аспбоз, ки аввал ба асп як дарза алафро нишон медиҳад, ҳамин корро мекунад, вале ин амал амдӣ нест, чун агар хонанда донад, ки нависанда ўро "фиреб" медиҳад, ба ҳеч вачҳ дунболаш намеравад, балки ноаён ўро чунон аз паси худ мекашонад, ки намефаҳмад чӣ тур ба поёни мочаро расидааст.

Ҳикоят аз тафсилоти қач шудаи бинии ҷавонест замони кудақӣ бар асари шўҳихои беғубори кўдақӣ, ки замони бузург шудан бо чарроҳӣ ин иштибоҳи замони бачагии хешро ислоҳ мекунад. Ин нахусти хати суҷа аст, аммо ҳадафи аслии нависанда расонидани ин маънист, ки симои зоҳирӣ ҳеч рабте ба симои ботинӣ надорад ва қачии зоҳир ба ростии дилу нияти инсон қор намегирад. Қисса хеле бо шавқ аз дунёи бачагии наврасони деҳа қисса мекунад, аз муҳаббат ва садоқат. Истифодаи хунармандона аз санъати таззод чун воситаи тасвири суҷа қолиб аст. Кўдаке, ки як замоне хонаи парастуро вайрон карда буд, акнун бино бунёд мекунад ва дар андешаи ободии диёр аст: "Писарам, хонапўширо ёдат додам, ки фақат дар фикри ободгарӣ бошӣ." (4).

Ҳамин фалсафаи муҳимтар будани ботини зеборо нависанда ба ин шева ба хонанда мерасонад: "Туфта будамат, ки дар ин дунёи суратпараст саъй кун ботинат зебо бошад. Дунё чунин аст: бештар зоҳирро мебинанд, то ботин. Ҳарду якдигарро комил мекунанд" (5).

Ҳамин ғояро мо дар ҳикояти "Шоҳдухтар" низ мебинем. "Шоҳдухтар"-и "Боғи шафтолу" аз дигар навиштаҳои китоб

ба кулӣ фарқ мекунад. Бо он ки дигар навиштаҳои ин маҷмуа бо услуб ва забони муосир навишта шудаанд, “Шоҳдӯхтар” насри классикӣ аст. Забони ин нигошта низ суннатист. Замон ва макони воқеа ҳам дар гузаштаи дур аст.

Олами андешаҳои нависанда пешорӯи хонанда афсона - ривоятро меорад, нависанда гуфтанист, ки зебоие, ки мо мебинему тассавур дорем, шояд дар асл он зебоие набошад, ки мо мехоҳем ва орзу дорем. Дар ин қиссаи афсонавор шоҳдӯхтар ботини зебои ҷавони зиштро дид ва ошиқаш шуд ба хотири ин дарку эҳсос Худованд ба ҷавони зишт зебой бахшид: “Чанде гузашт. Ба подшоҳ хабар оварданд Шоҳдӯхтар пушти дар аст. То омад, дӯхтарро ҳамроҳи ҷавоне дид, ки як рӯ офтоб ва рӯйи дигар моҳтоб. Моту мабхут монда буд, ки Вазир расид ва гуфт: Шоҳам, подоши касе, ки бар тахт пушт кунад ва сунъи қалами Ёро бубинад, ҳамин аст. Садоқат ҳам аҷру музде дорад...” (5).

Барои баёни мавзӯи интиҳоб шудани насри классикӣ бесабоб нест. Мағзи зебоии ин ҳикояро баёни суннатӣ ва макони афсонавӣ ташкил медиҳад. Агар нависанда барои баёни мӯҳтаво аз шеваи насри муосир истифода мекард, шояд ба ин андоза муассирии ғоя ва забони баёнро ниғаҳ дошта наметавонист.

Дар “Парчами сапед” бошад, муаллиф ба илму дониш арҷ мегузорад ва онро ягона роҳи дуруст барои муваффақ шудан медонад. Ҳамин ғояи муаллиф дар ҳикоя бо баёни суҷаи саргармкунанда, ки замону вуқӯи он охирҳои асри 19 ва ибтидои асри XX мебошад, ба хонанда ирсол шудааст. Ҳамзамон ҷоҳиливу нодониву бесаводии аксари мардуми деҳи кӯҳистон, ки ба хидмати муаллим арҷ намегузоштанд, хеле реалӣ ва бо дард тасвир шудааст. Қаҳрамони асар муаллимест, ки мехоҳад мардуми кӯҳистон низ аз илми динаву дунявӣ огоҳии комил дошта бошанд. Ҷалолиддин - ягона шогирди

Муллошамсиддин, ки муддате буд ба деҳаи ҳамсоя мерафту дар назди ӯ дарс мегирифт, ба устои хеш муҳаббати беандоза дорад ва мехоҳад мисли ӯ донишманду доно шавад, аммо падараш ин муҳаббати фарзандро ба илму адаб дарк кардан намехоҳад, аниқтараш андеша дорад, ки илму дониш ба фарзандаш чизе намедиҳад.

Зимнан гуфтанист, ки нависанда дар ҳар як ҳикояи хеш шеваҳо ва сабку услуби хоси баёнро истифода мекунад ва бо ғайриинтизории сужаи нақлҳояш хонандаро ҷалб месозад. Масалан, дар ҳамин ҳикоя эпиграфи хеле ҷолибе меварад, ки ҳамин рамзу розу интригаи нависанда боис мешавад хонанда ба шавқ ва кунҷқобии зиёд ҳикояро то ба охир мутолиа кунад: "Дар домани кӯҳи канори деҳаи мо аламҷӯбест, мисли ҳамаи аламҷӯбҳои кӯҳистон ва бисёре аз мусофирону роҳгузарони бегона ба маҳзи диданаш, ба гумони он ки қабри шаҳид ё ғарибест, ҳатман нишаста, фотиҳа мехонанд" (5).

Мочарои дoston талху кушанда аст: донотарин фард ва оқилтарин сокини ду деҳа бо ҷаҳолати ҳамдиёрон наметавонад созиш кунад: китобхояшро ба об меандозанд ва хонаашро хароб месозанд, ба фикри худашон "радди маъракааш" мекунад. Ӯ, ки картошкаро аз шаҳр оварда буд, то сабаби нону ризқашон шавад, мавриди тухмату сарзаниш қарор мегирад. Ин дар ҳолест, ки поёни дoston ҷолиб аст: мошинҳо аз ҷойҳои дур омадаанд ва бо нархи гарон картошка мехаранд ва яке аз он миён меғӯяд, ки картошка нони дуҷоми мо аст ва ҳамаи дорой, ободихои деҳа аз пули ҳамин картошка аст, ки замоне ҷоҳилони рӯзгор "хояи урус" гуфта аз хӯрдани он парҳез мекарданд. Ҳикояи "Ошти" аз муносибати инсонҳо меғӯяд ва аз оқибати душманиву ҷангу ҷидол. Нависанда мехоҳад ба хонандаи хеш бирасонад, ки ҳастӣ ва ин дунёи дурӯза арзиши ин ҳама душманиву қаҳру ситезро надорад ва инсоният бояд дар сулҳу салоҳу ҳамдигарфаҳмӣ зиндагӣ

намояд. Танҳо иттиҳоду иттифоқ башариятро ба комёбиву муваффақият мебарад. Танҳо бо иттиҳод метавон музаффар гашт. Ин ғоя ба сужаи бисёр ҳам хонданӣ нақл шудааст.

“Хӯшаҳои тилло”. Шояд яке аз беҳтарин дostonҳои китоби “Боғи шафтолу” ҳамин ҳикоя бошад, ки дар умқаш дарде нухуфта аст: ҳасад. Устои нотавоне, ки намехоҳад шогирдаш аз ӯ пештару машҳуртар бошад ва ҳасад намегузорад ором бимонад, ду нафарро аҷир мекунад, то дастони шогирди наққошашро бишкананд то ӯ шоҳиди пешрафтҳои ӯ набошад. Ин устои тарсу, бузди ва беҳунару ҳарроф зарфияти дидани парвардаи хешро надорад. Ӯ роҳи шуҳраташро дар он мебинад, ки шогирди хунармандро аз сари роҳаш бардорад. Вай хунарро ба нондонӣ табдил додааст ва ҳеҷ асараш моли адабиёт нест: осораш мағзобае беш нест ва бо хариди боршу шӯрбо ба дигарон мехоҳад чехраи адабу хунар шавад. На дар шеър муваффақ аст, на дар нақд, на дар наср, як туфайлии гузаро. Вале шогирд ҳарчанд захмҳо хӯрд ва аз даст маҳрум шуд, аз пойҳояш кор мегирад ва шоҳкорҳо меофарад. Нависанда хеле зарифона меғӯяд, ки майдони адабиёту хунар ҷои ҷӯрабозию ошнобозӣ нест, хунари асил мисли нури офтоб аз пушти ҳазор абру меҳ берун меояд.

“Сузи захмҳои шукуфта” низ ҳикояи шавқангез аст. Дар ин дoston нависанда бо муаррифии сиришти қаҳрамони хеш хонандаро бо гирудорҳои иҷтимоӣ ва даргириҳои ботинии ӯ ошно месозад. Ҳамин даргириҳои ботиниву берунии қаҳрамон аст, ки ҳикояро дилчасп сохтааст. Нависанда дар чанд сафҳа мавзӯи як романро ба қалам медиҳад: муҳити зист, ободии русто, пешрафти кишоварзӣ, эҷоди касбу кори нав, асалпарварӣ, атрсозӣ, муҳаббати хонаводаҳо ва иттиҳоду тифоқӣ дар миёни мардум, ки падарро вомедорад фарзандонашро ба ин талқин кунад, ки ризку рӯзиро дар

Ватан пайдо кунанд ва хоку манзили падариро ободу шукуфо созанд.

Шоҳмансури Шоҳмирзо тавонистааст бо забони салис ва вожаҳои ширин дунёи қаҳрамононро ба хонанда муаррифӣ кунад. Рафтору воқунишҳо, ҳолати руҳӣ, андешаву хулосаҳои қаҳрамон як ҷаҳон рамзу розест, ки ҳар хонанда ба андозаи дарку шинохти хеш маънеро аз он берун кашида метавонад.

Аз миёни ҳикояҳо “Ҳоҷаи Хизр” муассиртар аст ва фалсафаеро, ки зиндагӣ оғоз мегирад аз бовару садоқату муҳаббат ва пойдор аст дар мабнои ишқ ба андеша хонанда илҳоқ мезанад. Дар баробари ошноӣ бо ғояи асар дарк мекунем, ки нависанда хеле меҳода ба василаи бовар ба ривояту асотир талошҳои инсонро барои наҷоти ҷони азизон нишон бидиҳад ва аз қудрати муҳаббати бародар бар хоҳар мегӯяд. Бародаре, ки зиндагиву ҳастии худро барои хоҳари мушти ҷувару бемораш, ки мариз аст ва пои равон надорад, бахшидааст ба ҳар хонанда намунаи ибрату омӯзиш аст. Нависанда ҳикояро ба марги хоҳар хотима медиҳад ва гуфтанист, ки ҳалли ин мушкил ҳанӯз поён надорад.

Сюжети ҳикояи “Ҳавлии Бобо” бо омезиши ҳаҷву танз хеле ҷолиб иншо шудааст. Ҳамеша дар адабиёт ҳаҷву танз чун воситаи тасвири бадеӣ дар муассирии ғоя ва забони асар таъсиргузор будааст. Мурод Муродӣ низ қайд кардааст, ки “суханронӣ ҳарчанд ба воқеаву зухурот ва гуфтори мантиқӣ иборат мегирад, аммо таъсири он бидуни воситаҳои тасвири бадеӣ ҳеч аст. Яке аз чунин воситаҳо танзу зарофат ва ҳаҷв мебошад” (2,102) ба андешаи ин муҳаққиқ хунари истифода аз танзу ҳаҷв ба “ба ду омил: хислату сиришти эҷодкор ва қобилияту маҳорати нигорандагии вобастагӣ дорад” (2,103) ин аст, ки хунари нигорандагии муаллиф зарофат ва ҳаҷвро дар “Ҳавлии бобо” бо сабку салиқаи хос ва ҷову мавқеи худаш овардааст. Нақлҳои ҷолиби аёми қудакӣ ва инъикоси зиндагии

замони шӯро аз ормонҳои насли ин замон қисса мекунад, ки ин орзуҳо ба кулли аз орзуву ормонҳои насли имрӯз тафовут дошт. Нависанда ғайримустақим хонандаро ба гузаштаи на чандон дур мебарад ва аз ормону орзуҳои бачагиаш мегӯяд. Бидуни онки қиёс кунад, хубро ба мо хуб ва навоқиси имрӯзро баён медорад.

Бояд гуфт, ки ифодаву ибораҳои халқӣ, мақолу масал, кинояву маҷоз, ибораҳои рехта, таъбирҳои худэҷоди нависанда аз мушаххастоти забонии асари мазкур мебошанд, ки ба ҷаззобияти забон ва муассирии баён таъсиргузор аст.

Дар забони қаҳрамонҳои ҳикояҳо мо калимоти хоси лаҳҷаи Масҷоҳро низ мушоҳида мекунем ва чунон ки адабиётшинос Матлубаи Мирзоюнус таъкид мекунад “забони худи нависанда аз забони персонажҳояш ба кулӣ фарқ дорад”(1,157) ва ба ҷашм расидани истифодаи лаҳҷа ва калимоте, ки аз ҷиҳати сохт вайрон аст, дар забони асари бадеӣ амри табиӣ аст. Масалан: “эй ин гардан маиб шудай, бачара ҷашм расидай”, “”ҳо додош, бачара гарданаш гирифтай”, “Чанд бор гуфтам ҳамин табибиҳоятро мон, балора намефаҳмӣ.”, “Ман ина нагуфтам, савод надорӣ рӯи дорура хонӣ, аз аввали зиндагӣ ту ҳамин хел будӣ, фақат кори худата мекунӣ. Намедонам кӣ ба ту гуфт хати урусӣ ёд гирифтаи гуноҳай?”(5).

Муҳаққиқ Ш. Раҳимова ба ин назар аст, ки “ дар истифода аз лаҳҷаву шеваҳои маҳаллӣ адибон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: гурӯҳи аввал бештар ба лаҳҷаву шеваи маҳалли зиста, ки дар он муҳит ба воя расидаанд, рӯ меоранд, гурӯҳи дигар ба лаҳҷаву шеваҳои дигар низ ба қадри имкон истифода мекунанд” (3, 113). Мо дар ҳикоеҳои “Боғи шафтолу” асосан бо шеваи Масҷоҳ ошно мешавем. Забони қаҳрамонҳои ҳикояҳо бо ин ширинии хеш ба забони муаллиф ва баёни ҳикоя ҷозибияти дилпазире зам сохтаанд.

Зимнан гуфтанист, ки маҳз интихоби дурусти вожаҳо ва корбурди ба мавқеи онҳо маҳорати нигорандагии нависандаро муайян менамояд, зеро услуб ва ҳунари нависандаро дар қатори ғоя ва образ забони осори ӯ муайян мекунад ва чун “забони асари бадеӣ аз муҳимтарин нишондиҳандаи услуб аст” (1,145) истифодаи вожаву таркибҳои рехта, ба вежа масалу мақол аз тобишҳои ҷаззоби забони осри нависанда аст.

Шоҳмансури Шоҳмирзо дар шеваи баёни хеш маҳорати ҳуби суҳандонӣ зоҳир намуда, ба “забони зиндаи халқ” зиёд таваҷҷӯҳ намудааст, ки ин ба ташаккули услуби нигорандагии нависанда бетаъсир нест.

Истифодаи ҳунармандона аз мақолу масалҳо низ муассиряти баён бисёр таъсир ҳуб гузоштаанд. Зимни ошноӣ маълум гашт, ки мақолу масалҳои ҳикояҳои “Боғи шафтолу”-ро метавон ба ду шоха дастабандӣ кард. Аввалан мақолу масалҳое, ки барои тамоми мардуми форсизабони ҷаҳон ошно ҳастанд ва дувум он масалу мақолҳое, ки бештар дар маҳалли зисти муаллиф ба кор мераванд.

Мутаваҷҷеҳ мешавем: “Сухан шунидан беҳи давлат аст ...”, “Як майли ошӣ мекунад, ки боз гапгӯю фитнагарҳо ба оташ руған мерезанд.” “Худо гӯ дилам намонад, об рехт, тамом”, “Агар ҳамин корро кунӣ, ширамо дар ҳаво мечӯшам”,

Бибӣ: “моли араб - пеши араб, дар Яманӣ пеши манӣ” - гуфту китобҳоямро ҳамроҳ бо ноне ба дастам дод.

“Аз гуфтан даҳонамон мӯй баровард”, “Кошке, гардани Шайтон шиканад”(4).

Истифода аз ибороти фразеологӣ низ қобили таҳсин аст, хеле фаровон дар ҳикоеҳои китоби ҳозир ба назар мерасанд.

Чунончи муаллиф бо ибороти фразеологӣ, амсоли “гуноҳеро ба гардан нагирифтан”, “ба касе гардан намефуроваран”, “дили сангро об кардан” ба забони ҳикояҳо ширини хося баҳшидааст.

Дар ҳикояҳои нависанда омилҳои милли ва тахайюли нигориш ба ҷаззбияти баён муассиряи бештар бахшидаанд. Ҷолиб аст, ки муаллиф аз олами тасаввуру тахайюли хешро барои баёни воқияти зиндагӣ моҳирона ба кор гирифтааст. Зеро сужаи қариб хамаи ҳикояҳо баргирифта аз воқеияти зиндагӣ ҳастанд ва ҳасби ҳол ва ё ёдномае аз замони кӯдакии нависандаро бо худ доранд. Ҳикояҳои “Боғи шафтолу”, “Парасту”, “Ҳавлии бобо” аз ҳамин қабил ҳикоят мебошанд.

Нуктаи дигаре, ки миёни андешаҳо қобили мулоҳиза аст, мавзӯи ҷасоратбаёни ғоя дар пешаи нависандагист ҳузури он дар ҳикояҳои китоби “Боғи шафтолу” шоистаи таҳсин аст.

Сабз шудани «Боғи шафтолу» дар гулшани адабиёти тоҷик аз сарсабзии ниҳоли пурбор - нависандаи сабзқалам хабар медиҳад, ки бо хунар ва истеъдоди фитрии хеш дар ҷодаи эҷодкорӣ қадамҳои ҷиддӣ мегузорад.

Сурайё ҲАКИМОВА

номзоди илмҳои филологӣ

Пайнавишт

1. Матлубаи Мирзоюнус. Сабкшиносии насри муосир.- Хуҷанд: «Нури маърифат», 2018.-С.416.
2. Мурод Муродӣ. Роҷеъ ба як омили маҳорат. Шоире аз "Сармаддеҳ" (Гуфтор дар бораи Баҳманёр).-Душанбе: "Ирфон", 2017.- С.102-117.
3. Раҳимова Ш. Андешаҳо перомуни забони насри Баҳманёр. Шоире аз "Сармаддеҳ" (Гуфтор дар бораи Баҳманёр).-Душанбе: "Ирфон", 2018.-С.111-117.
4. Шоҳмансури Шоҳмирзо. Боғи шафтолу.- Техрон: "Солис", 2018.-С.134.
5. «Боғи шафтолу». Шоҳмансури Шоҳмирзо. – Душанбе: "Адиб", 2020. – С.164.
6. Шукуров Муҳаммадҷон. Пайванди замонҳо ва халқҳо.- Душанбе: "Ирфон", 1982.-С.224.

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нащри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкilotи ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзи ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкilotи мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати тахририяти маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкilotу муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikr.tj

Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 935-26-62-95, 915-99-99-91

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikr.tj

Суратҳисоби Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадории марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба матбаа супорида шуд 11.02.2021
Барои нашр имзо шуд 12.02.2021
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ 19,6. Андоза 70x100¹/8.
Адади нашр 150 нусха. Супориши №28.

Муассисаи нашриявии "Дониш"- АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи С. Айни 299/2

www.ravshanfikir.tj